

GABRIEL ȚEPELEA

**PLUGARII CONDEIERI
DIN BANAT**

LITERATURA ÎN GRAI BĂNĂȚEAN

Ediție îngrijită și studiu introductiv de

IOAN VIOREL BOLDUREANU

Editura Marineasa

Timișoara, 2005

ACEST VOLUM A APĂRUT CU SPRIJINUL FINANCIAR AL
MINISTERULUI CULTURII
ȘI CULTELOR

Coperta :
Dana Marineasa

Prezentul volum conține :

PLUGARII CONDEIERI DIN BANAT
(tipărit la Editura „Cercului bănățenilor“ București [1943]) ;

LITERATURA ÎN GRAI BĂNĂȚEAN
(din *Studii de istorie și limbă literară*, Ed. Minerva, București, 1970) ;

G. CĂLINESCU – evocare (fragment din cartea lui Gabriel Țepelea
Amintiri și evocări, Editura Fundației Culturale Române,
București, 1994).

Inadvertențele minore au fost corectate tacit.

© Gabriel Țepelea ,
Editura Marineasa

Editura Marineasa
Timișoara, 2005

Studiu introductiv

Scrierile lui Gabriel Țepelea se încadrează în coordonatele unor preocupări mai ample privind raporturile dintre 1. *limba literară* (văzută ca proces continuu și permanent de constituire și expresie, de uz larg și generalizat, la nivelul culturii naționale), 2. *regimul cotidian de folosință comună a limbii vorbite* (de la aspectele idiomatice și limbajul familial până la „stilurile administra-tiv-funcționale ale limbii”) și 3. *uzul zonal al limbii* (atât sub aspectul rostirii dialectale ca bază pentru „distilarea” unui dialect literar) – evident și cu tradiție în cazul Banatului – cât și sub aspectul ridicării culturii sătești din această provincie la nivelul susceptibil de a putea fi exprimată în limba literară de către sătenii înșiși prin publicistică și gazetărie rurală.

Aceste principale modalități – dimpreună cu variantele și aspectele lor derivate – sunt văzute de Gabriel Țepelea în lumina facultății generale a limbii de a îndeplini funcția esențială a comunicării atât în planul sincretic, de pragmatică, al raporturilor umane din sistemul macrosocial, dar și prin îndeplinirea rolului constitutiv, în edificarea culturii și civilizației specifice, pe axa diacroniei, în cazul Banatului cu specială referire la „cultura etnografică”, literatura dialectală și civilizația rurală.

Iar cel care-și făurește o concepție astfel articulată și o viziune de asemenea cuprindere asupra societății, asupra limbii, asupra culturii și civilizației românești (în „amănunțimile” sincroniei și diacroniei semnificative ale tuturor acestora) nu poate fi altfel decât o existență exemplară, cu o conștiință și o acuitate a percepției socio-culturale și spirituale care-i axializează deopotrivă opera și viața. De aceea coordonatele de a căror schițare ne-am ocupat mai sus pot servi drept criterii în clasificarea și periodizarea operei lui Gabriel Țepelea – în strânsă concordanță cu biografia – adică întocmai așa cum, în fuziune, coroborându-se, ele s-au alcătuit în destinul și personalitatea sa creatoare.

Acest criteriu poate fi aplicat – semn că autorul însuși l-a intuit – nu doar asupra eșantionului de lucrări apărute în reviste între anii 1962 și 1968 și reunite de Gabriel Țepelea în volumul intitulat *Studii de istorie și limbă literară* (Editura Minerva, București, 1970), ci și asupra întregii opere a scriitorului; complementar aplicării acestuia, se cuvine operată coroborarea cu perspectiva cronologică ce rezultă din *Bibliografia* alcătuită de Virgil Petrescu – repere ale biografiei creative a lui Gabriel Țepelea – la care cel din urmă face referire în scrisoarea către Cornel Ungureanu datată 14.04.2005 și publicată în acest volum (*În loc de postfață*).

Prin juxtapunerea dintre criteriul propus și perspectiva crono-logică bio-bibliografică se pune în lumină un important efect de hologramă prin care fiecare zonă subsecventă a scrierilor lui Gabriel Țepelea oferă imaginea deplin nuanțată și caracteristică a întregului – semn, iarăși, al consecvenței autorului –, dimensiunea lui paradigmatică în funcție de care, în ciuda cumplitelor drame ale perioadei comuniste, îndeosebi a celei dintre 1947 și 1962 (respectiv hiatusul de la publicarea celor două studii apărute la

„Vremea” – cel despre *Problema omului în societatea românească* și cel intitulat *Noi aspecte ale problemelor țărănești* – până la cele câteva studii din 1962 apărute în reviste, apoi în volume sub egida Ministerului Educației și Învățământului), s-a constituit opera). Astfel, Gabriel Țepelea a reușit să publice doar de prin 1962-63 „precizări” și „mențiuni” în reviste de „circuit închis” precum „*Biserica Ortodoxă Română*” sau de specialitate („*Limba română*”), desigur supuse unui și mai riguros control ideologic. După „deturnarea” temei tezei de doctorat – la indicația salutară a lui G. Călinescu, conducătorul său – dinspre viața și opera lui Liviu Rebreanu către *Gheorghe Gârda și literatura dialectală bănățeană*, teză susținută în 1948 („*Magnam cum laudae*”), dar recunoscută oficial după două decenii, în 1968, pe Gabriel Țepelea l-au așteptat asprele privațiuni ale condamnării și detenției politice.

De aceea, înainte de prezentarea succintă prin panoramarea titlurilor în topografia operei, este important să subliniem inclu-derea în prezentul volum a textului scrisorii din 14 aprilie 2005 a lui Gabriel Țepelea către Cornel Ungureanu nu doar pentru că respectiva epistolă e de directă și nemediată actualitate, în semnificativă relație cu studiile și textele (re)editate acum, ci și pentru esențialele și originalele precizări de istorie literară și culturală privitoare la contextul epocii care a generat, începând din 1940, interesul special al autorului față de aspectele Banatului istoric în calitatea lui de entitate cultural-spirituală cu o fizionomie proprie (fapt pe care îl semnalase în epocă – chiar în acel an, 1940 – I.D. Suci în a sa *Literatura bănățeană de la început până la Unire*); tocmai această „fizionomie proprie”, prin condițiile istorice semnalate și descifrate de I.D. Suci, a generat fenomenul complex și specific al Banatului istoric în epoca modernă prin cultura sa populară fundamentată dar și încununând „barocul etnografiei românești” după expresia lui Lucian Blaga din articolul publicat în numărul din ianuarie 1926 al revistei „*Banatul*” ce apărea la Timișoara.

Acum, însă, știm cu precizie că impulsul inițial al interesului lui Gabriel Țepelea pentru acest tip de cultură sătească și populară (în accepția actuală a termenului) nu își are o origine cărturărească, adică mijlocită prin informație bibliografică precum cea existentă în revista „*Banatul*”, colecția revistei „*Lucafărul*” ori biblioteca acestei publicații, ce apărea la Timișoara la sfârșitul deceniului al patrulea al veacului al XX-lea, și nici în scrierile Corei Irineu publicate în revista bucureșteană „*Ideea europeană*” (cu câțiva ani mai înainte), ci în chip nemijlocit. Astfel, în scrisoarea adresată lui Cornel Ungureanu, Gabriel Țepelea precizează: „Nu sunt bănățean și am făcut cunoștință cu scriitorii țărani în împrejurări dramatice. Era în dureroasa toamnă a anului 1940. Părinții mei rămăseseră în Transilvania de Nord, eram în refugiu, țara era înlăcrimată prin trei teritorii cotropite, dictatorul își afișa victoria. Am ajuns la o soră a mea refugiată la Comorâște. Aici l-am cunoscut pe Paul Tărbâțiu și prin el pe «plugarii condeieri». M-am atașat de acești robinsoni literari care, priviți de sus de «domnii» cu diplome, neînțeleși uneori de cei din familie, își urmau un crez, un ideal. Pentru mine exemplul lor a fost fortifiant (...).”

Interesul nemijlocit, ca și exemplul lor fortifiant l-au urmărit pe Gabriel Țepelea în mod constant, acestea constituind, în diverse forme, o coordonată a operei sale literare și lingvistice – această coordonată i-a jalonat, încă din tinerețe, crezul, orientarea și acțiunea politică.

Astfel, încercând o periodizare a operei în funcție de anul apariției editoriale a scrierilor sale, o primă perioadă, de tinerețe, ar cuprinde deceniul 1937-1947. Văzute prin prisma experienței acumulate, scrierile acestei perioade surprind prin varietatea tematică, ceea ce indică nu doar intensitatea intelectuală, ci și un dinamism selectiv remarcabil al scriitorului.

Dintre cele șase titluri reținute ca apariții, în respectivul dece-niu, „de același autor” în volumul *Interpretări și restituiri*, Editura Tehnică, București, 1996, p. 214-215, două sunt explicit și analitic dedicate „problemelor țărănești”: *Plugarii condeieri din Banat*, Editura „Cercul bănățenilor”, București, 1943 și *Noi aspecte ale problemelor țărănești*, „Vremea”, București, 1947.

Acestora – cu privire specială la literatura dialectală bănățeană – li se adaugă teza de doctorat, documentată și elaborată în aceeași perioadă, intitulată *Gheorghe Gârda și literatura dialectală bănățeană* la a cărei susținere (în 1948), Gabriel Țepelea a obținut „*Magna cum laudae*”. Acest „supercalificativ” avea să-i încununeze preocupările – el este cu atât mai grăitor cu cât venea din partea unei comisii în care alături de G.

Călinescu, figura ca membru referent și Tudor Vianu ! – după ce cu câțiva ani înainte, însuși președintele Academiei Române, Ion Simionescu, calificase elogios preocupările revelatorii în legătură cu plugarii condeieri [(Prof. Ion Simionescu, președintele Academiei Române, *Minuni etnice (Plugarii condeieri)*, „Timpul”, an VI, nr. 2222/19 iulie 1943)]. Relația – la nivel tematic – dintre studiul acestui tip de cultură specifică Banatului și creația literară propriu-zisă din perioada de tinerețe a lui Gabriel Țepelea a fost pusă în evidență de Florin Nicolau (articolul intitulat *Două cărți ale d-lui Gabriel Țepelea: Plugarii condeieri din Banat și Nuvele* și publicat în „*Revista Fundațiilor Regale*”, an XI, nr. 10/oct. 1944), la câțiva ani după ce G. Călinescu consemnase numele lui Gabriel Țepelea în articolul „*Alți poeți tineri*” din numărul 892/1938 al revistei „*Adevărul literar și artistic*”. Volumului de *Nuvele* din 1944 îi consacră Ion Apostol Popescu studiul *Gabriel Țepelea ca nuvelist* în volumul *Literatura ardeleană nouă* (Editura Fundațiilor Regale, București, 1945).

Despre episodul alegerii temei, elaborării și susținerii tezei de doctorat, ca și despre dramatica și îndelungata „suspendare” a recunoașterii titlului de către regimul comunist (în ciuda faptului că schimbarea de opțiune trebuia să fie, după opinia lui G. Călinescu, acceptabilă din punctul de vedere al „trogloদিților”), în scrisoarea citată autorul își exprimă dorința ca la subsolul primei pagini să apară următoarele precizări:

„M-am înscris la doctorat în 1946 cu lucrarea *Viața și opera lui Liviu Rebreanu*, sub îndrumarea lui G. Călinescu. După un an de cercetări la Academia Română (bibliotecă) și după un acces drămuț de familie la *Jurnalul* scriitorului, am fost anunțat de conducătorul tezei, G. Călinescu, pe un ton revoltat – Trebuie abandonat subiectul Rebreanu. Trogloদিții ăștia îl consideră filogerman și îl acuză că a fost director al Teatrului Național în perioada războiului. (Se referea, desigur, la cei cu rosturi politice din conducerea Facultății de filologie...). Cum la orizont se profila o nouă lege a învățământului, de inspirație sovietică, profesorul, dorind să mă ajute, mi-a propus un subiect apropiat de preocupările mele de atunci: *Gheorghe Gârda și literatura dialectală bănățeană*. Am susținut teza în 1948 în fața comisiei: Iorgu Iordan, președinte, G. Călinescu, Tudor Vianu și Umberto Cianciollo, referenți de specialitate și am obținut „*Magna cum laudae*”. Acest doctorat a fost recunoscut după exact 20 de ani, în 1968”.

A doua perioadă – după criteriul bibliografic al titlurilor publicate oficial – se întinde între 1962 și 1968 (cf. *Nota* de la sfârșitul volumului *Studii de istorie și limbă literară* publicat de Editura Minerva în 1970). Ca și în cazul altor intelectuali români, supuși represiunii apoi restricțiilor de către regimul comunist, permisiunea de a publica, acordarea dreptului de semnătură au fost drastic drămuite doar în progres lent și în reviste de specialitate ori cu „circuit închis”.

Așa poate fi explicat faptul că, după anii de cruntă represiune, Gabriel Țepelea a reușit, în 1962, să publice un studiu de limbă în revista „*Biserica ortodoxă română*” (*Sinonimele în Noul Testament de la Bălgrad*, nr. 7-8). În afară de revista menționată

mai sus, în care mai publică două articole (în nr. 7-8/1965 *O simplificare a ortografiei cu caractere chirilice* și *Mineile de la Râmnic*, în nr. 3-4/1966), alte două reviste de specialitate („*Limba română*” în nr. 2 și 6/1964 și „*Limbă și literatură*”, vol. X/1965, vol. XIII/1967 și vol. XVII/1968) îi găzduiesc studii de limbă, literatură, cultură românească premodernă; dintre revistele literare de mai largă circulație, doar două se arată receptive: „*Argeș*”, nr. 9 (16)/1967 și „*Orizont*” (nr. 6/1964, nr. 6/1967 și nr. 8/1968), publi-cându-i articole și studii despre cărțile populare (*Alexandria*), respectiv despre literatura dialectală bănățeană și despre începuturile lui Eminescu. O a treia perioadă din biografia predecembristă a autorului s-ar cuprinde între 1969 și 1989, când lui Gabriel Țepelea i se permit apariții editoriale, mai întâi „în colaborare” (de regulă sub egida Ministerului Învățământului și a Academiei Republicii Socialiste...), dar cu o tematică preponderent orientată către relația limbă-literatură, istoria și evoluția limbii literare, excepție făcând studiul în limba franceză *L'influence du latin médiéval sur le roumain littéraire de Transylvanie* (Ed. Academiei R.S. România, 1971), un curs de literatură franceză – *Evul mediu, Renașterea, Clasicismul* (de asemenea în franceză) apărut sub egida Ministerului Educației și Învățământului la Institutul Pedagogic din Pitești în 1972, *Pagini inedite ale lui S. Pușcariu despre Eminescu* („*Caietele Eminescu*”, vol. II/1974), precum și antologia de poezie dialectală bănățeană *Ano, Ano Logojano* (Ed. Facla 1974), cu o amplă *Introducere* semnată de Gabriel Țepelea.

Trebuie menționate, în această perioadă, cursurile de limbă, stilistică și literatură franceză publicate sub egida Ministerului Educației și Învățământului la Institutul Pedagogic din Pitești, cartea *Premise lingvistice și literare în interpretarea vechilor texte românești* (Editura Nagard, Roma, 1980), *Opțiuni și retrospective* (Editura Eminescu, 1989) și îndeosebi *Anii nimănui* (versuri create de Gabriel Țepelea în închisorile din Jilava, Aiud, Oradea și la Canal) Ed. „Gândirea românească”, Oradea (Ediția a II-a în Editura „Cuget, gândire și simțire românească”, 1992).

Dacă aceste apariții editoriale și în reviste alcătuiesc „biografia exterioară” a scriitorului, cartea *Însemnări de taină* apărută la Editura Fundației Culturale Române, București, 1997 stă mărturie cu privire la cealaltă biografie, cea interioară, a lui Gabriel Țepelea.

Rareori se pot citi în paginile unei cărți rânduri care să indice cu o asemenea claritate că avem de-a face cu un document al biografiei interioare, ba mai mult, cu redescoperirea de către autor a adevăratului traiect al tăriei morale, cu revelarea temeiului primordial de adevăr pe care i s-a configurat identitatea, i s-a cimentat, prin conștiință, caracterul. Mărturisește autorul dintru început: „*Nu scriu pentru a arăta cu degetul, pentru a anatemia pe cineva. Am 63 de ani și scriu cu spatele la lume, de care mă leagă puține fire. Mă întorc cu fața spre mine, spre drumul parcurs în viață, într-o perioadă grea (o, cine nu crede că perioada în care am trăit a fost cea mai grea?) spre a înțelege care a fost partea mea de vină în avaturile ivite și care a fost partea destinului (momentul apariției, longitudinea și latitudinea geo-grafică, configurația socială etc.). Vreau să știu dacă am avut de ales și, deci, să-mi asum, acum, la sfârșit de spectacol, partea mea de răspundere în fața Tribunalului suprem al conștiinței*” (subl. aut.).

Cartea aceasta, plămădită – cu un deceniu înainte de prăbușirea comunismului – în intimitatea creativă a autorului, din rezervele nesecate ale unei memorii și ale unei conștiințe ridicate deja deasupra traumelor produse de cumplitele vremuri ale veacului și păstrată „în taină”, ca reflex al unei biografii interne ce nu numai că nu putea fi uitată, dar *trebuia* consemnată cu speranța unei biruințe asupra timpului și a viscolirilor lui, vorbește despre „liberul arbitru”, despre ceea ce știm și ceea ce nu știm despre noi

înșine. Pretextul: un om în furtună, la mijlocul veacului al XX-lea. Modalitatea de prezentare: „secvențe de viață” (*ibid*). Acele „secvențe de viață” sunt populate de o lume de personaje – prieteni și neprieteni ai autorului (iar cu acesta cititorul este invitat în tăcere și în taină să se solidarizeze în conștiință) – de la mari personalități faste ori nefaste la cele străni ori controversate, implicate în extremismisme ori servicii secrete până la anonimul prizonier rus care îmbrățișează bustul lui Iuliu Maniu crezând că este al lui Stalin. Secvențele suprapun periodizării pe care am încercat-o în biografia externă a autorului (cea operată în funcție de lucrările ce au fost tipărite până în 1989) o altă cronologizare – interioară, scrisă și păstrată în taină – pe care Gabriel Țepelea o dispune în carte astfel: *Primii pași după 23 August 1944 – oameni și evenimente, Numărătoarea inversă (1976-1979)* cărora li se adaugă *Însemnări de taină (1986-1989)*.

Această din urmă secțiune – în pofida unui hiatus formal (1980-1986) – intensifică la nivelul de adâncime al scriiturii (dar și al memoriei și al conștiinței) patosul presimțit al „numărătorii inverse”. De aceea în respectiva secțiune – pe lângă faptul că, fatalmente parcă, sunt tot mai dese semnele „sfârșitului de spectacol”, „stingerile din viață”, „înmormântările”, „funeraliile” prietenilor și cunoscuților, dar și semnele premonitorii – de la evocări și cuvântări la evenimente festive sau la pseudo-evenimente cu personajele de rigoare până la gesturile anonimilor – vezi *Oameni înfulecând pâinea pe stradă și pâinea de la pușcărie* – până la faptele care, atunci, ne scufundau pe noi înșine în anonimatul diluției sociale ca victime ale birocrăției, prin agresiuni la adresa memoriei – vezi *Nepuțința de a scrie despre anii de detenție* – sau prin periclitarea și subminarea existenței cotidiene a oamenilor deveniți sau mai bine-zis reduși la condiția de simpli „atomi sociali” – vezi *Și iată un bătrân*, însă mai ales însemnarea din 22.XII.1988 intitulată *Primesc un pachet cu alimente de la țară*. Dar din perspectiva volumului de față, este deosebit de important să subliniem că preocupările susținute și interesul pentru temele mari ale culturii, limbii și literaturii române se mențin atât în planul biografiei externe, cât și în proiecția biografiei interne, astfel încât în cartea la care ne referim în acest moment, trimiterile la cultura tradițională și populară, la limba veche și la rostirea dialectală, la condeierii-plugari sunt prezente: *Recenzia lui Perpessicius la vol. Plugarii condeieri* (rememorare pricinuită de apariția în volumul *Opere, 10*, din „mențiunile critice” ale lui Perpessicius, Editura Minerva, București, 1979, a recenziei semnată de ilustrul istoric literar și editor în gazeta „Acțiunea” din 1943), apoi însemnarea din 3.XII. 1986, *Cu poezii țărani la Arad*, despre a „VI-a întâlnire pe țară a scriitorilor țărani” din 15-17 noiembrie 1986. „Contextualizate” în condițiile mai mult decât precare (lipsa căldurii, a motorinei pentru deplasarea cu auto-buzele, dezordinea, improvizarea festivă etc.), cele câteva sumare însemnări propriu-zise despre „scriitorii țărani” pun în lumină caracterul strict formal și aproape exclusiv propagandistic pe care aceasta a șasea întâlnire – foarte probabil ca și precedentele cinci – îl avea : „(...) condeierii plugari, ca și scriitorii invitați de la București și Cluj (nici o mențiune despre scriitorii de la Timișoara – în ciuda faptului că fenomenul își are, tradițional, obârșia în Banat – n.n., I.V.B.)” și a doua, „Duminică, 16 noiembrie, la ora prevăzută pentru începerea comunicărilor, adică la 9 dimineața, sunt primul. Dormeau poezii sau se ospătau cu gazdele lor ? Mai sigură, a doua ipoteză.” (p. 252).

Trimiterea la fenomenul autentic este vie – deși prudent și indirect afirmată – doar în conștiința lui Gabriel Țepelea prin utilizarea sintagmei din 1943, „condeierii plugari”; dar pentru a desemna, tot indirect, fractura și alienarea fenomenului în condițiile impuse de ceaușista „Cântare a României”, autorul nu dă nici un indiciu nici despre „calitatea”, nici despre identitatea vreunui dintre oarecarii rapsozi meniți să dea strălucire înălțătorului sentiment patriotic de mândrie națională...

* * *

Într-o carte apărută nu demult (*Cultura populară bănăţeană*, Ed. Mirton, Timișoara, 2004) am situat „fenomenul literar local bănăţean” în domeniul culturii populare în accepția actuală a termenului (cf. Achim Mihu, *Antropologia culturală*, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 2002, p.86) și am arătat cele trei componente ale acestuia – gazetăria rurală, condeierii-plugari și literatura dialectală – încercând definirea și descrierea lor succintă (p. 95-111).

În această interpretare, m-am bazat pe cercetările îndelungate ale lui Gabriel Țepelea sintetizate în studiile despre componentele menționate, îndeosebi despre condeierii-țărani și literatura dialectală bănăţeană: *Literatura în grai bănăţean. George Gârda și alți continuatori ai lui Victor Vlad Delamarina* publicat în volumul *Studii de istorie și limbă literară*, Editura Minerva, București, 1970, p. 217-319; *Introducere* la antologia *Ano, Ano Logojano, Versuri în grai bănăţean*. Selecție, prezentări și introducere de Gabriel Țepelea, Editura Facla, Timișoara, 1974; o actualizare și o sinteză scrisă însă în anii marcați de restricțiile cenzurii comuniste ne-o oferă succintul studiu *Întâlniri și discuții despre scriitorii țărani*, publicat în volumul *Interpretări și restituiri*, Editura Tehnică, București, 1996 (p. 168-173). În mod explicit și tranșat, din studiile și cercetările lui Gabriel Țepelea nu rezultă nici hotărnicirea (ce se impune categoric după opinia mea) între gazetăria rurală și condeierii plugari, pe de o parte, și literatura dialectală bănăţeană pe de alta și nici legătura dintre aceste două părți relevabilă prin aplicarea criteriului apartenenței celor trei entități distincte ale fenomenului literar local bănăţean la domeniul culturii populare. De aceea, luând ca reper final studiul *Întâlniri și discuții despre scriitorii țărani* din volumul din 1996, vom readuce în atenție actualitatea (rarele limitări și umbre datorându-se în esență restricțiilor ideologice impuse de cenzura comunistă) scrierilor lui Gabriel Țepelea începând de la „entuziasmul exagerat” al primelor articole publicate despre Ion Frumosu în „Luceafărul” (1941) ori despre Paul Târbățiu, Petre Petrica și alții în „Universul literar” (1943), la teza de doctorat despre George Gârda și poezia dialectală (1948) doctorat recunoscut în 1968 și textul tipărit abia în volumul din 1970 – și până la sinteza cuprinsă în succintul studiu publicat în volumul din 1996.

Din perspectiva „reperului final”, fenomenul literar local bănăţean ce a stat în atenția lui Gabriel Țepelea mai bine de jumătate de veac, poate fi determinat și se definește prin dezbatere, analiza „raporturilor scrisului țărănesc cu folclorul, cu literatura națională și literatura universală”, prin cercetarea aspectelor tematico-stilistice, prin ierarhizarea valorilor și, în primul rând, prin denumirile însele ce s-au dat scriitorilor țărani: plugari condeieri, scriitori populari, scriitori autodidacți de la țară (cf. *articolul* din 1996), iar mai nou scriitori/creatori în grai bănăţean, (cf. Ștefan Pătruț, *Creatori în grai bănăţean, condeierii plugari din Banat, personalități care scriu despre graiul bănăţean* – dicționar, Colecția grai bănăţean, 19, Editura Dacia Europa Nova, Lugoj, 2003; „Asociația scriitorilor în grai bănăţean”, certificată prin înscrierea la Judecătoria Făget, Timiș în data de 11 iulie 2003; de asemenea, seria „Literatura dialectală”, inițiată de Editura Marineasa, Timișoara în anul 2003). Altfel spus, se confirmă, prin recurență, actualitatea denumirii fenomenului prin principalele sale componente și actanți: „condeierii plugari din Banat” și „literatura dialectală bănăţeană”

* * *

În cartea despre cultura populară bănăţeană, în subcapitolul 5.3.1. – *Literatura populară bănăţeană* – subliniam că una dintre cele mai specifice modalități de manifestare a

culturii populare bănățene, care o individualizează, nemaîntâlnindu-se în forme atât de răspândite, atât de bine articulate și de complexe ca în Banat în nici o provincie istorică românească, este literatura populară; aceasta trebuie net disociată atât de înțelesul termenului identic folosit până târziu în folcloristica românească (iar în limbajul comun și chiar în manualele școlare și în prezent) pentru a desemna folclorul literar, cât și față de literatura cultă (pentru a cărei mimare „condeierii plugari”, „scriitorii țărani”, „creatorii în grai” fac eforturi invers proporționale cu talentul, dotarea nativă și cunoștințele specifice de literatură pe care le posedă!). Aceasta rămâne „problema numărul 1” așa cum este ea desemnată în studiul lui Gabriel Țepelea din 1996: „formula utilizată de noi în 1940 – spunea autorul – «plugari condeieri» pentru desemnarea scriitorilor țărani pare astăzi neîncăpătoare. D.R. Popescu, indirect, și Gh. Tomozei, explicit, se întrebă dacă nu «avem de-a face cu poeți care trăiesc la țară» (...)”, ceea ce arată cât de în afara intuirii fenomenului se aflau cei doi importanți scriitori ai literaturii culte. Cu delicatețea-i caracteristică, Gabriel Țepelea le lămurește insuficiența apelând nu atât la pedante argumentări filologice, ci la elemente ale istoriei noastre culturale și literare și la exemplele din literatura universală (Scoția, Franța). Ținând seama de deslușirile aduse de autor, putem înțelege acum prin „literatură populară” formele și modalitățile de întruchipare ale literaturii (literaturii) în cadrul, limitele și factura culturii populare (în accepția actuală a acestui termen – vezi *supra*) și care apare, există și se dezvoltă în afara tradiționalității folclorice (în afara culturii tradiționale orale), cât și în afara instituției moderne a literaturii culte.

Se mențin ca actuale și se verifică precizările și determinările făcute de Gabriel Țepelea cu privire la formele, structura și conținutul literaturii populare bănățene ca fenomen: caracterul esențial sistematic și complet. Sunt prezente cele trei genuri literare: liric, epic/narativ și dramaturgic, acestea dezvoltându-se încă de la început prin impulsul talentului nativ al amatorilor fără vreo inițiativă sau sprijin oficial, fără ca „autorii-amatori” să aibă vreo pregătire de specialitate. Împreună cu aceste creații se dezvoltă o activitate publicistică (gazetărească și chiar editorială) precum și modalități teatral-spectaculare (teatrul sătesc) ori ale rostirii dialectale (monoloage, declamații, recitări) la sărbătorile sătești și cu alte ocazii.

Fenomenul literar bănățean – local și popular – cuprinde ca atare, precum am arătat mai sus, *condeierii-plugari*, *gazetăria rurală* și *literatura dialectală* (componente ce nu trebuie confundate, deși ele coexistă). Cronologic, fenomenul își are punctul de plecare în ziarul „Dreptatea”, apărut în decembrie 1893 la Timișoara, și al cărui îndrumător a fost Valeriu Braniște, ardelean de origine (ca și Ion Vidu). Importanța publicației timișorene este în primul rând aceea de a fi (după dispariția „Tribunei” memorandiste) cel mai mare ziar românesc din întregul imperiu austro-ungar, iar din punctul de vedere al studiului de față, ziarul face legătura între fenomenul literar și vorbirea dialectală: în paginile ziarului „Dreptatea”, încă de la începutul anului 1894, prin mai multe dezbateri și articole, puncte de vedere (pornind de la câteva poezii dialectale ale lui Victor Vlad Delamarina și o încercare de proză umoristică scrisă în bună parte în grai local), se aduce „adevărată justificare a întrebuirii dialectului”, precum spune Gabriel Țepelea în *Introducere* la antologia de poezie dialectală din 1974 (p. 14) și reține următorul citat dintr-un mani-fest nesemnlat dar scris foarte probabil de Valeriu Braniște, care, axat pe ideea că graiul viu, confirmat prin uz este suveran, rămâne și astăzi actual: „De aceea nici nu mă sustrag de la răspundere, și contrariu teoriei multor limbiști și la vedere chiar contrariu inte-resului de unitate și puritate a limbei, m-am sufulcat să cîntesc puțintel din loc stavila înțepenită ce izolează limba ce o vorbește zilnic poporul nostru de cea literară studiată prin școli și cărți”.

Trebuie să arătăm că în 1974 – în ciuda faptului că alcătuiește și prefațează antologia de

poezie dialectică *Ano, Ano, Logojano*, Gabriel Țepelea apreciază că dintre cele trei componente ale fenomenului literar local bănățean evidențiate mai sus, nu literatura dialectală este cea mai importantă, ci, pentru „specificul bănățean”, mai însemnat ar fi „faptul că țărâniea din Banat a avut o gazetă proprie scrisă de țărani și condusă de țărani din 1926: „Cuvântul satelor” și o revistă literară condusă de țărani, „Zorile Banatului” din Comorâște, 1928. De aceste publicații în special se leagă mișcarea culturală a țărânimii bănățene care a scos la iveală țărani autori de sonete, romane, piese de teatru, articleri etc ca Ion Frumosu, Paul Târbățiu, Ion Ciucurel, Petre Petrica, N. Vucu-Secășanu, Maria Dogaru, Ghiță Bălan-Șerban, Gh. Giurgea, Efta Ciulan etc.” (p. 30). Precum avem prilejul să constatăm din exemplele la care Gabriel Țepelea face trimitere și din care citează, ceea ce am numit gazetărie rurală (sătească), prin articlerii țărani (un exemplu elocvent îl constituie țăranul Gheorghe Bălan-Șerban), în articolele și „manifestările” lor scrise în limba literară și împănate cu cele mai surprinzătoare neologisme, arată o remarcabilă receptivitate și aderență la ideea binelui obștesc prin cultură, civilizație, moralitate, modernizare pe care o promovau în lumea satelor bănățene prin practicarea și răspândirea „în mii și mii de exemplare – după cum nota în revista „Banatul” prin 1928 Camil Petrescu – de gazete rurale; totuși, gazetăria sătească indică, cel puțin la nivelul limbajului – un simptom evident de epatare și, chiar dacă mai puțin evident, de mimetism.

Dacă în cazul țărănilor-gazetari – articleri, cum înșiși se numeau – acest simptom poate fi relativ ușor trecut cu vederea, epatarea, dar mai ales doza de mimetism devin cel puțin supărătoare când este vorba de condeierii-plugari, de „poezii țărani”, mai ales aceia, nu puțini, care „compun” „literatură” în limbă literară foarte aproximativă, în prezența unei câtimii, adesea precare, de talent, dar în absența oricărei idei de literatură.

Totuși, cu generozitatea adevăratului om de cultură, Gabriel Țepelea încurajează fenomenul condeierilor plugari, al poezilor țărani, astfel încât în studiul *Întâlniri și discuții despre scriitorii țărani* din volumul *Interpretări și restituiri* (1996) trece în revistă starea de fapt a poezilor-țărani dinspre sfârșitul veacului al XX-lea: „dacă tematica e axată în general pe dragostea de natură, de viață, de patrie, de muncă etc., nu lipsesc interogații asupra destinului, ecouri din mitologia națională și universală și, în unele cazuri, originalitate și umor în viziunea morții. Căutările formale merg de la tiparul cântecului popular până la versul alb – caracteristic mai ales pentru generațiile mai noi” (p. 172). Autorul exemplifică, în continuare, cu nume de condeieri care s-au desprins „de versificația tradițională”: Vasile Dâncu, Ioan V. Bârcă, Ioan Bran, Iosif Chirilă, Georgeta Dragomir, Constantin Mihai, Ion Gh. Udrea etc., după cum, în „tipare clasice”, „nealambicate” rămân versurile lui Ion Frumosu, Ștefan Tănase, Ion Pătrașcu-Stan, Valer Roman, Gh. Baciuc, Mihai Dobre, Ion Imbri, Elena Fecioru, Gh. Luca, Gh. Pleș, Aurel Pop și alții. Cel care, în anii 40, a alcătuit cea dintâi antologie a condeierilor plugari din Banat, afirmă spre sfârșitul perioadei comuniste că literatura acestora este o literatură mereu deschisă; o antologie „oricât de judicioasă ar fi ea întocmită, nu poate da seama de dimensiunile integrale ale scrisului țărănesc”. La finalul acestor însemnări, Gabriel Țepelea – spre deosebire de *Introducerea* din 1974 – se arată optimist, parcă trecând cu vederea puseul de orgoliu (pe care-l ia drept „conștiință artistică a unei individualități puternice”) al lui Vasile Dâncu, cel care cerea plin de mândrie să nu mai fie priviți scriitorii țărani ca o „rezervație de zimbri”. „Fiindcă ori suntem scriitori, ori nimic!” (p. 173).

În acest context, trebuie să subliniem încrederea și înțelegerea cu totul excepționale, deosebită consecvență cu care Gabriel Țepelea a urmărit, a studiat și a promovat vreme de mai bine de cinci decenii literatura condeierilor plugari ca fenomen complex de cultură populară sătească.

* * *

Tot în contextul culturii populare de sorginte rurală (subliniem încă o dată: nu cultura tradițională orală, de tip folcloric, evident tot rurală și aceasta, potrivit originii și mediului său propriu!), trebuie situată și *literatura dialectală bănățeană*, căreia Gabriel Țepelea i-a consacrat efortul unei elaborări doctorale apreciate cu supercalificativul „Magna cum laudae”. Voi spune din capul locului că literatura dialectală – pe care, în momentul de față, dar și în perspectiva istoriei literaturii române, n-o are și n-o afirmă decât Banatul – nu este creată de condeierii plugari amatori, de țăranii înșiși, ci de intelectuali (unii dintre ei de marcă precum G. Gârda, Cassian Munteanu, Ioan Curea, Nichifor Mișu, Constantin Miu-Lerca, Marius Munteanu).

Literatura dialectală bănățeană, fenomen insolit, fără precedent și fără echivalent în istoria literaturii române, al cărei „certificat de naștere și de identitate” îl reprezintă articolul comemorativ al lui Titu Maiorescu *În memoria poetului dialectal Victor Vlad (Delamarina)* din 1898, începe, de fapt, cu „momentul” Dimitrie V. Păcățianu, autor dialectal în proză, menționat de Atanasie Marienescu în *Dialectul român bănățean* (Lugoj, 1902) și are drept manifest articolul-program *Turvin lingvistic* publicat în ziarul „Dreptatea” de la începutul anului 1894 (nr. 71) din care am citat deja. Se confirmă astfel faptul că în acea perioadă și-n „acea conjunctură, bănățenii sunt complet pregătiți pentru a îmbrățișa literatura dialectală”, precum apreciază Gabriel Țepelea în *Introducere* la antologia din 1974 *Ano, Ano, Logojano* (p. 15).

Având în vedere amploarea extinderii și proliferarea actuală a fenomenului „creației literare în grai bănățean”, dar mai ales valoarea artistică și expresivă a celor mai reușite creații de acest fel, ca și capacitatea literaturii dialectale bănățene de a prinde ființă în genurile, speciile și modalitățile de bază ale literaturii, se infirmă în mare parte profeția pesimistă pe care Gabriel Țepelea a făcut-o (de bună seamă constrâns de circumstanțe) în 1974: „O literatură dialectală după exemplul italian, care să creeze prin intermediul dialectului valori estetice ca orice literatură, *nu poate fi așteptată la noi*” (subl. a.). Că un asemenea pesimism este determinat conjunctural stă mărturie și scrisoarea trimisă lui Cornel Ungureanu în care Gabriel Țepelea propune ca, la o eventuală reeditare a studiului din 1974, să se elimine „inserția politică a redacției editurii Facla” în formula următoare „...«când întreaga națiune construiește societatea socialistă multilateral dezvoltată» (...) (p. 34). Începutul și finalul frazei îmi aparțin”.

Desigur, la acea vreme autorul nu putea să prevadă prăbușirea, după un deceniu și jumătate, a național-comunismului ceaușist (a cărui ideologie politică dorea și impunea cu înverșunare unifor-mizarea în toate privințele, pentru a face loc „unității de nezdrun-cinat, de monolit, a poporului în jurul partidului...”).

Studiile cuprinse în acest volum îl indică pe Gabriel Țepelea drept cel mai apropiat, cel mai consecvent prieten, iubitor și cel mai bun cercetător al fenomenului literar local bănățean. De aceea în recentul proiect privind *relansarea literaturii dialectale bănățene* ca realitate peremptorie deopotrivă în cultura provinciei noastre și în determinarea temeiurilor și fizionomiei literaturii în spiritul locului – proiect inițiat și coordonat de Cornel Ungureanu și de mine – studiile, cercetările, (ca și antologările) întreprinse de Gabriel Țepelea sunt de covârșitoare însemnătate.

Timșoara, dec. 2005

Ioan Viorel Boldureanu

PLUGARII CONDEIERI DIN BANAT

[1 9 4 3]

PLUGARII CONDEIERI DIN BANAT

Lumea orașelor și vizitatorii străini au cunoscut de ani de zile un tip unic de țăran român : un țăran idilic, țăranul de Duminecă, prins în horă, sau mai recent, țăranul-soldat.

E o imagine incompletă a satului românesc.

Există în regiunile de vest ale țării, și în special în Banat, țărani care nu s-au mulțumit numai să culeagă luminile din cărți, să primească totul de-a gata de la orașeni, ci au început să scrie, să aibă o orientare proprie, să se organizeze. Manifestările culturale ale țăranimei bănățene, făcute din proprie pornire și fără nici-o îndrumare, merită să fie cunoscute de toată lumea. Ele reliefează substratul nobil al unui popor și marile lui posibilități creatoare.

Plugarii condeieri nu sunt o aparițiune atât de recentă.

Câțiva dintre ei și-au început activitatea publicistică încă înainte de Unire, pe vremea stăpânirii maghiare, situându-se alături de intelectuali în lupta pentru Unirea tuturor Românilor.

Astfel, fruntașii satelor bănățene, N. Vucu-Secășeanu, Iancu Stoia, P. Blidariu și Ion Ciucurel, țărani neaoși, absolvenți a câtorva clase primare, colaborează încă de la 1906 la „Foaia Poporului Român” de la Budapesta și apoi la „Românul” lui Vasile Goldiș. Scrisul lor era impregnat de cel mai puternic naționalism.

Atitudinea a rămas aceeași și după unire.

Într-adevăr, în 1926, mănunchiul de condeieri țărani dinainte de unire, secondat de fruntașii noilor generații, hotărăște înființarea unei gazete țăărănești scrisă de către țărani : „Cuvântul satelor”.

Și nu e puțin lucru acesta !

În vreme ce alți camarazi de-ai lor de la coarnele plugului se căsnesc să toarne o

iscălitură, uitând de existența punctului și a virgulei, plugarii noștri se gândesc să scoată o gazetă. Noaptea redactori și a doua zi la coarnele plugului !

Câtă dragoste de lumină, câtă energie trebuia să sălășluiască în sufletul acestor plugari pentru a duce la bun sfârșit o întreprindere atât de grea cum este editarea unei gazete ! Nu interesează ținuta gazetei, care multă vreme a slujit cu adevărat interesele țărănimii, ocolind partidele. Interesează puter-nica mișcare culturală pe care a determinat-o, curajul de afirmare spirituală pe care l-a insuflat elitelor țărănești.

În jurul gazetei se adună : Ion Ciucurel, P. Blidariu, N. Vucu-Secășanu, N. Humă-Bogdan, P. Târbățiu, Gh. Meilă, Gh. Ștefan, I. Blagoe, P. Zestean, P. Jianu și I. Bună, fruntași ai satelor bănățene.

Gestul lor a fost imitat curând.

Astfel, în 1928, la Comoriște, într-un sat situat la 28 km de Oravița, P. Târbățiu redactează revista țărănească „Zorile Bana-tului”. Revista se bucură de frumoase aprecieri din partea câtorva personalități culturale, printre care și fostul ministru V. Goldiș.

La Comloș și la Șoșdea, apar apoi alte gazete țărănești. După cum se vede era o adevărată întrecere în ale culturii între țărani bănățeni, nesprijiniți și neîndrumați de nimeni, ba de multe ori priviți sceptic pe sub strașina ochilor de aceia care trebuiau să-i înțeleagă.

Concomitent cu aparițiunea acestor publicații se designează în Banat o puternică mișcare literară țărănească, purtată de țărani. Ca niște Robinsoni literari, plugarii noștri iau totul de la început : ortografie, gramatică, stil.

În pașii lor spre creație îi întâmpină de cele mai multe ori ironia celor de la oraș și neîncrederea celor de la coarnele plugului. Dar ei nu disperează, merg înainte.

Plugarii condeieri formați prin marea lor dragoste de lumină, au abordat toate genurile literare : poezie, proză, teatru.

Dintre poeții țărani, cel mai în vârstă e Paul Târbățiu, din Comoriște.

Paul Târbățiu a publicat trei volume de versuri : „Cântece și flori”, „Vântului” și „Sclavii pământului”. În „Cântece și flori” poetul este complet tributar poeziei populare, înmănunchind alături de versurile proprii și câteva culegeri din popor. În cea de-a doua culegere, găsim deja imagini surprinzătoare, cum sunt cele citate în prefață.

În ultimul volum de versuri, „Sclavii pământului”, Paul Târbățiu este cântărețul celor urziți din „lacrimi și sudoare” ca și dânsul.

Țăranul-poet se revoltă împotriva acelor ce trebuiau să fie îndrumătorii satelor și n-au fost decât exploatare. Altceva așteptau țărani din Banat și Ardeal de la primii dirigători români: mai mult idealism, mai multă dragoste pentru treburile publice.

Țăranul-luminat vede valul de politicieni abătuți asupra satelor, vede corupția și suferă.

„O cum de n-au simțit acești mișei
Cu-apucături mârșave și păgâne
Că ai și tu un suflet ca și ei !”

exclamă țăranul nostru.

Munca grea, înfrățită cu pământul, nu este văzută în mod idilic de Paul Târbățiu. Bruma de strânsură, pâinea cea de toate zilele, plugarii „parcă o fură pământului crăpat și ars de soare”.

Iată câteva strofe din „Seceriș” :

„Zac holdele topite de arsură

Și ultima viață-n ele moare
Lovită de săgeți ucigătoare
Învolburate-n valuri de căldură.

Uite, muncesc coșai, secerătoare,
Greu spicuiindu-și bruma de strânsură,
*Îngândurați și triști, de parc-o fură
Pământului crăpat și ars de soare.*”

Paul Târbățiu, ca toți bănățenii, nu uită cealaltă parte de Banat, Banatul rămas
Jugoslaviei, și-l cântă în sonetul închinat „*Bana-tului robii*” : „*unde sunt frați ce gem
în neguri de uitare*”.

În general, versurile lui Paul Târbățiu trădează un însetoșat de dreptate. Sunt versuri
inspirate din bunul simț țărănesc, dornic de o rânduială mai creștinească și mai dreaptă.
Poetul țaran tresare când vede exploatarea țărâniei de toți veneticii și înstreinații.
Pentru țaran munca e sfântă și oricine se abate de la această cale, exploatând pe alții, e
nevrednic de numele de om :

„O munca asta e atât de sfântă
Atâți o spun, dar câți de dânsa fug !”

își încheie Paul Târbățiu unul din sonetele închinat muncii.

Mai tânăr decât Paul Târbățiu, Miron Ghita din Giurgiova merge pe același drum : se
vrea cântărețul celor din împărăția satului. Miron Ghita crede în puterea de viață a
neamului, în zilele mai bune pentru cei de la coarnele plugului. El cunoaște trecutul
neamului și-l cântă în accente de bărbătească mândrie. Posibi-litățile lui literare sunt
însă mai modeste decât ale lui Paul Târbățiu și Ion Frumosu.

Deși absolvent a numai 7 clase primare și gospodar în Ciuchici, jud. Caraș, Ion
Frumosu, care are 22 ani, nu mai este un poet-țaran. El este poet în toată puterea
cuvântului. El nu cere, nu se răsvră-tește ca și ceilalți poeți țarani, ci se revarsă. Versul
lui e un uriaș salt spre lumină al brazdei românești, o spiritualizare a ei.

Iată cum își arată Ion Frumosu povestea lui în cântec, în 1939, la vârsta de 19 ani :

„Povestea mea plesnește-n muguri cruzi,
Surâde-n merii plini de darul primăverii
Răsare-n basm de licăriri pe câmpii uzi,
Se-nmlădie pe spicul greu – prinosul verii.

Povestea mea se stoarce lin din struguri
Roșește-n rodul toamnelor pe ramuri,
Frământă plumbul norilor din neguri
Și-nfloare melancolic, rece-n geamuri.

Povestea mea trosnește năbușit pe-ogoare
Își razimă – istovire-n coada sapei,
Primitu-și-a botezu-n râuri de sudoare,
Și-o duce-n trudă până-n preajma groapei.

Povestea mea e-a vieții de plugar,
Crâmpei de cântec frământat în lut,
Lacrimă, zâmbet, dureri de țărinar
Încrustate-n coama orizontului – hain și mut.”

E în toată poezia lui Ion Frumosu o contopire mioritică cu natura. Toamna când frunzele cad ca niște iluzii sdrențuite, poetul plugar exclamă :

„De ce nu pot o Doamne,
Din vârful de condei
S-alin toți codrii mei
Nedreptățiți de toamne.”

Ion Frumosu nu este însă numai un poet de mari resurse, schițele publicate în „Fruncea” trădează un prozator tot atât de talentat.

În celelalte domenii ale scrisului e mai greu de exemplificat aportul plugarilor condeieri. Totuși el nu este mai prejos.

Astfel, în proză, Ion Ciucurel aduce în romanul „Transfor-marea” interesante preocupări de psihologie, iar Petre Petrica și D. Brânzei aduc lumea satului bănățean cu șezătorile lui, cu obiceiurile și superstițiile lui.

Gustul pentru teatru e dezvoltat în Banat ca în nici o altă parte a țării. Nu există zi mai răsărită în calendar care să nu se termine cu o reprezentație teatrală. Pentru țărani frunțași e o adevărată întrecere.

La aceste reprezentații de pe scena satelor s-au gândit, desigur, și plugarii N. Vucu-Secășanu și Petre Petrica când și-au scris piesele lor.

N. Vucu-Secășeanu e cel mai în vârstă dintre autorii de piese sătești. El a activat încă dinainte de unire în publicistică, iar după 1920 a tipărit două piese : „Nărodu’n cale” și „Nunta fără voe”.

Autorul își propune să biciuiască moravurile bănățene, cum este bunăoară căsătoria prea timpurie la 13–14 ani pentru fete și 15–16 ani pentru băieți, arătându-i urmările dezastruoase.

Tot cu scopuri moralizatoare e scrisă și piesa „Păcate” de Petre Petrica. Autorul combate luxul nesocotit al țărănimei bănățene, despuierea țărănimei de strictul necesar pentru o haină mai siman-dicoasă afișată la sărbători.

Piesele acestea se joacă incontinuu cu succes pe scenele impro-vizate ale satelor bănățene.

În publicistică numărul plugarilor condeieri e într-adevăr impresionant. Aproape nu este sat de unde să nu se fi ridicat câte o voce în gazetele țărănești.

În afară de Ion Ciucurel și buchetul strâns în jurul „Cuvântului satelor”, s-au manifestat prin articole de o serioasă doctrină țărănească plugarii Gh. Bălan-Șerban din Comloș și N. Humă-Bogdan. Ultimul a tipărit chiar și o carte despre țăranul elvețian, rezultat al unei călătorii în Elveția.

Din rândurile femeilor bănățene s-au ridicat de asemenea câteva glasuri. În fruntea lor stătea până mai ieri Maria Dogaru din Comloș, pledând pentru un alt nivel al femeii de la sate.

Desigur, numele înșirate aici într-o fugară prezentare nu epui-zează rândurile plugarilor ce osădesc spre lumină. Câți nu vor mai fi pierduți în lumea satelor bănățene, care, alături de truda pământului, se apropie în ceasurile libere cu emoție tremurândă de altarul culturii !

Apariția unor talente atât de puternice din sânul țărănimei pune o serie întreagă de probleme în legătură cu literatura și viața socială românească.

Scrisul celor înmănușiați aici arată existența unei literaturi țărănești scrisă de către și pentru țărani.

Neîndrumați de nimeni, cu mari sacrificii personale, plugarii condeieri și-au format un crez al lor, și-au organizat mijloace proprii pentru difuzarea ideilor.

Singurul sprijin : isvorul de energie românească ce-l purtau în suflet.

Literatura poporală pe care o aveau în suflet, fecundată de literatura cultă a dat naștere (în afara unui talent excepțional ca Ion Frumosu) unei literaturi intermediare, care se aseamănă și se deosebește de amândouă.

Prin ea glasul aspru al mulțimilor țărănești își strigă setea de dreptate, îmbrăcat într-o haină de gală, iar fraților de la coarnele plugului le-aduce lumini furate din împărăția gândului.

Talente ca Paul Târbățiu și Ion Frumosu, dacă n-ar fi zăbovit mai cu cititul și n-ar fi cunoscut meșteșugul scrisului, ar fi alcătuit desigur poezii de dor și jale, ciuturi, povești cu haiduci.

Nimeni n-ar fi știut numele lor. *Poezia ar fi existat însă.*

Învățată de prieteni, ea s-ar fi răspândit pe întreg cuprinsul Carașului și al Severinului până ce un culegător ar fi publicat-o cu unele modificări sau variante.

E ușor de întrevăzut, după asemenea exemple, că poezia poporală nu este opera colectivității de la țară, ci opera unui singur om, a unui plugar de talent. Altfel poezia n-ar avea nici-o unitate, deci nici-o valoare artistică. S-ar vedea imediat ceva disonant în poezie, s-ar vedea unde au intervenit mâini streine.

Poezia poporală nu este opera colectivității, ci colectivitatea s-a regăsit în poezie, după cum se regăsește în cuvintele profeților sau ale marilor reformatori. De aici răspândirea poeziei, de-aici cultul ei.

Poetul se identificase cu sufletul regiunii, cu sufletul neamului.

Că poezia a suferit modificări, e cert. Dar aceste modificări nu le putea aduce decât tot un poet, altfel ajungea în mâna culegătorului trunchiată, transformată, fără nici-o valoare artistică.

Conceptia care tindea să vadă în orice țaran român un poet, după dictonul lui Vasile Alecsandri, este de la începutul demo-crațiilor și, ca la orice început, s-au făcut greșeli, atribuindu-se în masă calități poetice întregii țărănime, ca și cum i s-ar fi atribuit un drept oarecare. Numai câteva individualități puternice creează, masele utilizează creația după nevoile lor.

Plugarii condeieri, cu toate preocupările lor, deosebite de ale celorlalți de la sate, *n-au părăsit satul*. Ei sunt cei mai activi propagatori culturali la țară, răspândind prin contactul lor personal cu ceilalți săteni, gazete, cărți, îndemnuri, în lumea satelor. Cu un cuvânt lumină.

Apariția unei asemenea mișcări culturale în viața satelor noastre, neîndemnată de nimeni, ba chiar suspicionată, *trădează substratul nobil al unui popor și marea lui dragoste de lumină*. La câte n-au renunțat acești plugari pentru o carte, pentru o gazetă !

Talentele acestea țărănești trebuiesc grupate în jurul unei mari gazete pentru săteni, unde scrisul lor, care vine din lumea reali-tăților cu un limbaj adecvat, este tot ce poate fi mai bine venit. Nu este vorba însă de o gazetă locală, bănățeană numai, ci o gazetă care să fie deopotrivă de răspândită în toate colțurile țării și unde plugarii condeieri de peste tot să-și dea mâna într-o frățească unire spirituală.

Natural această gazetă nu trebuie aservită nici unui curent, nici unei tendințe politice. Ea trebuie să rămână peste vreme ca o oglindă a aspirațiilor sufletului românesc de la sate.

Activitatea plugarilor condeieri trebuie urmărită cu atenție. Cărțile lor trebuiesc

răspândite în bibliotecile satești.

Va fi pentru cărturari un nou prilej de încredere în nebanuitele puteri ale neamului, iar pentru sateni un puternic imbold spre lumea cărților, unde oricine găsește „tinerețea fără bătrânețe și viața cea fără de moarte”.

PAUL TÂRBĂȚIU

Născut în anul 1902 în com. Comorâște, jud. Caraș. Are câteva clase primare. Pe lângă agricultură, îi plăcea din cea mai fragedă vârstă să citească.

Începând din anul 1923 a colaborat la o serie de gazete bănățene și ardelen. Iată câteva : „Poporul Românesc” (Șoșdea), „Cuvântul Satelor” (Lugoj), „Junimea” (Oravița), „Vestul” (Timișoara), „Seme-nicul” (Lugoj), „Societatea de mâine” (Cluj), „Îndreptarul poporului” (București), „Tribuna Democratică” (Cluj).

Între anii 1928–1929, scoate la Comorâște revista literară „Zorile Banatului”. Noaptea e redactor, a doua zi la coarnele plugului !

A publicat următoarele volume : „Cântece și flori” (Oravița, 1927); „Vântului” (Scrisul Românesc, Craiova) ; „Sclavii Pământului” (versuri).

PRIMĂVARA

Ieșit-au iarăși pluguri pe ogoare
Să scurme-adâncul țarinei bogate,
Rămân lucioase brazde răsturnate,
În urmă-le, ca șerpi ’ntinși la soare.

Din când în când, din zare-abia răzbate
O adiere-n vânt, tremurătoare,
Ce-nseninând, usucă de sudoare
Atâtea frunți de gânduri încărcate !

.....

Florenii s-opintesc, plugarii cântă
Să-i mai îndemne, pășind după plug,
Pe când a lor speranțe se avântă

.....

Spre alte zări, spre ani mai cu belșug.
– O, munca asta e atât de sfântă,
Atâți o spun, da' câți de dânsa fug !

ACELAȘI BASM...

De prin cărări de codri-un basm cules
Cireșilor le spune-ncet zefirul,
Același basm, ce-și toarce-n taină firul
În farmecul de vară ne-nțeles.

Din ramuri îl ascultă filomele
Iar florile zâmbind îi dau binețe,
Și-l tălmăcesc în nopțile cu stele
Iubirilor pierdute prin fânețe.

BANATULUI ROBIT

Ce tristă-i pusta în apus de soare
Când bezna nopții pe furiș străbate,
Și un liņțoliu negru, de pustietate
Așterne pe întinsele ogoare.

Sunt sate care zac încătușate
Sub pâcla vitregiei-apăsătoare.
Unde nădejdea cea din urmă moare,
Ce stinge-avântul după libertate.

La ceasul trist când soarele s-ascunde
Lugubră e-a pustiului cântare,
Ce-n amărâte suflete pătrunde,

Ca un duios fragment de-nmormântare
A unor năzuinți înfrânte, unde
Sunt frați ce gem în neguri de uitare.

DESTIN

De mii de ani cu-o ură-nverșunată
Se războiesc sătulul și flămândul,
Și besna multor secole de-a rândul
Cu litere de sânge e semnată.

Zadarnic. Jertfe nici ș-așteaptă rândul.
Viața fi-va pururi neschimbată :
Bogatului se va smeri, plecată,
Prostimea-n veci cu fapta și cu gândul.

Iar ca dovadă vrednică de-osândă,
Atunci când *Fiul Omului* a dat
Poruncă grea, ca iadul drept dobândă,

Sătulului, nemernic și bogat,
Prostimea goală, suptă și flămândă :
Urlat-a ca să fie *spânzurat*.

PLUGARULUI

Tu sclav al gliei, supus, umilit,
De cămătari, venetici și ciocoi,
Cari ți-au sfărmat idealul și apoi
Un jug cu mult mai greu ți-au pregătit,

De cum purtară moșii tăi de-apoi,
Ca-n loc de visul ce l-ai jinduit
De-atâtea veacuri, să cazi biruit
Și-ngenuncheat de lipsuri și nevoi.

O, cum de n-au simțit acești mișei
Cu-apucături mârșave și păgâne
Că ai și tu un suflet ca și ei

Și ai copii flămânzi cari îți cer pâine.
În lupta mare fi-vor lei,
Cari cer dreptate zilelor de mâne !...

Ca un duios fragment de-nmormântare

A unor năzuinți înfrânte, unde
Sunt frați ce gem în neguri de uitare.

PONOS

Culcați în brazdă osteniții boi
Stau amărăți, cu ochii-nfiți în zări,
Trudiți de-osânda crudei lor chemări
Ce-ngroapă viața-n beznă și noroi.

Și-n cele mai cumplite, lungi răbdări
Purtând povar-amarelor nevoi
Prin soarele-arzător, prin vânt, prin ploi,
Nepăsător de milă ori ocări,

Plugarule, cu boii tăi fârtați
O câți – din rodul trudei voastre, vai,
Scârnavi mișei de pâne-s îmbuibați

Ce au făcut și fac ades să n-ai
La boii tăi s-arunci de fân un braț
Și-n traista-ți goală-o coajă de mălai...!

ORBUL

*Închinare mutilaților din
războiul mondial (1914)*

Pe cum asvârle vânt'uşoara pleavă
După ce-n lume rostul și-a plinit,
Așa pe el, războiul l-a svârlit
Cu ochii stinși de gloanțe și otravă.

Urmaș supus la tot ce-i poruncit,
El nu mai are praznic în duminică.
Cu jertfa lui a ridicat în slavă
Atâți mișei ce doar l-au umilit.

Pe la tribune-n sforăieli meschine
Îi vântură virtutea-apoi ratații :
– Viteji de panoramă, măi române !

Pe când desrobitorul unei nații
Își poart-osânda pe la porți creștine
Cu pieptul plin de cruci și decorații.

MIRON GHITA

Sunt născut la 26 aprilie 1906 din părinți plugari. La vârsta de 6 ani am rămas orfan. Primul contact cu lumea cărților l-am avut la școala primară din sat, unde având ca prieten pe fiul regretatului meu dascăl, am răsfoit și cărțile dumisale de studii. De atunci, cititul cărților a fost pentru mine o necesitate și o plăcere.

Am colaborat la : „Opinia noastră” (Oravița), „Cuvântul Satelor” și „Poporul Român” (Timișoara) și la almanahuri sătești.

Dintre ziarele care au acordat o atenție oarecare scrisului meu, menționez „Neamul Românesc” al lui Nicolae Iorga.

În prezent am sub tipar un volum de poeme la editura ziarului „Poporul Român”.

TRECUTUL

Noi vifore din greu am înfruntat
Din început de vremi înnegurat...

Cu nimenea ogorul nu l-am împărțit
Și nici streine brazde n-am dorit.

Vecinii, noi cu drag i-am omenit...
Dar când veneau cu pofte mari, de cucerit,
De mila lor toți munții au jelit.

Pe cei ce vrut-au brazda să ne-o fure

I-am pus să are și să semene pădure,
I-am prins la jug, răsplata să și-o-ndure.

Și celor ce voiau să ne robească,
Le-am pus opinca noastră plugărească,
Sus, pe Cetatea lor împărătească !

CE-AU FOST STRĂMOȘII MEI ?

Ce-au fost strămoșii mei,
de mie mi s-a dat ca pentru ei
să rabd ocară și bârfirea de mișei...?

Ce-au fost, de mi s-a dat ca răscolind pământul,
să-mi răscolesc și sufletul și gândul,
și durerile fraților mei eu să le plâng,
cum plânge vântul ?

Ce-au fost ? Au fost Valahi cu suflet ne-ndurat
de mie mi s-a dat,
ca pentru ei toate durerile din lume să le rabd,
și să muncesc, să ostenesc,
și gândul niciodată să nu-mi odihnesc,
iar pentru frații mei cu toți tâlharii țării
să mă războiesc...?

Au fost haiduci ce pe la trecători
au adunat în fund de peșteră comori,
uitând că oamenii sunt muritori ?

Ce-au fost, de mie mi s-a dat să dăruiesc,
tuturor celor ce-n cale întâlnesc –
tot aurul comorilor ce stăpânesc ?

Sau fost-au ei păstori de munte
și niciodată ei n-au coborât jalea celor ce stau pe văi
asculte
și umărul n-au pus la carul obidiților s-ajute.

s-

Ce-au fost, de mie mi s-a dat ca-n vârful
de munte să n-ajung
și nici să pot tâlharii țării mele dragi s-alung,
ci numai să plâng durerea și amarul
celor de la plug ?

CHEMARE

Pe voi vă chem, plugari născuți din lacrimi
și sudoare,
creștini ce n-aveți sărbătoare ;
Vă deșteptați din somnul nepăsării,
căci soare nou a răsărit în luciul zării...

Pe voi cei risipiți prin văi îndepărtate,
pe voi cei ce munciți din zori și pân' pe-noptate,
pe voi vă chem la muncă și-nfrățire,
pentru a neamului și-a țării propășire !

Lăsați cămașa urii pierzătoare
să putrezească-n cuiul din obor ;
și îmbrăcați cămașa lucitoare
a dragostei de frate și ogor !

Vă înfrățiți
și cum legea noastră creștinească zice să trăiți :
strâns uniți,
și pe cei vrednici dintre voi să-i prețuiți !
Căci țara-ntreagă ochii spre noi și-a-ndreptat,
spre noi plugarii din Banat ;
de-aceea-n jurul Regelui noi vă chemăm
zidul credinței să-nchegăm,
și să ne luptăm,
în rândul neamurilor luminate
și neamul nostru de plugari să ridicăm !

ION FRUMOSU

Sunt născut în comuna Ciuchici, jud. Caraș, la 16 ianuarie 1920. Am șapte clase primare și trăiesc tot acolo ca plugar. Sunt însurat de la 16 ani, după obiceiul bănățean și am un copil de 2 anișori...

De când am început să scriu – Mai 1939 – orizontul lumii întregi a fost mereu tulbure.

Evenimente diverse cu efecte resimțindu-se puternic până aici jos, au fost piedici ivindu-se continuu în calea dezvoltării modestei mele activități.

Tulburări, neliniște, nesiguranță, concentrări, rechiziții și vârf la toate, an extrem de rău, au

fost lucruri cari m-au ținut mereu cumva cu harfa învelită, cu condeiul tremurând în mâini.
Dar acum m-am obișnuit...

Și încă ceva : pentru mine până în prezent scrisul a fost și ceva costisitor.

Toate publicațiile cari mi-au cerut colaborarea au pretins-o cu riscurile-mi proprii. Mi se cerea aproape de toate și abonamentul (și mi se cere încă). Am spesat într-un an 960 lei cu poșta, plicurile, hârtia, fără a socoti abonamentele și timpul liber pe care mi-l lasă, puțin, plugăria.

Prea mult pentru mine. Am jertfit sufletește destul și mai jertfesc, dar mijloacele de care dispun – cele materiale – nu-mi permit și jertfe bănești. Și decât „Voința Banatului”, odată câteva coale, nimeni nu mi-a oferit măcar hârtia. Iar când ceream – nu ajutor material, ci un sfat, o inițiere, o lămurire –, tăcerea sistematică îmi era rezervată oriunde...

Când mi-am petrecut anii pe băncile școalei, aveam un dascăl minunat, un om mare, căruia îi voi închina în 1946 (de voi exista) primele realizări... Din primii ani, de când eram în clasa a treia, îmi servea cărți pe măsura în care îmi înțelegea năzuințele de crez. Mi-a încredințat tot atunci și biblioteca școalei numărând vreo 400 volume. Aici am întâlnit pe J. J. Rousseau, pe Herbert Spencer etc., dar nu voiam să fac cunoștință cu pedagogia.

Alta era literatura pe care o preferam și din care n-am găsit decât ceva din Nietzsche și o traducere indiană (Desarattas). Mai erau și opere de-ale lui Odobescu, Coșbuc etc.

Patru ani am fost bibliotecar al școalei. În patru ani – pe atunci nu mă luau prea mult la muncă părinții, fiind slăbuț – am citit 234 volume din biblioteca școalei, plus 110 volume pe care mi le-a căutat „dom'văstor”.

Proiecte literare : Am aproape terminat un roman al vieții satului bănățean, „Oameni de pământ” și volumașul de schițe „Vedenii din umbra satului”.

VERSUL MEU

Scris-am scris răvașe gliei,
Holdei, țarinei, câmpiei,
Cu condei
Grindei
De plug...
Carte : lanul de belșug...

Și-am scris carte codrilor
Pe scoarța gorunilor,
Spicelor
Și florilor,
Undelor de iarbă – moi
Scrisu-le-am răvașe noi.

. . . . .

Versul meu îl gem, când ară,
Boi și plug în primăvară,
Îl scârțâi juguri,
L-aud muguri,
Când l-aud se sparg în soare :
Crește-un pup, o frunză,-o floare.

Și-l gem horile-n lăută,
Cosinzenele l-ascultă,
Feți frumoși,
Voioși
Sdrobesc
Brâu-n versu-mi bătrânesc.

SINGUR...

În zarea roșie soarele-și lasă leneș discul,
Muntele-și moaie tăcut în negurime piscul...
Pe boare de zefir a năvălit miros de holdă coaptă,
Și râu-și deapănă povești cu stele ude-n șoaptă...

Mă simt atât de singur în miez de câmp, aici ;
Jos soare șters – sus licăriri de stele mici...
Mă simt atât de singur : în lumea mea pribeagă
Nimic cu stelele, cu soarele, cu noaptea nu mă leagă.

Răsar mereu, licăresc șegalnice și pier...
– Mărunțiș Divin brodat pe albăstrimi de cer –
Suflete, ce ești tu ? de ești ceva, desleagă
O șoaptă stelelor, să te-nțealegă...

Neputincios, în mine te frământă și tremuri...
Nizuind – te simt – după largul tău,
de dincolo de vremuri...

BUNĂ DIMINEAȚA SOARE !...

Luna-și lasă-ncet spre pustă fața-i ștearsă de poveste,
Miez de zi plesnește-n zare – soare somnoros pe creste.

Satul, stup tăcut pe-o vale, zace-n înveliș de fum
Singur, și-a pornit din noapte hărnicile pe drum.

Freamăt ud tot lanu-și pleacă verzi mătăanii gliei, lin,
Spicul crud se-nalță-n soare. Se vrea mare, galbăn, plin.

Presuroii ciugul' rozul însorit, în rugi, pe-obrațe,
Ion spălându-și ochii-n zare, strânge lacom ziua-n brațe...

Vrednicii de găză mică-și vără cântu-adânc în floare,
Ciocârlia-nfruntă slava : bună dimineața, soare !

TOAMNĂ

De ce nu pot o Doamne,
Din vârful de condei,
S-alin toți codrii mei
Nedreptățiți de toamne ?...

Să-mi dea puteri Stăpânu-mi,
I-aș ține verzi mereu
Să fiu mai tare... eu
Aș topi ierni la sânu-mi.

...Dar freamățul vieții
Și numele-mi de om !...
– Flori rumenind un pom,
Năluci de rouă-n poala dimineții...

MI-E FRATE PĂMÂNTUL

Mi-e frate bătrânul pământ !
Vremile din cari am început să-l frământ,
Să-l frământ în pumnii-mi tari...
Nu-s încrustate nicăieri, nici scrise-n călindari.

Vremile de când mă știu pe lume biet paur,
Îs mai de ieri, alaltăieri... îs nimic.
Dar oare de când își sgârie strămoșii-mi
fruntea-n țepi de spic,
– ...Va fi scris soarele-n culmi, cu condei de aur...?

VERSURI PENTRU O ȚĂRÂNCUȚĂ

Copilă, tu nu vezi, ceru-i plumburiu cât ține zarea,
Nu vezi, fluturii pustiului grăbesc să țeasă
haină albă morții ?
Nu te doare privind ulmii goi din preajma porții,
Și plopii – uriași de promoroacă străjuind depărtarea ?...

Copilă, prea ți-ai dat miezul ochilor cu zări albastre,
Prea ai îndrăgit serile din poartă privind cum urcă
Luna... Acum, ți-a mai rămas să te repezi la furcă
Și să mângâi c-o privire ciucureii-n glastre.

Copila mea, afară-i joc de fluturi reci – e iarnă,
Și-n sobă-s trosnete de vreasc. Privește înapoi pe geam,
Să vezi poverile de nea – alt trosnet mut –,
despică-un – ram
Și fulgii sperioși încep să cearnă.

FUSUL

Trosnește-n fum de vreascuri ude sărăcia,
Ea – singură –, pitită, la gura sobei toarce
Pe sfârâitul leneș, poveri de ani întoarce,
Din caier curge moale, pe fire, – hărnicia.

Cu-o zi-și mușcase anii din al vieții caier ;
Ce-a fost și ea odată, a fost, dar n-a mai spus
Și lumea-atâta știe : că învârtea un fus,
Și că strângea-ntre fire dureri și câte-un vaier.

Se joacă miezul nopții cu flori de stea pe ceruri,
De-afară vuiet rece dă iarna în bordei,
Ei nu i-e frig ; doar fusul, o furcă, și ea-s trei
Nedespărțiți și singuri – nebiruiți de geruri...

PROZATORII

ION CIUCUREL

Născut în comuna Șoșdea, la 15 ianuarie 1897. Absolvent al școlii primare din comuna sa natală.

Pasionat pentru lectură, a citit însă o mulțime de cărți și reviste.

Începând din 1912, colaborează la „Românul” al lui Vasile Goldiș, „Foaia Poporului Român” (Budapesta), „Cartea vieții” (Comloș), „Drapelul” (Lugoj), „Drum nou” (Bocșa Montană).

În anul 1923 a redactat la Șoșdea o gazetă săptămânală, împreună cu părintele Petre Bohariu („Poporul Românesc”). În anul 1927 fondează gazeta „Cuvântul Satelor”, cu scopul de a contribui la o mai bună organizare a țărănimii. Ion Ciucurel este sufletul și directorul acestei gazete cu mari urmări în cultura populară bănățeană.

În afară de bogata sa activitate publicistică la „Cuvântul Satelor”, Ion Ciucurel a publicat romanul „Transformarea”.

FRAGMENT DIN ROMANUL

„TRANSFORMAREA”

Capitolul I

La sborul lui Vlaicu

Orașul fierbea în vuietul mulțimii, zeci de mii de oameni treceau pe străzi în cântece de coruri și în tact de marșuri de fanfară.

Deasupra mării de capete fâlfâiau steaguri cu lira prinsă în vârful prăjinei.

Era sborul lui Vlaicu la Vârșeț.

Evenimentul se petrecea în cel mai muzical colț de țară locuit de Români : în Banatul

vestit cu corurile și fanfarele lui țărănești.

Să vezi sburând un aeroplan înainte de războiul mondial era un eveniment. Iar sborul lui Vlaicu la Vârșeț – cum și în celelalte orașe – a fost pentru Români o sărbătoare de sublimă mândrie națională. Venea un fecior de țăran să sboare cu o mașină iscodită de el însuși și lucrată tot de el.

Pe acel timp nu toate națiile luminate ale Europei aveau astfel de născociri. Deci sborurile inginerului Vlaicu cu monoplanul său original stârniseră multă însuflețire, mai ales după reușita lui la concursul de pe câmpia Aspern de lângă Viena, unde a câștigat un premiu.

Pe fața mulțimii de plugari veniți la Vârșeț se putea ceti curiozitatea naivă și bucuria înfrigurată de nerăbdare de a vedea pe aviator sburând. Zoreau înainte spre islazul orașului și unele grupuri chioteau de bucurie.

Pe câmpia de sbor, mulțimea era împărțită în două mari grupuri. Cei care plătiseră mai mult erau mai aproape de hangarul aero-planului.

Un murmur ca un zumzet gros ca de bâzoi plutea în văzduh în clipele grele de așteptare, în pauzele dintre bucățile muzicale pe care le executau admirabil fanfarele cântând de pe note.

În mulțimea de nădrăgari din apropierea hangarului, era și un grup de tineri de la țară în pitorescul port național, fete și flăcăi, care, după mișcările și disputa ce o aveau între dânșii, se vedea că sunt dintr-o comună. Mai la o parte, câțiva studenți își petreceau în râsete cu hohot ; când și când câte unul se scutura înfiorat de înălțătoarele momente.

– Vai, ce fete frumoase țărăncile acelea, mă !... Și ce mișcări de șopârlă fac. Să mergem la ele ! – zise Petrașcu, unul dintre studenți.

– He, hei frate ! Ți-am spus când plecași din Timișoara c-aici ai să vezi ceva „fain”.

Aici nu-și pun fetele „mărtani”, ca să fie cu poale înfoiate ca cele de la Sacoș. De altfel, dacă tu vrei, du-te la ele, eu rămân să ții de frânghie, când se urcă aeroplanul.

Petrașcu, cu mâinile vârâte în buzunarul pantalonilor, se îndreptă spre grupul cu haine împeștrite și nu se opri până în mijlocul fetelor. Aruncă privirea spre stânga la una, începu să se uite lung, sugându-și buzele ca de obicei, iar după ce fu luat în seamă zise cu glasul lui de „inteligent” de la oraș:

– Hm !... Frumos costum în părțile d-voastră, dar și ce fete frumoase ! De unde sunteți dragă ?

– Din comuna Nicolinț –, răspunse fata cam silit.

– Din comuna Nicolinț ?! întrebă Petrașcu lungind din grumaz. Ei bată-l să-l bată !... pe Axente, studentul din satul vostru, că-l chemai și pe el încoace, de venea s-ar fi întâlnit cu voi...

– Da ? Este și el aici ? întrebă fata.

– De bună-seamă ! Iată-l colo !... Priviți, acum trag aeroplanul din hangar.

Toți își holbară ochii spre aeroplan. Inimile începură să bată cu putere.

Axente și cu alți studenți și feciori din sate, la un semn făcut de cineva, săriră peste rețeaua de sârmă care ținea deschisă direc-țiunea sborului printre mulțime.

Aeroplanul era acuma afară, cu aripile întinse, gata de avânt. El părea o pajură năzdrăvană din lumea basmelor.

Iată și maestrul, s-apropie de avion îmbrăcat în haine deochiate de sburător.

– E Vlaicu... zise cineva.

Ca dintr-o scăpărare electrică, uralele izbucniră deodată din mii și mii de glasuri.

Aviatorul făcu un semn de mulțumită cu mâna, apoi își încordă toată luarea aminte asupra pasării vrăjite. Cu o privire străpun-gătoare o măsură, o examinează și o caută pe la toate încheieturile și șuruburile. Câteva momente se opri apoi în loc cu privirea ațintită

în gol – și deodată pieptul i se ridică și scoase un oftat liniștit, adânc... Acest oftat involuntar al aviatorului Vlaicu era poate prevestirea sinistă că are să moară ca erou al propriei lui invenții.

Încălecă și dete drumul motorului. Acesta începu să sforăie mânios ca și calul din poveste, când i-a înfipt Făt-Frumos pintenii în coaste. Începu să urle tot mai tare și mai înfricoșător, încât își furnica sângele în vine. Porni ca un automobil, apoi roțile începură să nu mai atingă pământul, se învârtău în gol. Ca la un semnal magic, fanfarele începură să cânte ; strigăte de ura !... și fluturări de batiste, iar el se înălța sus, tot mai sus, ca un vis învăluit de fum.

– A, bună ziua ! Aici îmi sunt sătenii. Noroc Sandule, Ioane... și tu Livio ești aici !?

– Da !... Bună ziua... Axente.

Studentul făcu o mișcare stângace, apoi îi întinse mâna și fără să vrea o scutură cam tare, încât fata se tulbură puțin.

– Îmi spuse colegul d-tale că ești aici, zise Livia.

– Da, da ! întrerupse Petrașcu.

– ...Cu toate acestea, tresării când m-ai strigat, căci fusei cu totul răpită de priveliștea măreață, sublimă de azi.

Axente se uită câteva clipe în ochii ei senini, apoi zise :

– Da !... e ceva extraordinar. Priviți cum rotește în sbor ca un cocostârc. Am senzația că acuș se prăvale peste noi.

– Iau !... exclamă încet una dintre fete, iar Petrașcu începu să râdă.

– Cum de ați plătit așa mult, căci e scump la acest loc ? întrebă Axente.

– Ce-i drept, zise Livia – e cam scump, 5 coroane. Am voit însă să-l vedem mai de aproape pe el, pe inginerul de la Bințiști.

Aeroplane poate vom mai vedea, dar pe Vlaicu cine știe...

– Noa, la asta nu m-am așteptat ! interveni iar Petrașcu : D-voastră nu vorbiți în graiul bănățean ? Mai ales dumneaei – arătând spre Livia. Să mă ierți dragă, dacă te întreb.

Cu ce te ocupi acasă... ești fată de plugar ?

Axente încruntă din sprâncene și strânse din dinți.

– Da, de plugar și... sunt croitoreasă.

– Ai fost la școala de la oraș ?

– Da, patru ani la școala medie de fete.

– Cum ? Patru clase medii și croitoreasă ?

Axente, care până aci srăta semne de neliniște, ridică dreapta în sus și zise aproape mânios colegului :

– Ține-ți gura, mă ! Ai pornit acum să descoși fata din fir în păr.

– Scuzați domnișoară Livia ! Poate am mers prea departe cu întrebările.

Fata se făcu că nu-l aude, și acum priveau toți la aeroplanul care se lăsa la pământ, în aceleași urale ale mulțimii.

Capitolul III

Mobilizarea

(fragment)

Un grup de oameni bătrâni stau de vorbă dinaintea bisericii.

– Apoi știți o veste mare oameni buni ?...

Iată ce scrie „Românul” din Arad !... zise Sandu, care venea de la poștă cu vreo două ziare în mână...

– Iar minciuni, de bună-seamă !... i-o luă pe dinainte moș Petru Hâncu, care a fost la America și, măcar că nu știe carte, întotdeauna vrea să arate că cunoaște situația țărilor mai bine ca toate gazetele din lume.

– De-astă dată, moș Petre, e o minciună atât de mare, încât au adus-o și foile nemțești și ungurești, zise Sandu necăjit că a fost întrerupt.

– Î-hî ! îhî !... ce-o fi asta ?... întrebă moș Gioaică Cârlea.

– Apoi, ascultați : Țara noastră Austro-Ungaria a dat un ultimatum Sârbiei, cerând o pedeapsă strașnică pentru ai de-au pus la cale omorârea moștenitorului de tron Ferdinand și a soției lui la Saraevo. Ba a mai cerut ca Sârbul să ia și ceva măsuri aspre, ca să nu se mai facă ațâțări contra monarhiei Austro-Ungariei.

Și acum, băgați de seamă, iată care-i încheierea : dacă în 24 de ceasuri Sârbia nu ne dă răspuns mulțumitor, se-ncepe bă-ta-ia.

– Vezi, asta-i asta, mă !... zise moș Gioaică.

– Steaua cu coadă, oameni buni, adăugă moș Ion Micu.

– Nu se poate ! nu-i bătaie, fraților ! Până trăiește Franț Iosef nu se face război. He, hei, i-a trecut lui pofta de bătaie în tinerețe, că s-a bătut cu Praisu și cu Tălianu și cu Franțuzu... și n-a prea sfeclit-o bine. Dar numai la Custozza și la Cărnigret l-am ajutat noi Românii să dea o lovitură – știți că v-am povestit cum a fost. Dar acum ce mai așteptați de la bietul împărat, ca el să mai călărească în fruntea ghinărilor ?

Aram’ și cremene de mai face el bătaie, cuvântă moș Ioșcă Drăghici...!

– Nu-i așa, oameni buni ! Eu v-am spus că bătaia trebuie să vină și acum a și venit, zise cu toată hotărârea moș Petru Hâncu. Eu, care am fost la America, am văzut cu ochii că n-are să fie rând în țară la noi ca acolo peste Ocean până nu se face războiul ăl mare.

Ehei, oameni buni, dar ia’ stați puțin ! Aici, are un pic de dreptate fratele Ioșcă. Bătaia asta nu o mai face Franț Iosef, ăl de-o vârstă cu gazda Vichentie, care d-abia umblă pe cârji. Bătaia o face Rudolf, oameni buni, Rudolf !...

Ori nu v-am spus eu că Rudolf trăiește ? Iaca acuma vă convingeți.

– Așa-i ! Dacă vine bătaia, atunci să știți că Rudolf trăiește și ni se iartă datoriile de la bănci, zise Nistor Breazu, care a fost primar și a girat multe cambii pentru notar – și notarul le-a lăsat girantului.

– Măi oameni buni, nu vorbiți copilării, interveni Sandu, Rudolf e mort și-i îngropat. A fost găsit împușcat alături de drăguța lui Vecera, în castelul de la Mayerling.

- Cine spune asta ? sări moș Hâncu în sus, i-an arată-mi unde scrie așa ceva ? Rudolf trăiește !
- Au scris în foi din țări străine felul cum a fost găsit mort.
- Minciună ! Rudolf e viu : ce știi dumneata...?
- Ești încă tânăr. Rudolf s-a sfădit cu tat-so cu împăratul pentru că a dat prea mare drept Ungurilor și de ciudă a abzis de tron. Ehei, ș-acum e ghinăral sub mare felț, tot în oastea austriacă. El a așteptat să moară tat-so Franț Iosef, numai ca să pună mâna pe împărăție, ș-atunci mi-i juca pe Unguri.
- Se vede însă că acum el o să poarte bătaia.
- Da ! da ! Așa-i ! adeveri Nistor Breazu.
- O fi mă, hm !... adăugă moș Gioaică scuturându-și băgăul din pipă, ca s-o-nfunde din nou cu tutun.
- Văd că D-voastră știți mai mult ca mine, zise Sandu.
- Eu pre gazete nu dau nimica, răspunse moș Hâncu. Eu cunosc lumea mai bine ca ai de umplu foile alea cu minciuni.
- O veste mare, veste mare, oameni buni ! strigă Iosif Popic alergând într-un suflet. Vin acum de la casa comunală și ne spuse notarășul Ință că azi dimineața a trecut termenul de 24 ceasuri, pe care l-a dat Franț Iosef Sârbului la ultimul... Și a venit teligramă la comună chiar în momentul ăsta, că se începe bătaia !... Popic zise „se începe bătaia!...” cu acel aer și pe acel ton de bucurie naivă ca și copiii care, plictisiți de hoinăreala de peste vară, își aduc la cunoștință unul altuia vestea că : „se începe școala !...”
- Bătaia ?! Asta am știut-o noi. Dar credeam că ne spui altceva, că... Rudolf o pornește, zise iar moș Hâncu.
- Ați știut de bătaie ? Dar de unde, că acum veni teligrama.
- He, hei, din „țăitung”.
- Dar asta o cetiși în țăitung, moș Petre, că „fibirău” spuse pe tălifont la toți notarii și lui Ință – să aibă grijă de noi, că și România sare să ia Ardealul și Bănatul...?
- Ba și asta o știm de mult ! răspunse repede moș Ioșcă Hâncu, pentru că de mult așteaptă Românul bătaia.
- Să ni se ierte datoriile...
- Doamne, dă-i să vină ! zise moș Gioaică.
- Să mai căpătăm și noi drepturi !...
- Să mai scadă birul !...
- Să se facă România Mare ! zise Axente, care se ivi după colț.
- Uraa ! strigă Sandu, după el Popic, Breazu Nistor și moș Gioaică, încându-se cu fumul din pipă.
- Dați voi de dracu !... zise moș Hâncu, numai să vină Rudolf.
- Auzi că bate toba.

Dum-du-rum, du-dum, bum !

Și moș Nicolae Jurchi lovea în toabă, ca pe vremea când era tambor la linie. Bătea marșul și pășea la tact.

Când ajunse în crucea străzii bătut toba încă cinci minute, apoi începu să cuvânte rar, cu glas de sărbătoare și cu toată puterea :

– Vi se dă de știre la tot satu, că a venit mare poruncă de sus, că tot natu care-i cătană să aibă mare grijă, că atunci când o să vină chemarea la mobilizare, în 24 de ceasuri, trebuie să plece la răgimentul lui, tot natu care-i cătană ! Care nu se supune în 24 de ceasuri, o să capete glonțul fără judecată și fără apelație.

Și vi se mai dă de știre la tot natu, că din momentul ăsta nu-i mai slobod să se strângă patru oameni la un loc la divan, și nici să mai însereze nimeni pe stradă după ceasul 9. Tot natu care nu se supune în 24 de ceasuri, o să capete iară glonț fără judecată și fără

apelație !... și bum ! dete încă o dată în tobă, semn că a sfârșit.

– Vezi acuma-i treabă...! zise moș Gioaică.

– Tăt natu capătă glonțu, făcu Sandu.

– Ba numai care-i cătană !...

– Îi pare bine lui Iosif că el nu-i... zise moș Ioșcă arătând din cap spre Popic... Dar stăi copile, că războiul nu se gată în trei luni !

Au ținut-o Buri cu Englezii vreo trei ani, dar acum că-i pe viață și pe moarte...

– Pre Sârb noi muncăm la un „fruşuc”... zise Pepi tâmplarul, care se ivi pe neașteptate.

– Dar uite câți mai sunt în „Az Est” : e și Muscalul și Franțuzul și Belgianul și mai alții, ceti Axente.

– Noa, atunci fi și pentru șină... Dar fugiți că vine jandarmii – și Pepi plecă.

Ca la douăzeci de pași se și iviră peste gardul bisericii penele de cocoș.

– Hăt, nu auzit ce bătut toba, nu slobod patru șade la un loc. Noa, ce cetești d-ta acolo ? întrebară ungurește pe Axente.

– Gazeta „Az Est”, răspunse el.

– Nu-i slobod în public ! Stare de asediu !

Împrăștiați-vă acasă !... Dar stați, ce-ați vorbit ?

Moș Petru Hâncu era plecat vreo trei pași.

Moș Gioaică își scobea pipa întors cu spatele către ei.

Moș Ioșcă Drăghici se scărpină după ureche.

– Stai moșu ! strigară după Petru Hâncu jandarmii – napoi și spuneți ce-ați vorbit ?

– Poi, ce să fim vorbit, să trăiască domnu irmeșter-ur, am spus că o să fie bătaie mare !

– Și mai ce ?

– Și... ă... c-o s-o poarte Rudolf...

– Noa și...

– Și Pepi a spus că pe Sârb îl mâncăm la un fruşuc... să trăiască d-l irmeșter-ur.

– Și – începă Iosif Popic – pe Muscal îl mâncăm la prânz, pe Sfranțuz la ujină iar pe Turc la cină...

– Noa, asta cine a spus ?

– Scrie în foaia de la Peșta.

– Marș, la dracu ! Voi toți minte ! Unde este Pepi ?

Oamenii se împrăștiară fiecare către ale sale.

Axente și Sandu se duceau alături cu zierele în mână. Cocoșii din sat ca la un semnal începură să cânte cu toți cucuricuu !... semn că se schimbă vremea.

PETRE PETRICA

Sunt născut la 11 octombrie 1902 în comuna Cârnecea, jud. Caraș, din părinți țărani. De profesie sunt plugar și îndeletnicirea mea e numai plugăria. Pregătire școlară mai înaltă nu am, decât 6 clase primare absolvite între anii 1908-1914 la școala confesională gr. ortodoxă din comuna mea.

Am citit majoritatea lucrărilor scriitorilor noștri din domeniile literaturii, criticei, sociologiei etc. și posed actualmente o modestă bibliotecă cu cărți cumpărate din bani câștigați cu mult amar și sudori, reținuți de la gura familiei mele.

Am colaborat până astăzi la următoarele publicații:

„Luceafărul” (Timișoara), „Zorile Banatului” (Oravița), „Suflet nou” (Comloșu Mare), „Cuvântul Satelor” (Lugoj), „Lumea și Țara” (Cluj), „Vestul” (Timișoara), „România Nouă” (Cluj) etc.

Am publicat piesa teatrală în trei acte „Păcate”, în care am căutat să pun pe scenă risipa fără margini ce se face de către noi, poporul bănățean, prin practicarea luxului nesocotit.

În manuscris posed până în prezent următoarele lucrări: „Chipuri din Bănat”, nuvele și schițe din viața țărânilor bănățene; „Spovedire”, dialog comic; „Sbuciumări”, articole de probleme țărănești și sociale, publicate prin diferite ziare și reviste; „Comuna Cârnecea” – o încercare de monografie.

ȚINE, DOAMNE, ȘETRELE...

— *Schiță de moravuri bănățene* —

I.

În marginea dinspre Soare-apune a Vălenilor, sub o râpă de deal nisipos, plină de tufișuri dese de băgrini și de măcieși, în care primăvara cântă paserile, e așezată o căsuță scundă, sărăcă-cioasă, cu coperiș de trestie, cu pereții strâmbi, cu ferestrele mici cât pumnul și cu ușa zdrențuită de vreme.

În curtea casei acesteia, o șură, adăpost pentru doi juncani, și o poiată – cvartirul unui purcel –, amândouă făcute din nuiele și acoperite cu paie. Este gospodăria lui Mitru Vucan, toată avuția sa pe lumea aceasta.

Înlăuntrul casei, în odaia cu pereții vineți, plini de sărăcie și cu tavanul jos, de ajungi cu capul în grinzile-i înnegrite de vechimea anilor ce au trecut peste ele, Mitru, stăpânul ei, întors în seara aceasta flămând, prăfuit și frânt de oboseala muncii de peste zi, stă trântit într-o mână pe marginea patului acoperit cu o scoarță de poneavă toată petecită,

gândindu-se la viața lui amărâtă, plină de lipsuri și necazuri, frământându-se cu gândul cum s-o mai dregă cu afurisita de sărăcie, care se ține morțiș de el de când s-a născut și până astăzi, întocmai ca scaiul de oaie. Eva, nevastă-sa, în vatră la foc, răscolește cu o lingură de lemn fasolea dintr-o oală mare de lut, gustându-i din când în când bobul, iar Anița, singurul lor odor de fată mare, așezată pe scândura războiului cu sulul gol, își visează viitorul.

De la o vreme, în această liniște apăsătoare, Mitru cu o voce lenevoasă întrebă :

– Muiere, mai ai mult cu fasolea aceea, că foamea nebună a început să facă revoluție în burta mea ?

– E gata – răspunde nevasta, dar n-am strop de unsoare s-o prăjesc, că Iancu Durăin pentru ziua de coasă ce i-ai făcut, nu mi-a dat untura.

– Atunci o svântăm neprăjită – poruncește Mitru ridicându-se de pe pat, amețit de foame și oboseală.

Fără multă vorbă, se așezară cu toții la masă, apucă fiecare cu mâna stângă câte o bucată mare de mămăligă, iar cu cea dreaptă lingura, și încep a sorbi câte-și trei pe nerăsuflăte fasolea din blid. Când erau pe la jumătate, Eva zice către Mitru :

– Bărbate, știi ce m-am gândit : mâine e târg mare la Cacoveni și cum ruga e pe aproape, mă duc să-i cumpăr un rând de haine noi lu Anița noastră, fiindcă am de gând atunci s-o prind în joc.

– Ba la dracu, muiere ! se răstește Mitru cu mânie. Ce, vrei să le faci de petrecanie și bănișorilor luați pe văcuța noastră Joiana ? Am chinuit vreo câțiva ani de zile cu dânsa până ce am crescut-o și acum s-o dai jidanului pe niște zdrențe.

– Așa !... Pe zdrențe... Nu ți-e rușine obrazului...? Atâta odor avem și crezi că eu mi-s proastă s-o las de rușinea satului, să se gătească și la rugă tot cu haine de cele vechi, ca s-o rădă bo-gătanele, parcă ele-s mai frumoase. Tu întotdeauna așa ai fost și-orice haină tot cu sfadă mare i-am făcut, dar dacă n-ai fost vrednic de muiere și de copii, atunci să nu te fi însurat. Și vrei tu ori nu vrei, eu am să-i cumpăr măcar să știi că mănânc tot neprăjit și nesărat.

Eva e o femeie rea de gură, întocmai ca o cățea și cine intră odată în fabrica ei, cu greu mai poate scăpa. Mitru știind aceasta, supărat, aruncă lingura pe masă cât colea, din mâna-i osoasă și neagră de lucru, rămânând pe jumătate nemâncat. Se ridică de pe scaun și dădu să iasă pe ușă afară; dar muierea îl prinse de mâneca cămeșii și-l trase îndărăt, răcnind către el ca o zgrițuroaică :

– Afurisitul !... Unde pleci ? Stai și-ți ține casa ! Las că mai bine plec eu decât tu – și plângând cu sughituri, mânioasă c-o falcă-n cer și cu una pe pământ ieși cu Anița pe ușă afară ca un val spumos din avlia sa, svârlind din gură pentru Mitru cuvinte de ocară de parcă ar fi vrut să-și asvârle inima o dată cu ele.

Rău e cu răul, dar și mai rău e fără de el, zice o vorbă bătrâ-nească. Mitru, rămas singur în odaie, se trânteste ca un butuc în pat, cercând să adoarmă, dar somnul nici vorbă să se prindă de el, ci se svârcolește amărât în toate părțile. Gânduri negre îl chinuiesc grozav, casa îi pare pustie și așternutul patului gheață fără de Eva, când într-un târziu, după mult sbucium sufletesc, îi pare c-aude prin curte un sgomot de pași. Se ridică din pat, deschide ușa și, în pragul tinzii, vede în întuneric pe Eva împreună cu Anița stând jos ca două mogâldețe și plângând cu capul între palme de parcă cine știe ce mare nenorocire a dat peste ele. Recunoscându-le, le grăiește rugător și cu blândețe :

– Evo ! Haideți în casă, nu fiți proaste ! Nu mai plângeți în zadar. Iacă facem cum ai zis tu și de nu ți-or ajunge banii de pe Joiana, atunci măcar vindem și purcelu !

– Îmi ajung, îmi ajung – grăbi Eva a-i răspunde –, că mai am și eu vreo câțiva lei adunați pe ouă și vreo două-trei perechi de pui de vânzare.

Intră apoi cu toții în casă voioși, liniștiți, mulțumiți și împăcați, punând la cale, până târziu noaptea când au adormit, fel de fel de planuri. La urma urmelor, gândește Mitru –

ca să se mai mângâie, de ce să rămână fata mea mai prejos decât bogătanele ? Și Mitru adoarme mulțumit că și în casa lui e pace !

În dimineața următoare, dis-de-diminează, prin mijlocul drumului mare dintre Văleni și târgușorul Cacoveni, desculță, în cămașă și cu un coș în cap plin cu pui de găină, Eva, nevasta lui Mitru Vucan din Văleni, pășește grăbită, plină de praf și sudori, printre șirele de trăsuri încărcate cu de toate pentru târg, pipăin-du-și cu mâna dreaptă din când în când sânul, să vadă de-i mai stau bănișorii de pe Joiana ori ba.

În târgul Cacoveni abia te mai poți mișca în vreo parte. Lume multă mișună în toate părțile, întocmai ca într-un furnicar, iar zarva mare de voci omenești, de mugetul vitelor și uruiul trăsurilor, te asurzește și-ți pare o frământare ca-n iad.

Ajunsă în acest viermăt de norod, femeia își face cu greu drum prin mulțime, până la piața paserilor de casă, târguiește puii și apoi pornește cercetătoare prin târg să vadă la care șatră se găsește mai din belșug aceea ce dânsa dorește după pofța inimei.

Rătăcind astfel prin mulțime, se trezește în fața șetrei lui Leiba Goldștein de la Crăiniceni, una dintre cele mai mari și asortate șetre din întreg târgul. Jupânul, văzând-o cum îi privește ca înmărmurită și cu ochii înholbați pânzeturile pestrițe din rafturi, o întreabă lingușitor :

– Noa! Nefasta ce poftești ?

– Domnule, ai o mătasă d-a crudă ? răspunde întrebător femeia.

La auzul acestor cuvinte Leiba își duce mâna dreaptă la față și apasă gânditor cu degetul arătător pe vârful nasului, de parcă voiește să-l mai coroieze de cum e, gândindu-se poate și el : „ce fi și cum fi și asta nou matasa”. Se uită lung cu șmecherie la femeie, apoi cu un surâs șiret pe buze și cu o voce dulceagă o întreabă din nou :

– Di care fre, cros o subțire și ce farpa ?

– Albă și subțire. Știi cât de faină să fie, îi răspunde femeia.

– No ia ! Chiar numa di asta matasa faine iu are acum.

– Apoi ia-m' ad-o s-o văd, îi zice nevasta și jidanul, grăbit, de îndată aduce un sul de pânză subțire, bună de făcut obrăzare la stupină de groasă ce-i, zicându-i :

– No ! O nu iaste chiar di asta cum fre dumita ?

Femeia o mai caută puțin și-i răspunde :

– Ba chiar de aceea. Și cum e de scump metrul ?

– Chit metăru fre să ia dumita ?

– Vre... vre... vreo patru.

– Pinie... Aste matasa este tare fain și nu di mult zo, adus iu pre el dintr-un altu țara.

Pintru dumita las mai lezne, numa 250 lei metăr.

Femeia după ce se mai răzgândește puțin, scoate o cârpă înnodată, o desface și numără să vadă câți bani are, apoi iarăși întreabă :

– Cât face pe patru metri ?

– Ta câț

i banii ai dumita ?

– Am 1500 lei de pe Joiana vacuța noastră, 100 strânși de pe ouă și 100 de pe pui.

– Di tăt 1700 lei... Ai distul și înche îți mai ramun. Tot matasa fașe numai 1000 lei. Să taie iu ?

– Taie !... poruncește femeia cu o jumătate de gură și foarfecele jidanului începură a țacăni îndată, întocmai ca într-o pânză de păianjen.

După aceea, împachetând-o, jupânul o mai întrebă :

– Pintru șine ia dumita asta matasa așa frămos și fain ?

– Pentru o fată mare, a mea, domnule.

– Ai vei ! Atunși să porce sănătos ! Haina să se rupe și fata să traiască ca să fașeți un altul nou. Ascultă, mai are iu papucile de lac, ștrimfili și manuși di matasa, tăt așa di fain și tăt farpa aste, iu vege che la voi iste panii tistui, di șe nu ia și di asta să fașe la fata tăt nou, cum n-are să fie nime altu.

– Nu știu, domnule, că eu aș lua, dar n-am bani îndeajuns și or fi scumpi...

– Tracu !... Nu scump. 500 lei pereche di papucile, 100 lei ștrimfili și 100 manușili, chiar chit mai rămas la dumita.

– Adu-i, dee ! – îi zice molatec femeia – să-i iau și de ăstea lu Anița mea, barem s-o fac odată toată nouă, din creștet până în tălpi.

Leiba, zorit, de îndată o servește cu generozitate, iar femeia îi întinde cu mâna tremurândă 1700 lei, bani adunați de dânsa și de bărbatul ei, cu multă trudă și necaz.

Astăzi e ruga în sat. Încă din revărsatul zorilor, când „piva” cu detunătura ei puternică vestea ziua rugei până departe peste șapte sate, iar clopotul cel mare din turnul bisericii chema creștinii la rugăciunea de dimineață, ca un roi de albine, oamenii foiesc pe uliți în toate părțile, plini de veselie.

Acum, în după-amiaza acestei zile senine de toamnă, cu un cer împetrișat ici-colea de nourași albi ca zăpada ce se fugăresc zburdalnici unii pe alții și cu un soare plin de tristeță în priviri – tineri și bătrâni, fete și flăcăi, îmbrăcați în haine de sărbătoare, trec grăbiți în grupuri, spre curtea bisericii, la horă.

În curtea bisericii, împrejmuțită frumos de jur împrejur cu meri, peri și tei cu frunza deasă, prin al căror frunziș nici razele soarelui dogoritor de iulie nu străbat, la mijloc, sub poalele unui măr rotat, muzica satului cântă cu foc, iar tineretul, gătit ca în povești în mătăsurii și fireturi cumpărate pe bani grei, plutește lin în valurile horei întinse roată, ca o cunună de flori împetrișate pe pajiștea verde a curții bisericii, desprinzându-se din când în când dintre rândurile lor câte o strigătură a vreunui flăcău mai îndrăzneț :

Dragu-mi-i cu cine joc,

Că miroase a busuioc ;

Dragu-mi-i cu cine sâr

Că miroase-a călăpăr.

Încolo, la doi pași de la muzică, șade „inteligenta” satului: preotul, învățătorul, notarul, primarul și alți intelectuali, împreună cu doamnele lor, spunând în gura mare că așa rugă frumoasă n-ai să mai afli de-i umbla oricât prin lume și că :

„Sub lumina ha șierească

Pră largu pământului,

În bătaia vântului,

Firie dulșie omenească,

Graiu blând și cumpătat

Ca în dulșile Bănat

Nu mai cred să se găscă !”

Pe la margine, pe sub umbrarul dimprejur, cei bătrâni stau și potrivesc perechile

tineretului prins în horă, mai vorbind de munca câmpului, de bucate și de vreme, în timp ce de către ușa intrării un grup de cheflii stau roată împrejurul unei mese pline de sticle cu vin, bere și rachiu, bând zdravăn și cântând amețiți de beaură, cu un glas răgușit :

Vinu-i bun, răchia-i dulce,
De lângă sticlă nu m-aș duce,
Ci-aș tot bea și aș cânta,
De lângă ea n-aș mai pleca...

Mai departe, în cealaltă margine a horei, într-un grup de femei veștejite, Eva lui Mitru Vucan șade și se uită cu ochii plini de bucurie la Anița ei prinsă acum pentru prima oară în horă, cum joacă cu câte un flăcău voinic și mândru ca un bujor, gătită ca o cucoană de neam mare, cu hainele cele noi, cumpărate de pe văcuța lor Joiana, lăudându-se către toate femeile de pe lângă ea că o a doua fată ca a ei, așa frumoasă, harnică și de omenie, nu se găsește pe aproape.

Într-o altă parte, răzlețit de lume, îmbrăcat curat dar sărăcăcios, șade singur, cu sufletul amărât, Mitru Vucan, plecat de acasă necăjit și nemâncat, din cauza gurii rele a nevastei sale, care-l certase strașnic pentru că n-a făcut rost de banii trebuincioși Aniței la horă, să joace „înainte”.

Privind blând mulțimea cum se distrează plină de sănătate și voie bună, în ciuda greutăților vieții, își zice în sine oftând:

– Rău-i când ești sărac ! Să fii oricât de sârguincios, de cinstit și de omenie, nimeni nu ține seamă de tine, nimeni nu te respectă, ci toți te disprețuiesc și te batjocoresc. Dar și mai rău când ai o muiere netrebnică, care-ți risipește pe nimicuri mult-puținul agonisit cu amar și sudoare.

DUMITRU BRÂNZEI

Sunt născut în comuna Ciclova Română, jud. Caraș, la 12 februarie 1884.

Carte am învățat la școala primară confesională pe vremea când era procesul memorandumii. Pe atunci mult regretații mei învățători Pavel Fiștea și Savu Petrovici ne învățau noaptea, pe furiș, doina lui Lucaci. Grele vremuri, dar mult suflet era pe atunci!...

La școală nu am învățat în acele vremuri atâta ortografie și gramatică și istorie. Pe urmă, după ce am ieșit din școală, am învățat mai multe din cărți și din foi – mai cu seamă din foaia „Poporul Român” a lui Birăuțiu și din „Foaia Interesantă” a păr. Ion Moța, de unde am învățat „Istoria neamului românesc”.

Și am devenit om cu patimă, tot am cumpărat cărți și tot am cetit, pentru că în sufletul meu

și-a făcut loc, vorba cronicarului, că: „cea mai frumoasă zăbavă în viața omului este cititul cărților”.

(N.R. – Dumitru Brânzei este plugarul cu cea mai frumoasă bibliotecă din Țara românească!)

MÂNA LUI DUMNEZEU

În vara anului 1890, într-o duminică de august, erau adunați în satul nostru o mulțime de oameni la „givan”, cum se zice în Bănat.

– Măi oameni, încep Nicolae Gună, un vorbăreț fără pereche, m-am vorbit baș ieri la oraș cu popa ăl unit de la Ilidie, zice că dacă ne uniăm ne face biserică, ne face școală, nu mai plătim „adău”, nu mai plătim cult, nu mai plătim nimic.

– Că zău așa, se amestecă în vorbă Avram Muciocu, nu vedeți că ne mănâncă dascălii cu cultu și popii cu adău... Ei nu întrebă ai nu ai, ei se suie cu obrocu în pod și-ți iau din bucate.

Dacă vrei să știți, nu mai sunt popii noștri de-acum ca cei bătrâni ; nouă popi am avut în comună și toți au lucrat, ăștia de azi sunt mai domnoși și nu se apleacă la lucru...

Sireacă lume, popii cei bătrâni mergeau vara la câmp, la sapă, nu căutau umbra de groasă !... Popa Ion ăl bătrân lucra la pădure în rând cu toți oamenii. Dar las' că se și vede : 20 de lanțe de pământ dăruite pe seama bisericii, alte 10 pe seama școlii, nu-i o danie de toate zilele. Ți bătrâni umblau după lucru, nu după domnie !

– Dar las' că nici dascălii nu-s mai buni, zise Nicolae Covaci. Până era dascălu Străinu și Toma Sârveanu nu s-a pomenit de cult. Cu câte 80 de florinți pe an și ceva lemne, ei trăiau și fără sprijinul poporenilor. Acum dascălii au plată mare și tot nu-s mulțumiți ; că iacă copiii nu știu măcar ocinașele și dascălul nostru vrea să-i facem casă, grajd, cămară, câte toate...

Dar măcar de ne-ar lăsa credințele din bătrâni, că doar ați auzit ce-a spus popa Traian la biserică astă-vară : să nu mai ținem „Ghermănu”, „Vartolomeiul”, „Pincliile”, că astea-s sărbători băbești ! Mă tot mir cum pot spune asemenea lucruri. Da n-ați văzut ce-a plătit Petru Mireana, nu l-a trăznit Dumnezeu că și-a făcut opincile în ziua de

„Ghermăn” ? Dar pe muierea lui Nicoară n-a trăsni-o la sălaş fiindcă a udat straturile în ziua de Vartolomei; lui Paul Bosica nu i-au mâncat lupii trei oi pentru că a lucrat în ziua lupului ; lui Iancu Mihai nu i-au rupt picioarele caii lui Sântoager...? Toate astea-s lucruri băbești ?

Mai spune să nu credem în descânțece, dar să nu-i fi descântat Maria vrăjitoarea lu muiere-mea, de mult ar fi în pământ. Numai ce a început a spune „Cinstitele alduitele” și pierea durerea din trupul muierei de parcă o lua cineva cu mâna ! Noi de cele vechi nu ne lăsăm.

– Nu mai merge, nu-i mai putem răbda cu atâtea biruri – începu iarăși Nicolae Gună. La botezuri pe bani, la nunți pe bani, la morți iară așa. Da de ce nu se plătește la uniți nimic? Să ne mai lase cu adauăle !

– Măi oameni buni, se amestecă și Vasile Țățău, văd că ați început să vă pierdeți capul. Văzut-ați voi popă care să predice ca a nost, care să cânte ca popa Traian, care să ne dea sfaturi mai bune ? De ce să ne lăsăm noi legea ? N-ați văzut cât de tare țin nemții la legea lor ? Și-apoi popii de legea noastră îs tot în fruntea partidului național la alegeri. N-ați auzit cum strigau la alegeri împreună cu poporul : Trăiască deputatul nost Babeș ?

– Țsta-i omul popilor, se mânie Nicolae Gună, nu-l ascultați, oameni buni. Auziți voi bine ce vă spun : eu m-am înțeles cu popa de la Ilidie și de-astăzi în 8 zile vine să ne înscrie la uniți. Dar trebuie să fim cel puțin treizeci de înscriși. De ce să plătim și la popi și la dascăli ? Nu asudăm noi destul pentru bucatele noastre ? Ne înscriem la uniți, avem popă mai învățat și scăpăm de adauă... Țineți voi cu mine, oameni buni !

*

* *

Vorbele lui Nicolae Gună n-au rămas fără urmare. După câteva săptămâni s-au înscris la uniți mai mulți decât se aștepta lumea. S-a închiriat casa lui Mălăieș pentru școală, casa lui Adam Stancu pentru biserică, s-a adus un clopot, s-a sfințit capela și clopotul și a început școala. Acum copiii mergeau la școală împărțiți : unii mergeau la școala ortodoxă, iar alții la cea a lui Mălăieș.

Dascălu Fiștea – ortodox – striga dimineața copiii din catalog:

– Iosif Stângu !

– La uniți, răspundeau copiii.

– Gheorghe Moșoarcă !

– ...La uniți.

– Ion Percea.

– ...Tot la uniți.

– Măi copii, zicea dascălu Fiștea, spuneți la părinții voștri să nu se mai înscrie la uniți, că ăia sunt catolici, și strigați și voi după ei : „catolici, catolici”.

Când ieșeau copiii de la școală și se întâlneau unii cu alții, se lua la bătaie. Uniții erau mai puțini, dar mai dârzi și mai certăreți, fiind din părinți isteți și buni la cântece. Uneori copiii se petreceau cu pietre de-a lungul drumului și încăierarea ținea cu ceasurile.

*

* *

După câțva timp, văzând preoții noștri că pierd toți credincioșii, au convocat un sfat parohial și s-a ajuns la următoarea înțelegere:

– Să se sisteze adauăle. Să nu se mai plătească nici la morți, nici la cununii, nici la botezuri. Să se plătească o stolă de 50 crițari de fiecare familie bisericii și încolo nimic

altceva.

După această înțelegere s-a făcut liniște în sat. Taberele s-au împăcat, uniții s-au întors iarăși la ortodocși, în cea mai mare parte.

Au mai rămas câțiva nesupuși care, la îndemnul lui Țățău și al altora, nu se astâmpărau, ci se țineau întruna de blestemății. Ei erau : Fiu Rotariu, Simu Clanetașu, Pavel Stanciu, Străin Tunsu, Pavel Scurtu, toți vestiți în apucături și fapte rele.

În fiecare seară, cei din bandă se întâlneau la birt și povesteau de isprăvile lor, ori puneau la cale altele noi. Într-o noapte de octombrie, la birt, Fiu Rotariu zice :

– Măine noapte facem o ispravă de-o să se mire toți în jur de șapte sate : mergem să furăm arângu (clopotul) uniaților. Acum și-așa nu e lună și nu ne vede nimeni.

– Nu e potrivit, răspunse Simu Clanetașu, acum bate „Măidă-neanțu” (vântul de miazănoapte) și nu putem începe până nu vine „Vântul Mare” de la Răsărit. Eu zic să mai așteptăm vreo câteva zile, că astăzi în luncă am auzit cioarele găgăind și e semn că începe vântul mare.

Într-adevăr, după două zile, începu să bată vântul mare. Era o noapte întunecoasă de nu vedeai nimic înaintea ochilor. Banda se adună acasă la Fiu Rotariu.

Prevăzuți cu o scară, urcară în podul bisericii unite și cu mare grijă deteră jos clopotul. De-aici îl duseră la marginea pădurii și-l ascuseră în niște butorci de salcă.

A doua zi, aveau uniții o înmormântare. Când se urcă sfātu dimineața să tragă clopotele la mort, clopotele nicăieri.

Vestea se lăți în sat ca fulgerul.

– Auzit-ați c-o furat arângile uniaților ? sbura vorba de la om la om.

– Măi oameni, zise Dumitru Traia, om de peste 80 de ani, mâna lui Dumnezeu o să-i descopere pre cei ce-au furat arângile – că arângile-s lucru mare, îs „Glasul Domnului”. Arângile ne aduc aminte de Dumnezeu și ne cheamă să ne înălțăm cu sufletul spre cer. Nu cred eu să-i rabde prea mult Dumnezeu nedescoperiți!

*

*   *

Imediat după furtul arângilor a început ancheta. Prim-procurorul de la Biserica Albă a venit la fața locului, jandarmii au început cercetări, dar nu s-au putut dovedi făptuitorii. Vina a căzut asupra paznicilor de noapte. Bieții Iovan Coadă, Gheorghe Foia și Ilie Traia au ajuns la Tribunalul din Biserica Albă și au fost pedepsiți cu temniță și despăgubiri. Paznicii au făcut apel la Tabla din Timișoara și numai după apărarea lui Brediceanu au fost mântuiți.

Dar s-au adeverit și vorbele lui Dumitru Traia : făptuitorii n-au rămas nepedepsiți. Mâna lui Dumnezeu i-a descoperit și i-a bătut. Unul s-a împușcat în picior, i-a picat piciorul și, după ce a tânjit câțiva ani, s-a stins din viață ; altul a ajuns în temniță la Aiud, unde a picat carnea de pe el și s-a stins în grele chinuri ; celui de-al treilea i s-a topit puterea din mădulare și a rămas o viață întreagă nemișcat și de răsul oamenilor ; și așa toți pe rând au avut o moarte *însemnată*, nu ca a celorlalți muritori.

De-atunci multe s-au mai întâmplat în sat. Dar și astăzi se povestește cum i-a ajuns

bătaia lui Dumnezeu pe cei ce-au furat arângile, cum i-a descoperit și însemnat Puterea

lui. Răsplata cea mare va fi însă în ceruri !

III.

AUTORII DE PIESE

NICOLAE VUCU-SECĂȘEANU

Născut în comuna Secășeni, jud. Caraș. A învățat carte la școala primară din sat. Rămas orfan de tată și având o gospodărie bunișoară, mama-sa i-a înlesnit contactul cu lumea cărților, acordându-i destulă libertate.

A înființat corul bisericesc ortodox din sat, reușind să împreune sub conducerea sa și corul uniților (cor elogiât pe vremuri de N. Iorga și părintele Moța).

A colaborat încă de la vârsta de 18 ani la „Poporul Român” de la Budapesta și la „Progresul” de la Oravița.

În 1919 fondează împreună cu alt țăran, Ilie Crăciunel, ziarul „Țăranul”, care a avut o scurtă apariție. N. Vucu-Secășeanu este unul dintre întemeietorii gazetei „Cuvântul Satelor”.

A scris monoloage, dialoge și piese teatrale dintre care mai reușite sunt bucățile: „Nărodu-n cale” și „Nunta fără voie”. N. Vucu-Secășeanu este în plus și un pictor de talent.

Fost senator de Caraș.

NUNTA FĂRĂ VOIE

Notă. — „Nunta fără voie” e o piesă cu tendințe moralizatoare. Autorul combate răul obicei al bănăștenilor de a „însura” – în realitate e un concubinaj – băieții la 14 - 15 ani, ajungând să premenească câte 4 - 5 fete până la timpul însurătoarei.

Subiectul piesei e următorul : Gheorghe Bujor, un țăran cu stare, are un băiat de 15 ani, ce umblă încă la școala complimentară. Sofia, nevasta lui, își pune însă în gând să-l însoare după fata lui Ion Albu, care e cu un an mai mare ca băiatul, dar este în schimb foarte avută. Gheorghe se împotrivesc, copilul de-aseenea, dar nu e chip să scape de gura femeii. Sofia intră în legătură cu Baba Ruja-vrăjitoarea, o plătește să-i facă de însurat copilului, intră în vorbă cu familia fetei.

Bietul Traian se pomenește însurat, cu toate împotririile sale. Până la urmă, „nevasta” îl părăsește și la o vârstă atât de fragedă rămâne văduv, de râsul satului. În plus, nefiind cununați legal, socrul îl mai și dă în judecată pentru folosul pământului și camătă după zestre.

Piesa e scrisă în dialect bănățean. Scenele ce urmează ne-o arată pe Sofia punând la cale căsătoria băiatului.

S c e n a I I

Gheorghe (tatăl), Sofia (mama) și Traian

Trăian: *(venind de la școala de repetiție, cu cărțile subsoară)* Sărut mâna !

Sofia: Să trăiești ! Dar ce poate fi de-ai stat atâta la școală, ori vrei și tu să te faci popă ori dascăl ?!

Trăian: Ba nu, mamă ! A ținut domnul învățător prelegere cu noi despre economie, despre prăsirea vitelor și a galițelor, sau hoară cum le zicem noi pe-acasă.

Sofia: *(râzând)* Ha... ha... ha ! Ba că și-o găsit sacul petecul, învață Tanda pe Manda. Ziși că o ținut lege cu voi, dar oare el îi fișcal să știe legile ? Dar de unde știe el păoritu (economia) ca tată-tu ? El care umblă cu păpucii vicsuiți, când sare lumea în sus de lucru, atunci îi la șpațiri. Dar de vite ce știe el ? Că n-are crac (picior) de vită-n bătătură. De hoară nu zic, o ști, dacă i-o fi spus dăscălița, cum se pun ouăle sub cloță.

Gheorghe: Lasă-te cu fleacurile tale, nu te mesteca unde nu-ți fierbe oala !

Sofia: Dacă și-al de dascăl... ! O avut el vreme până la 12 ani de învățat, nu acum când eu am de gând să-l însor.

Gheorghe: Tu vei avea, dar n-o avea el, și nu o să faci nuntă fără voie.

Sofia: *(punând mâna pe capul lui Trăian)* Așa-i, Trăiane, eu mi-am pus de gând să tensors cu Florica lu Ion Albu...

Trăian: *(cu mirare)* Pe mine ?... Poate crezi că am nărozit, să mă batjocurească lumea ? Ce ar zice copiii de vârsta mea ? Ce ar zice domnul învățător, domnul părinte, care ne dau alte învățături, nu ca voi ? Ei ne spun să nu mai facem cum ați făcut voi până acum, nunți necununate ca țiganii, ci să urmăm pe celelalte nații mai învățate decât noi și-s mai înaintate în progres.

Sofia: *(aparte)* Țasta iar începe păsărește... nații, progres, ce știu eu ce-s alea...

Gheorghe: Vezi c-ai făcut socoata fără birtaș !...

Sofia: Dar s-or mai însurat la noi așa !

Trăian: S-or fi însurat, nu zic ba, dar eu nu fac una ca asta. Doamne ferește ! Ori voiești să mă fac ca „un copil ce vrea să fie mare” din cartea de citire, care, luându-și pălăria, prașchia și bățul tătâne-său, s-a crezut om mare ? Așa și eu, copil de școală, cu nevastă. Mie nu-mi arde de însurătoare, eu mă duc să văd la prieteni, pe unde mănăm vitele după ameazi *(iese grăbit)*.

S c e n a I I I

Gheorghe și Sofia

Gheorghe: Vezi ce răspuns căpătași de la copil ! Tu ai crezut că-i așa cum tu vrei. Știe el mai multe decât tine, ba chiar și decât mine. Ieri mi-a cetit din gazete un caz despre urmările unui con-cubinat, așa că : „Un copil rămas orfan n-a putut dobândi averea

tătăne-său, fiindcă s-a născut din părinți necununați. Avereau împărțit-o parte advocații, parte alte neamuri mai îndepărtate, iar copilul a trebuit să meargă slugă”. Apoi eu nu voiesc ca averea mea câștigată cu atâta sudoare să ajungă pe mâna advocaților, ori în mânele altor neamuri-neneamuri.

Sofia: La noi, nicicând nu o să se întâmple așa !

Gheorghe: Dumnezeu poate ști urmările, mai cu seamă că nici copilul nu se învoiește o dată cu capul. Dar o să mă duc să-i povestesc gândul tău și domnului părinte, ca să văd ce-o zice el. (*iese*)

S c e n a I V

Sofia singură

Sofia: (*cu mânie*) Du-te, că tot cu sfaturile popilor mi-am ținut eu casa și binele. Du-te spune-i și ce-ai cinat aseară, că tu așa ești făcut. (*pentru sine*) Popa... popa, știu ce-o să-i spună. O să înceapă iar cu predica de la anul nou, o să i-o spună din fir în păr toată, ba mai adaugă el ceva, știe el că dacă facem nuntă necununată n-o să ia nici un crițari de la noi, dar așa ar avea vreo 5-6 lei pe „extractu” de botez, vreo 10 pentru cununie, afară de asta ar fi și el la nuntă, că-i bun prieten cu Gheorghe, de când îi „imbru” la biserică. Numai că mie nu-mi pasă nici de zece popi !... Ori, dacă nu iau fata asta după copil, îmi dă el fata lui ? Dar să vină Baba Ruja, să-mi aducă vorbă de la fată, și pe copil îl înduplec eu, până se-nvoiește, și dacă o fi să-i dea și ocolu de la „fântâna cu leacuri”, se va învoi și Gheorghe (*se uită spre ușă*). Dar iată-o că și vine – vorba românului – când vorbești de lup, lupul intră-n staul.

S c e n a V

Sofia și Baba Ruja

Baba Ruja: (*intră cu o sticlă la brâu*) Bună ziua Sofio-o-o!

Sofia: Bună să-ți fie inima, mamă Rujo !...

Baba Ruja: Au, țuce-o mama, vei fi gândit că m-am prins pe acolo de vin așa târziu.

Sofia: Ba, știu că alte celea te-or fi oprit.

Baba Ruja: Oprit, zău, oprit, că au mulțam lu Dumnezeu, au de toate. Când le spușei că am venit în pește pentru voi, ca să aducem pe Florica după Trăian, nu mai știau – de bucurie – pe ce lume umblă. Că n-au dragă, n-au alți oameni pe potriva lor în sat, și să o deie în alt sat le pare și mai rău, că atâta fată au și ei, ca și voi copilul. O cerut-o și un dascăl dintr-un sat vecin, dar nu o dau nici după „Vlăgică”. De bucurie îmi deteră câta răchie ca la o muiere bătrână, și cu asta m-am amânătat. Îmi mai arătară câte de toate, vreo 8 ponevi, toate țesute cu spiteaza, ziceau că toate-s ale Floriceii, vreo 10 - 20 de trâmbe de pânză. Mi-or dat într-o uieguță și câta răchie. (*scoate sticla*) Bea și tu Sofio, să vezi ce răchie bună au. Spuseră că mai au vreo 4 - 5 acoave, anumit pentru nuntă.

Sofia: Lasă-o în păcate de răchie, dar ce-o zis Ion de zăstre, că numai cu asta, dacă vom putea îndupleca pe Gheorghe al meu?

Baba Ruja: Nu pot să știu că pe Ion nu l-am aflat acasă.

Sofia: Asta ar fi mai de lipsă să se știe... că deh !... Gheorghe nu prea are voie, dar copilul de fel nu vrea. El știe ce știe. Știe câte toate de la școală ; nu-i mai lumea ca 'nainte vreme. Acum și crâmpoții de copii știu de prin ale cărți, de prin ale novele, tot ce-i în lume.

Baba Ruja: Lasă-i pe maica... O nu știi tu cine-i baba Ruja descântătoarea, că vin la

mine muieri de pe lângă Dunăre să le dau în sămn, dar ție să nu-ți fac că ni-s ușă lângă ușă. Copilului îi fac o unsoare de dragoste, de se duce-n lume după fată. Lui Gheorghe îi fac o apă de la o moară care se-ntoarce pe stânga, și-atunci nu te teme.

Sofia: Dacă asta am vrut și eu să te-ntreb, știu că ești muieră știută.

Baba Ruja: Adă dară lu maica vreo 6 cucuruzi, 3 d-ai albi și 3 d-ai galbeni, o jumătate litră de răchie, și după ce o descânt să-i dai lu Gheorghe să guște. Pentru copil adu o bucată de clisă, să-i topesc o untură.

Sofia: Îți aduc, mamă Rujo, aduc... îți aduc 12 cucuruzi, nu numai 6, și o litră de răchie, dar să le descânți cu leac, că tare am voie de fata asta.

Baba Ruja: Atunci e și mai bine... Că din ce-i mai mult, îi mai cu leac.

Sofia: Mă duc să-ți aduc, că acuș o să vină Gheorghe, că uită la ceas, acuș e 12 : e vremea prânzului. (*iese*)

S c e n a V I

Baba Ruja singură

Baba Ruja: (*caută la brâu după sticlă*) Să mai înghit câta din uieguță, că doar o fi bine. Pe seară, capăt de la Sofia. (*bea*) Că n-o să-i fac descânțele cu răchia, nici unsoarea cu clisa. O să fac câta unsoare pe grumazul meu, că zău, îi și uscat de-atâta post, că la mine-i mai mult post decât dulce, poate să mă cuminece popa în toată ziua, că mi-s pregătită tot cu stomacul gol. Îmi țin viața cu uieguțe de-astea. (*își arată sticla*) Cucuruzii îi voi da la ale două găinuțe, dacă s-or mai ținea prin ocol, că nu le-am văzut de-alaltăieri. (*se uită la sticlă*) Aș mai bea... dar mă tem că mă prinde, și-i amneazătu, mă tem că mă legăn pe drum. (*îngândurată*) A... să puie în ei că doar n-am furat-o! (*bea*)

S c e n a V I I

Baba Ruja și Sofia

Sofia: (*intră cu cucuruzi în poală și cu o sticlă în mână*) Iată, mamă Rujo, cucuruzii și răchia, fă cum știi că-i mai bine, că dacă o da Dumnezeu să facem nuntă te-oi gosti ca pe o nunașă.

Baba Ruja: Grija maichii ! Du-te adu și o bucată de clisă pentru unsoarea copilului.

Sofia: Haida, că clisa o ținem în cămara din obor. (*ies ambele*)

S c e n a V I I I

Trăian apoi Sofia

Trăian: (*vine grăbit*) Oare unde-i mama ? (*se uită la ceas*) E vremea prânzului și am să merg cu vitele la câmp. Ușile deschise... desigur va fi în obor (*strigă spre obor*) Mamă !... Mamă !... Vino să-mi dai de prânz că mă duc cu vitele la câmp !

Sofia: (*intrând*) Ce poate fi, de vii așa târziu ? Nu vei fi fost iarăși la școală ?...

Trăian: Am fost la prietenii mei. Ne-am vorbit să mergem mai mulți deodată cu vitele la câmp.

Sofia: Să te lași tu de prieteni, că eu m-am înțeleș cu tată-tu să te însurăm cu Florica lu Ion Albu.

Trăian: Adă-o după d-ta, eu nu sunt de însurat, ea poate să se mărite că-i mai timpurie cu un an decât mine. La școală a fost cu o clasă mai sus decât mine.

Sofia: Nu afla tu spini în coleșă, că s-or mai însurat așa.

Trăian: Nu-mi pasă ! Dă-mi de mâncare, că mă duc.

Sofia: Așteaptă să vină și tată-tu de la popa, să prânzim cu toții.

Trăian: Ce face el la popa ?

Sofia: S-a dus să-i spună și lui că vrem să te însurăm.

Trăian: (*supărat*) Cine l-a mânat acolo ? Că părintele e cel mai mare potrivnic al nunților necununate. Mie mi-e și rușine !... De-ai ști cât ne-a învățat el la religie despre stricăciunea bănă-țenilor, care mai toți își fac de cap cu aceste nunți sălbătice.

Sofia: Lasă pe mama, nu te necăji, că nu o să tot mergi la școală. Până când o să fii tot pe mâna lor ?

Trăian: Dă-mi de mâncare, nu vreau să aud vorbe de astea. Eu nu sunt de însurătoare și pace ! (își caută mâncarea singur și pleacă grăbit)

S c e n a I X

Gheorghe: Ce te superi degeaba, m-am abătut eu și pe la domnu notar, și n-ai ce-i face, nu ne lasă cu muzică, mai cu seamă că n-am fost omul lui la alegeri.

Sofia: (*întrerupându-l*) De domnul „notăraș” nu-i smintă, o păreche de pui la doamna, și-atunci deloc se sucește, că nu-ntoarce cu caru.

Gheorghe: Dar gândești tu că lui îi poruncește doamna, cum îmi scoți tu mie ochii ?

Sofia: Dar bine, bine !... N-ai văzut tu, cine șăde la dreapta când se duc undeva ? El ori ea ?

Gheorghe: Că tocmai pentru aceea-i mai mică, că și Christos stă de-a dreapta Tatălui.

Sofia: Asta iar popa ți-o spus-o !

Gheorghe: Lasă-te că n-o s-ajungem la ceartă. Adă prânzul că e ora 12. (*Sofia aduce 2 tacâmuri*) ...Năcaz cu copiii până-s mici, năcaz și când sunt mari. (*după o gândire mai îndelungată*) ...Nu știi de cine să ascult, de popa ori de muiere ?...

Sofia: (*care aduce de-ale mâncării*) De muiere ! Că ea te-ndoapă cu mâncări, nu de predici ca popa.

Gheorghe: Dar unde-i Trăian ?

Sofia: S-a dus cu vitele.

PETRE PETRICA

„Păcate”, piesă populară în 3 acte, este transpunerea pentru scenă a nuvelei „Ține doamne șetrele”. Autorul amplifică unele scene, suprimă altele, dar piesa rămâne în linii mari identică cu nuvela (vezi cap. II).

Eva și Anica

Anica: (*intrând pe ușă întorcându-se de la școala de repetiție cu cărțile subsoară*)
Sărut mâna !

Eva: A-a-a... Tu ești, Anica mamei ? Gândeam că-i tată-tu. Dar ce poate fi de ai stat atâta la școală ?

Anica: N-am stat la școală, ci de vorbă afară în stradă cu Domnica, fata lui Achim Bălan și cu Lenuța a lui I. Bogdan.

Eva: Și cine știe ce mare sfat ați ținut până acum aproape de înnoptat ?

Anica: S-or lăudat către mine că mamele lor se duc mâne la târg și le cumpără dă „nigiăie”, „țoale” dă mătasă.

Eva: O fi, o fi... Lu a lui Achim Bălan ar putea, că-i de oameni înstăriți, dar mult mă mir, pe ce o să-i cumpere lu sărăntoaca lu Bogdan, că părinții ei n-au nici ce să mănânce.

Anica: Mi-a spus Lenuța că a vândut tată-su boii zilele trecute și acum are bani.

Eva: Îhî, aia o fi, o fi...

Anica: (*cu glas rugător*) Mamă, de ce nu-mi cumperi și tu mie...?

Eva: Mama ți-ar cumpăra, dar n-are bani.

Anica: (*schimonosindu-se*) Ba ai...

Eva: Ba n-am.

Anica: Ba ai, ba ai, o nu știi ? Cei de pe vaca noastră Joiana.

Eva: A... de pe banii ăia, trebuie să ne cumpărăm o vițeauă, ca să ne creștem din nou iarăși o altă vacă și de-o rămânea vreun ban, să-i dăm în „porție”, vezi că una ne trag „zăloagele” la primărie.

Anica: Nu știu. (*Dă cu piciorul în pământ*) Mie nu-mi pasă nici de vițeauă, nici de „porție”, ci numai de „țoalie” și ai să-mi cumperi !

Eva: O doamne ferește-ne de rău, fata mamei, ție parcă astăzi nu-ți sunt toate doagele la cap.

Anica: Nu, nu și dacă nu-mi cumperi, eu singură am să-mi fac potopenia... hî-hî-hî.
(*plânge*)

Eva: (*aparte*) Măi asta-i potcă, nu-i fată și dacă nu-i faci pe voie, are să se prăpădească.

S c e n a I I I

Aceleași și Mitru

Mitru: (*intrând pe ușă*) Dar ce sfat mare îmi țineți, că de afară de la ușa oborului auzii vorbărie, de parcă erați o sută, nu numai două, după cum vă văd ?

(*În acest răstimp Anica își pune cărțile pe masă și răsfoiește prin ele*)

Eva: Nici o sfadă, bărbate, mă înțeleg cu Anica despre una-alta.

Mitru: Ei da, da !... Uitai că, unde sunt două muieri adunate laolaltă, e un sfat, iar mai multe formează o adunare în care, ca vrăbiile, toate vorbesc deodată.

Eva: Cum veniși acasă tu, îndată și tăbărăși asupra mea cu toate ocările tale.

Mitru: Fie și așa, însă cred că nu spun minciuni, nici nu vreau să ascund adevărul ca neamțul de pe drumul târgului.

Eva: Ce neamț ?

Mitru: Oare nu știi ?

Eva: Nu !

Mitru: Acu văd că ești o hăbăucă care nu ține minte nici ce a mâncat aseară. Ca neamțul acela care a plecat cu un român la târg și pe drun românul nostru vede la el pe umăr un păduche și-i zice:

– Măi neamțule, uite un păduche pe umărul tău, luându-l și punându-l în palma neamțului.

– La tracu !... îi răspunde neamțul supărat. Asta nu batuchi, asta este burice !

– Dar bine, neamțule, puricele sare, dar ăsta nu ?

– Oposit serecu fine te teparte.

– Fie și așa măi neamțule, dar puricele este umflat, iar ăsta e turtit.

– Noa poate șezut io pră el.

– Dar în sfârșit, îi zice românul, puricele e negru, pe când ăsta e alb.

– Batrin seracu, îi răspunde neamțul.

Eva: Fire-ai tu tot de răs și de ocară, după cum voiești să mă faci pe mine !

Mitru: Se poate, însă nu spun ce nu-i. (*după aceea se așază pe un scaun la masă, oftând*) Vai, doamne, că nu-mi mai simt corpul de oboseală, parcă sunt bătut cu maiul. (*Eva în acest timp se duce la cuptor, îndeletnicindu-se cu pregătirea cinei. În culisă se aud clopote, sbierăte de oi și flăcăi cântând:*)

Trec la deal cobor la vale,

La mândra văd lumânare,

M-aș abate pe la ea

Dar mă tem de soacră-sa ;

Soacră-sa-i cățeauă rea

Nu o lasă singurea,

E ca și-un câne turbat

Nu o lasă nici prin sat...

Mitru: (*către Anica*) Anico, privește pe fereastră și vezi cine trece pe stradă acum noaptea și face atâta sgomot.

Anica: (*se duce la fereastră, privește și zice retrăgându-se înlăuntru*) E un grup de oameni cu o turmă mare de oi.

Mitru: Îh !... Se duc pe mâine la târg la Cacova (*apoi întreabă pe Eva*) Măi muiere, mai ai mult cu păsulea aia, că foamea nebună a început să facă revoluție în burta mea ?

Eva: E gata, dar n-am strop de slastă s-o prăjesc, că Iancu Durăin, pentru ziua de coasă ce i-ai făcut, nu mi-a dat untura.

Mitru: (*poruncitor*) Atunci o svântăm și neprăjită.

(*Eva umple blidul cu fasole, se așază cu toții în jurul mesei, apucând fiecare cu mâna stângă câte o bucată mare de mămăligă, iar în cea dreaptă lingura și încep a sorbi, cu toții, pe nerăsu-flatele*)

Eva: (*după un răstimp*) Bărbate !... Vezi cum mâine e târg mare la Cacova și cum e „nigiăia” pe aproape, mă duc să-i cumpăr un rând de țoalie lui Anica, fiindcă am de gând s-o prind în joc.

Mitru: (*pe răstite*) Ba la dracu, muiere ! O vrei să le faci de petrecanie și bănișorilor luați pe văcuța noastră Joiana. Am chinuit vreo câțiva ani de zile cu ea până ce am crescut-o și acum s-o dai jidanului pe niște zdrențe.

Eva: Așa-i... Pe zdrențe !... (*scuipă în față pe Mitru*) Tică-losule !... Lasă că eu îs popa tău și ți-oi arăta cu cine ai de lucru... Nu ți-e rușine obrazului...? Atâta fată avem

și noi pe lumea asta și crezi că eu mi-s proastă s-o las de rușinea satului să se îmbrace la nigiăie tot cu haine de cele vechi, ca s-o rădă găzdărițele parcă ele-s mai frumoase. Tu întotdeauna așa ai fost și orice haină tot cu sfadă mare i-am făcut-o, dar (*dă cu pumnul în masă*) dacă n-ai fost vrednic de muiere și de copii, atunci să nu te fi însurat. Și vrei tu ori nu vrei, eu (*dă iar cu pumnul în masă*) am să-i cumpăr, măcar să știu că mănânc tot neprăjit și nesărat.

Anica: (*cu gura mare către Mitru, bătând în masă*) Ai să-mi cumperi, că de aceea m-ai făcut, să-mi iai ce-mi trebuiește.

Mitru: (*aruncând supărat lingura și mămăliga din mâini pe masă*) Zmăoanelor !... Am venit acasă rupt de foame și frânt de oboseală iar acum nu mă lăsați în pace nici să mănânc. (*se ridică de pe scaun*) Mă duc din casa mea de răul vostru, încotro văd cu ochii, că aici tu ești stăpână, tu porți pălăria și nu eu.

Eva: Eu, zău eu, că tu ești un dobitoc încălțat, care nu se pricepe de nimic în trebile casei.

Mitru: Atunci sănătate bună, că eu plec în lume din casa mea, din averea mea și mă vei mai vedea îndărăt când îți vezi creștetul capului. (*dă să iasă pe ușă afară*)

Eva: (*prinzându-l de mâneca cămeșii și trăgându-l îndărăt*) Ailifant afurisit !... Unde pleci ?... Stai și-ți ține casa !... Las că mai bine plec eu decât tu din casa ta !

(*Înfuriată iese apoi pe ușă afară, trăgând pe Anica de haine după ea, plângând amândouă și ocărând strașnic pe Mitru*)

IV.

PUBLICIȘTII

NICOLAE BOGDAN-HUMĂ

Născut în comuna Bocșa Română, jud. Caraș, în anul 1886. Nu are decât 6 clase primare, urmate la școala confesională din localitate.

Lectură serioasă a început în anii războiului mondial, fiind prizo-nier în Rusia, unde a citit în original pe Gorki, Tolstoi etc. Tot acolo era un pasionat cititor al ziarelor românești pentru voluntari.

A colaborat cu articole de probleme țărănești la „Cuvântul Satelor” și la alte gazete din

Capitală și din provincie. În 1928, împreună cu alți 50 de țărani, este trimis în Elveția, pentru

a-și însuși cultura elvețiană în privința agriculturii. Din cele șase luni cât a stat în Elveția, a ieșit cartea „Țăranul elvețian și agricultura în Elveția”.

ORGANIZAȚIA ȚĂRĂNEASCĂ

Uniunea țăranilor elvețieni

(Schweizerischen Bauernverbandes)

Ridicarea plugarului elvețian pe o treaptă socială pe care puțini plugari din țările europene o ocupă se datorește numai acestei puternice Uniuni. Soarta agriculturii elvețiene este strâns legată de aceasta. Conducătorii acestei Uniuni sunt toți înarmați cu arma înaltei științe agricole, cu care dau lupta și pe terenul politic, formând astfel un adevărat *țăranism*. Sprijinită de Stat și având concursul nelimitat al tuturor plugarilor, această Uniune joacă un rol preponderant în politica țării, fiind considerată ca un *parlament*, în care se iau hotărâri care sunt impuse parlamentului central din Berna, care, fără prea multe discuțiuni, le transformă în legi.

Plugarii elvețieni sunt convinși că ei sunt datori cei dintâi să propună soluțiunile pentru înlăturarea nevoilor ce le stau în cale și că sunt datori să stăruie din răsputeri ca aceste soluțiuni să se aplice. Ei nu așteaptă ca partidele politice care se perindă la cârma țării să le aducă „mură-n gură”. Ei se călăuzesc după axioma: „*prin noi înșine*” și de aceea, ca să poată lupta cu succes contra tendințelor de exploatare a altor clase sociale, au purces la *organi-zare*. Organizația în Uniunea lor datează încă de acum 33 de ani. Pe acele vremuri, țăranii elvețieni au simțit nevoia unui factor hotărâtor în conducerea țării, care să intervină în regularea marilor probleme, care până aci se rezolvau în cea mai mare parte înspre răul plugarului. Astfel se luă hotărârea înființării acestei Uniuni. Toate cooperativele, uniunile, organizațiile agricole de toate ra-murile și uniunile politice se grupară în această Uniune numită „Uniunea plugarilor elvețieni”, care are scopul a reprezenta și apăra interesele agricultorilor. Plugarul elvețian nu putea sta nepăsător, având în fața sa ca exemplu industria, care nu se lupta cu atâtea greutate și totuși posedă o asemenea organizație, ajutată de Stat, cu ajutor bănesc și diferite subvenții. Astăzi, datorită puternicei organizațiuni, condusă de oameni luminați și cu dragoste de plugăria țării, agricultura este factorul principal și cea mai rentabilă ocupație, întrucât toată lumea caută să se ocupe cu ea.

Când mă gândesc că în țara noastră agricultura este atât de disprețuită și cum toată lumea dă buzna la orașe, după un trai mai comod, părăsind agricultura, apoi cum și cel din urmă țăran – care are puțină posibilitate – își trimite copilul la școală numai ca să-l facă *domn*, „ca să trăiască mai bine și mai ușor ca plugarul”, și când mă gândesc c-am văzut în Elveția copii de înalți funcționari și chiar de miniștri etc., care fac școală

plugărească, după care se întorc la munca ogorului, mândri că fac parte din clasa cea mai sănătoasă și productivă a țării, considerând funcționarismul ca o ocupație mai puțin rentabilă, slabă și nesănătoasă, contrar mentalității țaranului nostru, care își ia singurul băiat de la plug și-l trimite la oraș, făcându-l „domn”, să muncească în colbul tuberculos al biuroului, mândru că feciorul său e „domn”; când mă gândesc, zic, la aceste două mentalități opuse, mă doare inima că țaranul român este atât de încătușat în bezna întunericului și este atât de puțin animat de spiritul de *organizare, muncă și cultură*, singurele prin care poate păși pe o treaptă socială egală cu acela ale poporului elvețian. Organizația țaranilor elvețieni, sprijinită și susținută de ultimul plugar, a reușit să fie un factor principal în conducerea țării și, prin ea, Elveția a ajuns să fie considerată ca unica țară din lume care se conduce bine.

Această Uniune, pe cât e de simplă ca organizație, pe atât de multă treabă face. În fruntea conducerii se află un comitet, care se compune din 100 membri aleși de adunarea delegaților, câte unul din fiecare comună, și care se întrunesc în adunare generală, în fiecare an o dată. Comitetul alege din sânul său, dintre oamenii de toate specialitățile și dintre cei mai destoinici, un comitet de conducere, constând din 12 persoane. În fruntea întregii mișcări stă „directorul” sau *secretariatul* (*Bauernsekretariat*). Secretariatul este ajutat de 3-5 consilieri și de un personal necesar ținerii corespondenței cu toate secțiile științifice, cărora li se dau toate indicațiile necesare. Sufletul activității este deci secretariatul, care își are sediul în orașul Brugg. De la înființarea Uniunii și până azi, stă în fruntea ei cel mai merituos om de știință al Elveției, profesorul *Dr. Ernst Laur*. Îmbunătățirile aduse agriculturii elvețiene se datoresc numai prodigioasei activități a Doctorului Laur.

De la începutul activității sale, E. Laur a avut crezul nestrămutat că agricultura este și va rămâne unicul factor de bogăție și producție al țării sale. Agricultura deci trebuie în primul rând sprijinită și încurajată de Stat. Pentru acest scop, își făurește un plan bine chibzuit și practic.

Cum marea majoritate a agriculturii elvețiene se sprijinește pe mica proprietate, secretariatul Uniunii trebuie să aibă o orientare sigură asupra rentabilității agriculturii. Pentru strângerea acestui material, de care avea nevoie ca să găsească o metodă bună, pentru a putea studia rentabilitatea agriculturii și starea socială a agricul-torilor, secretariatul, condus de Dr. Laur, introduce contabilitatea agricolă, care a fost adoptată aproape de toți micii gospodari. A întocmit chestionare cu întrebări asupra tuturor problemelor agri-cole, pe care le-a lansat tuturor agricultorilor din întreaga țară, și astfel, adunând materialul necesar, formează statistica, din care calculează venitul net al fiecărei gospodării, risipind astfel des-orientarea ce domnea până aci. Fără această orientare, Uniunea ar fi dibuit în întuneric și n-ar fi știut de unde să înceapă lupta pentru ridicarea agriculturii. O dată posedând acest material, pe lângă că servea Uniunii pentru apărarea intereselor agriculturii, îi servea și ca o armă – defensivă – pentru lupta ce o ducea cu toți potrivnicii agriculturii și cu cei ce nu vedeau cu ochi buni luarea de măsuri în folosul ei. Prin aceste date le arăta că cauza agri-cultorilor este dreaptă și lupta ce o duc nu este o *luptă de clasă*, ci de *apărare de clasă*.

De aici începe a se distinge *țărănismul* elvețian, care a început a lupta pentru restabilirea unui program agrar, care să poată da posibilitate agriculturii să se desvolte în mod normal, nestânjenită de industrie și comerț, între care a restabilit un echilibru, ca astfel să poată menține mica agricultură și consolidarea ei.

Unul din principalele puncte ce au fost stabilite în programul de luptă a fost adoptarea unei politici protecționiste și favorabile agriculturii. Aceasta trebuia în primul rând, deoarece producția agricolă a Elveției nu este îndeșulătoare pentru a satisface nevoile consumului intern, din care cauză este avizată la importul mai multor produse agricole

ca : cereale, vin, struguri, ouă, pasări ș.a. Așa de ex., după o statistică a Uniunii, producția grâului în campania anului 1928-29 a fost de 18.000 vagoane, iar nevoile consumului intern de 61.000 vagoane, astfel că în această cam-panie numai grâu a importat 43.000 vagoane.

În astfel de condițiuni, Uniunea trebuia să ducă lupta pentru mărirea producției, rentabilitatea ei și protejarea de către Stat, luptă continuă cu celelalte ramuri de producție : industria și comerțul, care, organizate solid, preconizau măsuri contrarii celor recoman-date de Uniunea țăranilor. Grație Uniunii, condusă cu pricepere de către secretarul ei Dr. Laur, agricultura elvețiană se poate mândri azi că desvoltarea de care are nevoie îi este deplin asigu-rată, bucurându-se de un regim vamal favorabil, pe care l-a eluptat cu succes. Cel mai mare succes raportat în lupta dusă pentru prote-jarea agriculturii a fost acela cu *introducerea monopolului Statului asupra comerțului cu cereale*. Această idee a fost concepută de Dr. Laur, sprijinit de toți plugarii din țară, care și-au făcut un punct de onoare susținând cu toții lupta secretariatului Uniunii lor. Lupta țăranilor pentru introducerea acestui monopol a fost foarte grea, având în față mai multe partide politice și diferite grupări econo-mice din țară ca : industriașii, comercianții, morarii, brutarii, o parte din populația orașelor și o mulțime de speculanți intermediari, care, prin introducerea monopolului, își vedeau periclitate mijloa-cele de îmbogățire care le aveau prin exploatarea a tot ce era legat de agricultură.

La început, toată lumea era pentru comerțul liber, prin care se credea că se va ajunge la pâine mult mai ieftină, deoarece cheltuielile de producție ale cerealelor în Elveția sunt mult mai ridicate ca în alte țări, și prin urmare cerealele aduse din străinătate se vor da consumului intern cu prețul egal costului producției interne, așa cum pretend agricultorii, și deci pâinea ar fi prea scumpă. Aceștia mai aveau în sprijinul lor și motivul că : *libertatea comer-țului este principala condiție pentru progresul Statului*. Apoi se întrebau ce fel de politică e aceasta, ca Statul să închidă granițele importului de cereale din străinătate și, monopolizând comerțul cu cereale, să silească pe consumatori să cumpere pâinea mai scumpă de la producătorii indigeni ? Dar țăranii elvețieni nu se lasă bătuți. Ei răspund că, dacă ar fi comerțul și importul libere, ar produce o concurență atât de zdrobitoare cerealelor indigene, încât țăranimea nu i-ar putea ține piept, agricultura ar deveni nerentabilă și astfel agricultorii ar părăsi-o. Prin părăsirea agri-culturii, țăranimea ar da buzna la orașe, în fabrici, căutându-și alte ocupațiuni, sporind numărul brațelor de muncă. Prin aceasta s-ar înrăutăți situația muncitorimii, dar ar spori șomajul și industria ar stagna, deoarece agricultura, părăsită și desorganizată, n-ar fi capabilă să-și procure uneltele și mașinile necesare exploa-tației, s-ar produce un dezechilibru social și o desorganizare completă, un haos economic și o sărăcie generală. După multe frământări și chibzuite măsuri și debateri, s-a ajuns la calea mijlocie ca Statul să monopolizeze comerțul și importul cu cereale, bazat pe următoarele expuneri de motive : „Principala ocupație dătătoare de viață a unui Stat este agricultura, prin meșteșugul căreia se pregătește pâinea, fără de care nu poate trăi nici comerciantul, industriașul, bancherul, funcționarul și nici o vietate necuvântătoare de pe pământ, fără de care n-ar putea exista nici industrie, nici comerț și nici capital și de care este legată toată știința și progresul omenirii ; pe aceasta nu o putem lăsa pradă concurenței străine, de dragul unui trai – numai în aparență – mai ieftin, pe care cred că îl vor ajunge cei care nu se ocupă cu plugăria. Prin concurența străină, care are de scop a îmbogăți numai pe speculanți și intermediari, s-ar ajunge la părăsirea agri-culturii, la îngrămădirea tuturora la orașe și deci la mărirea ofertei brațelor de muncă, la o ceată de șomeuri, pe care cetățeanul contri-buabil îi va ține, s-ar înrăutăți starea atât a muncitorilor uvrieri, cât și a agricultorilor, a producției și deci a *țării întregi* etc.

Astfel țăranul elvețian, prin *cultura* ce o posedă, prin *munca* desinteresată, și prin

organizația puternică și solidă, și-a eluat dreptul său ca produsele muncii lui să-i fie drept răsplătite. Produsul muncii lui este plătit cu prețul ce-i acoperă cheltuielile de muncă, pe lângă care mai este încurajat de către Stat cu un premiu de 5 - 10 franci la suta de kilograme.

Cerealele care îi rămân disponibile, Statul i le cumpără la prețul convenit, iar partea cea mai mare pentru consumul intern Statul o cumpără din străinătate, nerealizând din aceasta nici un câștig, pentru acoperirea cheltuielilor.

Prețul fixat pentru consumul intern este stabilit la media sumei plătite pe cerealele din străinătate și pe cele dinlăuntru. De exemplu : vagonul de grâu din străinătate se cumpără cu 50.000, iar de la țărani elvețieni cu 75.000, prețul cu care revine consumului este de 62.500.

Cu introducerea monopolului, comercianților speculanți li se tăiară avantajele ce realizau din acest comerț și ele fură atribuite plugarului producător, devenind Statul singurul importator de cereale, nemaivând nevoie de taxe vamale, care scumpeau kilogramul de pâine. Apoi Statul, prin protecția și politica sa vamală ce o acordă agriculturii, își formează un venit de 2/3 din venitul său, care apoi se repartizează tot în folosul populației țării. Populația este scutită de specula cu pâinea, întrucât Statul, care este acela care a cumpărat cerealele, știind exact prețul lor, nu permite vinderea pâinei decât cu prețul care acoperă cheltuielile și munca de manipulație.

Pe lângă multe alte avantaje aduse agriculturii de puternica organizație țărănească, este și biroul de care dispune și care se îngrijește pentru *asigurarea plugarilor în caz de boală și invaliditate agricolă*.

Uniunea, prin acest birou, stabili un proiect de lege prin care se fixă obligativitatea asigurării și pentru agricultori.

Acest proiect, devenit lege, amelioră mult starea sanitară a agricultorilor care, în caz de boală, sunt căutați de medicii acestei societăți de asigurare și care și-au fixat un tarif medical ușor uniform. În caz de boală, accident de muncă sau invaliditate, țăranul este căutat de medic, atât cel bogat cât și săracul, și nimeni nu se poate plânge că, fiind sărac și bolnav, nu-și poate căuta de sănătate. Toți muncitorii agricoli – stăpâni, argați, servitori și servitoare – sunt înscriși obligatoriu în societatea cooperativă de asistență și asigurări sociale și oricare, în caz de boală, se bucură de un tratament medical ; la nevoie este internat în spital, la stațiuni balneare și climaterice sau sanatoriu, iar în caz de invaliditate primește o pensie lunară potrivită, din care poate trăi.

Pentru înfrânarea speculei ce diferiți comercianți și intermediari o făceau cu produsele agricole, folosindu-se de fluctuația prețurilor ce însuși o provocau, prin ajutorul capitalului bancar, sau prin variația ce exista de la regiune la regiune, Uniunea a înființat o sec-țiune pentru publicarea prețurilor tuturor produselor agricole, cu scopul de a unifica prețul unui produs pe întreaga țară. Organul de publicație al acestei secțiuni este citit de fiecare țăran, care comu-nică zilnic prețurile tuturor produselor agricole din toate regiunile țării. Prin aceasta s-a ajuns la stabilizarea prețurilor, astfel că un oarecare produs agricol dintr-o regiune oarecare nu poate scădea în mod brusc, după dorința speculanților de astfel de produse.

Plugarii din toate regiunile sunt mereu în curent cu prețurile din întreaga țară și niciodată nu orbecăiesc la întuneric, neștiind la ce preț să-și vândă produsele lor, și astfel prețul produselor agri-cole se menține același în întreaga țară. Mai are o secție cu un birou prin care pune în curent țăranii cu toate exploatațiile agricole de vânzare sau arendare. Mijlocește plasarea de argați și servitori la țăranii care au nevoie de aceștia. Prin acest birou, orice muncitor agricol își poate căpăta de lucru, cât și țăranul care are nevoie de brațe de muncă, își poate căpăta repede argatul trebuincios.

Acesta este un fel de *birou de plasare al muncitorilor agricoli*. Tot prin acest birou se

plasează repede stagiarii agricoli ce vin din alte țări în fiecare an în Elveția, pentru a face practică agricolă în diferite ramuri agricole, așa cum am fost și noi, cei 14 țărani, în vara anului 1930.

MARIA DOGARU

Născută în comuna Comloșu Mare, în anul 1906. Nu a frecventat nici ea alte școli decât cea din satul natal. A citit însă, cu o pasiune rar întâlnită la femeile noastre de la țară, cărți de știință, literatură, filosofie.

A colaborat la „Cuvântul Satelor” și „Suflet Nou”, debătând în coloanele acestor publicații probleme în legătură cu viața sâtenelor noastre, al căror nivel de trai îl dorea mai ridicat. S-a stins din viață la 23 noiembrie 1942.

Astăzi numărul plugarilor condeieri e relativ numeros. Țărance ca Maria Dogaru sunt rare însă, atât la noi cât și în alte țări.

MAI MULTĂ ATENȚIE PENTRU CULTURA FEMEII DIN POPOR

Cu ocazia serbărilor jubiliare de la Comloș, din 1934, am văzut realități care în suflete înțeleghătoare au lăsat o umbră de tristețe. Am văzut defilând în fața oaspeților multe comuni șvăbești de prin jur, care prin organizațiile lor culturale de tot felul ne-au pus în

uimire. Îndeosebi ne-au lăsat o frumoasă impresie societățile feminine, care, toate în îmbrăcăminte uniformă, defilau în frunte cu prezidenta lor, ținând pe brațe perna cu panglica și decorația primită în acea zi. Nu putem avea decât cuvinte de admirație pentru concetățenii șvabi, care au ținut cu această ocazie să-și arate hărnicia pe tărâmul cultural.

Organizațiile în societăți culturale feminine, care le-am văzut la poporul șvab, ne-au dat serios prilej de gândire. E dureros că satele românești nu s-au gândit până acum să înființeze atari societăți. Noi persistăm în vechile obiceiuri, iar înființarea de „Uniuni feminine” ar fi considerată ca act nesperios. Femeile noastre la „divan cu nimicuri”, nu în societăți culturale, alea-s doar pentru bărbați...! Predecesorii noștri au judecat că muierea, acolo la casa ei, nu are lipsă nici de școală, nici de carte. Să facă cum o ști o ciorbă caldă, să spele rufele murdare și-ncolo nu mai știe nimic ; iaca muierea ! Așa a fost credința poporului nostru înainte. Acum însă, în epoca progresului și a culturii, trebuie să se sfârșească acele credințe nepotrivite vremii.

Atenția conducătorilor sufletești ai satelor ar trebui să fie ațintită în special asupra culturii femeii române, a țărancei noastre, căreia așa de puțină atenție i se dă. Avem nevoie de mame culte, inteligente, care să poată da cultura potrivită copilului, viitorul apărător al țării, atât în timp de pace, cât și în timp de război. Iar mama, dacă ea însăși nu e cultă, cum va face ea educația copilului său ? Căci Napoleon a spus : educația copilului trebuie făcută cu douăzeci de ani înainte de a se fi născut. Adică *întâi educația mamei*. Trăim zile care ne cer mai mult decât au cerut de la înaintașii noștri. De ce nu înțelegem rostul vremii ? Cum înțeleg șvabii că numai prin o femeie cultă se poate crea un popor cult, de ce nu ne-am gândi și noi la fel. Cei care am trăit printre șvabi, am văzut în toate timpurile câtă atențiune au depus ei pentru educarea copiilor lor. Le-au trimis la școli prin internate, ca să se specializeze în arta economică-casnică. Așa au ajuns a avea în popor femei culte și bune gospodine.

Întotdeauna s-a vorbit despre educarea plugarului, ca despre un lucru de primă necesitate. Că agricultura numai atunci ar prospera, când ar fi condusă de plugari culți și luminați. În acest scop s-au înființat școli de agricultură, în care copiii de țărani se pot desăvârși în arta plugăriei. Dar poate nimeni nu s-a gândit vreodată că soțiile acestor plugari luminați, cât sunt de lipsite de cultură ! E adevărat că ceti și scrie știu aproape toate, însă asta abia e o picătură în ocean. Căci imediat ce părăsesc băncile școlii, părăsesc și cartea. Nici nu vor să se mai gândească la reflexele de lumină ale cărții. Ceva mai mult. Cititul e considerat ca un lucru nesperios și nepermis pentru femeia țărancă.

Iată deci un mare rău social, însă pe care foarte puțini îl bagă de seamă. Cartea pentru femeie, ca și pentru bărbat, ar trebui să însemne același lucru. În timpul liber ar fi mult mai sănătoasă – decât divanu – o carte bună din care o femeie mult poate învăța și prin care își va conduce căminul mult mai bine, în sens moral și practic.

Înființarea „Uniunii femeilor” la sate ar fi cel mai serios pas spre cultură. Să pășim alături cu timpul și vom face cinste țării și neamului din care facem parte. Să trecem cu gândul la muncă, pe tărâmul cultural, căci altfel ne eclipsăm în fața altor neamuri, așa cum ne-am eclipsat la Comloș. Urâtul obicei de a ne certa între noi să-l părăsim. În special intelectualii satelor, care sunt conducătorii firești ai poporului, să caute ca numai prin buna înțelegere să conducă poporul pe calea frumoasă a culturii.

Rugăm cu stăruință : preoți, învățători de la sate, pășiți cu energie la luminarea țărancei române, care are atâta lipsă de cultură, cât are pământul lipsă de soarele care-l luminează !

GH. BĂLAN - ȘERBAN

Sunt născut în comuna Comloșu Mare (Timiș-Torontal), în anul 1907. Școala urmată de mine este cea primară din satul meu natal, după a cărei absolvire am rămas la plug. Isprăvind cu școala, n-am căutat să isprăvesc și cu cartea, ci dimpotrivă, dragostea de slovă tipărită s-a mărit din zi în zi, folosindu-mă de tot timpul liber de care puteam dispune, cu cititul cărților instructive, în a căror lectură căutam să-mi măresc bagajul de cunoștințe și să-mi lărgesc orizontul de gândire. Când am simțit apoi că în cugetul meu s-a dezvoltat discernă-mântul critic și răsar idei ce voiam a le împărtăși și altora, am început a scrie. Astfel, la vârsta de 16 ani am debutat cu mici schițe și povestiri din viața satului, în foiletonul gazetei săptămânale „Lumea și Țara”, ce apărea pe atunci la Cluj. Tot pe atunci am publicat vreo câteva articole în „Libertatea” de la Orăștie și câteva povestiri în „Foaia Interesantă”, suplimentul literar-poporal al aceleiași gazete.

Când, mai târziu, a apărut la Lugoj gazeta „Cuvântul Satelor”, scrisă de țărani, pentru țărani, a fost cea mai mare sărbătoare a sufletului meu, văzând că mai există țărani cu preocupări asemănătoare celor mele ; preocupări de care eu mă intimidasem la început, ascunzându-mă sub un pseudonim. La această gazetă am colaborat cu articole de actualitate, până când, în satul nostru fruntaș, a apărut, din inițiativa unui grup de intelectuali iubitori ai păturii țărănești – din care și părinții lor făceau parte –, revista „Suflet Nou”. Aici am scris majoritatea articolelor mele cu caracter sociologic, de care s-a sesizat chiar și profesorul Gusti, printr-o scrisoare adresată redacției.

Iată publicațiile la care am colaborat :

„Libertatea”, Orăștie, articole ;
„Foaia Interesantă”, Orăștie, povestiri ;
„Lumea și Țara ”, Cluj, povestiri, schițe și articole ;
„Cuvântul Satelor”, Lugoj - Timișoara, articole ;
„Suflet Nou”, Comloșu Mare, articole, polemici ;
Calendarul „Cuvântul Satelor”, Lugoj, povestire ;
„Astralis”, revistă spiritistă, Craiova, articol ;
„Revista Metapsihică”, București, articol-scrisoare.

ȚĂRANI VECHI SAU ȚĂRANI NOI ?...

În articolul „Lupta satelor cu orașele”, apărut în numărul trecut al acestei reviste, protopopul nostru, dr. Ștefan Cioroianu, s-a ocupat de câteva probleme însemnate din viața satelor și în legătură cu desfășurarea evoluției și progresului acestor sate pe plan

cultural, spiritual și social.

Cam din fuga condeiului – punând problemele, ca niște jaloane rare, pe câmpul întins și puțin explorat al vieții rurale –, protopopul nostru semnaleză existența unei lupte ce se dă între sate și orașe, în scopul ca cele din urmă să le absoarbă și uniformizeze pe cele dintâi, și mai arată, totodată, drumul ce trebuie să apuce toți acei intelectuali ai orașelor care coboară la sate, cu toiagul culturalizării în mâini, precum și înalta pregătire intelectuală și morală ce trebuie să și-o însușească, în viitorul apropiat, apostolii de acum și de totdeauna ai satelor noastre : preoții și învățătorii.

Celor dintâi – adică intelectualilor investiți cu misiunea cultu-ralizării – le recomandă, ca o condiție inerentă de reușită, o cunoaștere cât mai adâncă a psihologiei românului de la sate, ca fiind unica și cea mai sigură poartă prin care se poate intra cu folos în sufletul țaranului, iar pe cei din urmă – pe învățători și preoți – îi îndrumază spre calea grea a învățaturii superioare universitare, fiindcă educația celor mici este, fără îndoială, condiționată de educația și pregătirea riguros și temeinic făcută a celor mari.

Pe lângă aceste sfaturi date și constatări făcute pe marginea fenomenelor observate, protopopul nostru a mai exprimat și un adânc și duios regret după viața patriarhală a țaranului de odinioară, pe care-l vede frământând pământul sub călcâie, încins la horă voinească sub zidurile bisericii ori adunat cerc în jurul vreunui moș atotștiutor și înțelept ca o carte de pilde, unde se zămisleau minunate povești, stând la gura sobei iarna, sau la umbra dudului din curte, în zilele dogorătoare de vară. Nu doreau și nu aveau nevoie, acești țărani de altădată, de nici-un fel de „culturalizare”, fiindcă naivitatea sufletească și poezia vieții lor erau „forța” ce le ținea un echilibru drept în viață și le înlocuia „casele culturale” în care se adună azi țărănimea satelor noastre. Cum vremea friguroasă de iarnă a pus capăt muncilor agricole, ținându-ne pe toți plugarii în jurul gospodăriilor, am avut astfel – ca cititor țaran – destul timp ca să meditez asupra gândurilor așternute de protopopul nostru, în linii frumoase, pe paginile interesante ale acestei reviste. Am găsit astfel, foarte la locul său, sfatul dat celor ce coboară la sate, spre a ne stropi cu „aghiazma culturalizării” și de mare folos îndemnul dat preoților și învățătorilor de-a se înzestra cu un mai mare bagaj intelectual și moral în calitatea lor de apostoli ai satelor și de intelectuali permanenți în mijlocul sătenilor. M-am oprit îndelung cu gândul și la duiosul regret după țaranul „natural” al trecutului și mărturisesc că am rămas grozav de contrariat, văzând că mai sunt încă la noi oameni cu vază și cultură, ce în loc de a privi stările trecutului printr-o prismă realistă și riguros obiectivă, mai văd încă acest trecut, prin ochelarii colorați ai unui romantism poetic și tradiționalism dogmatic, ce ascunde judecății noastre pe acea „dulce” și nedespărțită „soră” ce se îngemăna cu pitorescul și „forța” țaranului de pe atunci : *sărăcia*.

E adevărat și nu voiesc să tăgăduiesc că n-ar fi fost pito-rească hora formată din tineri vâjnoși, încinși cu șerpare late, sub care sclipeau prăsele de cuțițe, cum de asemeni nu voiesc a tăgădui, nici frumusețea acelu decor rustic, în cadrul căruia bărbați în vârstă stăteau tolăniți la umbra dudului din curte, într-o frățescă, dulce și orientală inerție, spunând snoave și povești, ori lăsând fantezia să plutească într-o lume minunată de fericire și de basm. Dar nu aș fi sincer și drept dacă nu aș arăta și aminti că, pe când înflorea folclorul și când pitorescul îmbrăca în vestmântul său poetic manifestările din sărbători ale țaranilor, pe câmpul – frumos astăzi, dar foarte nelucrat pe atunci – înflorea pământul și neghina, iar ogorul era scrijelat cu pluguri rudimentare, ce nu se deosebeau prea mult de plugurile de pe vremea lui Caligula. Prin curți, creșteau bălăriile peste care trona falnică cucuta, prin casele scunde și insalubre rânjeau mizeria și tuberculoza, iar biete animale, lipsite de adăposturi și de hrană, își omorau foamea – în anii răi, ce se succedau aproape endemic – cu pazele de pe acoperișul zidurilor, punându-și coada adăpost contra intemperiilor anotimpurilor. Nu aspirau – acei țărani – după nici un fel de „cultu-ralizare”, fiindcă – sărmanii ! – nu cunoșteau slova dătătoare de lumină și de libertate a cărții și nici măcar n-au ajuns să cunoască briciul, îmbrăcăminte rațională și

săpunul. Nu aveau nevoie de ceva „bordei cultural” în care să se adune și să discute – fie chiar și în „contradictoriu” ! –, deoarece, pe atunci, se contrazicea aproape numai cu ciomagul și nici cultură nu le trebuia, pentru că aveau la îndemână tradiționala superstiție, din care – ca dintr-o vastă enciclopedie – scoteau tot : de la păpușile de sdreanță, puse prin colțul curții ca să alunge ciurma, până la descântecul însoțit de masajii pe pânțele, când cineva avea criză la apendice, spre a-i alunga „făcătura”. Ce-i drept – trebuie să recunosc – că acei țărani ai trecutului erau foarte respectuoși. Atât de respectuoși încât se aruncau – sărmanii ! – la picioarele „solgăbirăului” ce se scutura cu desgust de dânșii și sărutau cu evlavie mâna ce-i ținea în ignoranță și sărăcie. N-au știut – și nici n-au avut să știe de undeva – ce însemnează Om, ce înseamnă demnitatea și bunăstarea, fiindcă de la boii cu care munceau veșnic alătura n-au învățat decât resemnarea oarbă și fatalistă.

Cam aceasta este „forța” ce rezida în naivitatea vieții și sub pitorescul stării țaranului din trecutul ce-l regretăm și pe care îl vrem – poate – exemplu pentru țărani de azi, când, pretutindeni în jurul nostru, viața curge și evoluează, când forme noi de viață – potrivite cu spiritul și ritmul vremii – alungă forme vechi, potrivite unor țărani pasivi din vremuri pasive.

Ar fi nespuse de dureros să lăsăm pe țaran încremenit în anume forme de viață patriarhală, când el însuși tinde cu tot sufletul spre civilizație și caută să se îndrepte spre acea formă evoluată de viață rurală, cum a auzit și a citit că există în țările agricole ale apusului, unde țaranul are încălțăminte modernă, știe carte, își are casa luminată cu electricitate și unde fetele, când se întorc de la muncă, cântă... lieduri, la pian, în etajul al doilea al locuinței lor... rurale.

Nu trebuie, ca înfeudați unui tradiționalism rigid, să preamărim o formă de viață primitivă, sub cuvânt că ar fi „specifică”, când este aproape unanim recunoscut că țărani noștri sunt niște întârziați în societatea omenească contemporană și în vremile acestea când toate popoarele se pregătesc sufletește și materia-licește de o luptă ce pare a merge până la exterminare reciprocă.

Nu trebuie, mai ales, să regretăm că țaranul a părăsit sau e pe cale de-a părăsi fluierul și snoavele spuse la gura sobei, ci să se caute dimpotrivă a se înlesni țaranului un proces de adaptare cât mai grabnic la nivelul spre care-l atrage legea nestrămutată a progresului social, dându-i în acest scop educatori buni pentru minte și suflet, dar și pentru viața practică profesională de care sunt complectamente lipsiți astăzi. Nici într-un caz însă, nu va trebui ca acești educatori să fie oameni lipsiți de voință și de vocație, care să se simtă niște exilați în mediul satelor, ci elemente de ispravă, care să caute a duce satul la ceea ce trebuie să fie în vremurile noastre moderne : o continuare a orașelor, de care să nu se deosebească decât printr-un alt rost economic, printr-o altă moralitate și o altă misiune în întregul neamului nostru.

Pe marele drum al progresului, nu se va mai putea înainta cu sate alcătuite din locuințe scunde ce abia răsar de deasupra solului, cum nici pe marele drum al popoarelor nu se mai poate merge cu țaran îmbrăcat în cojocul ancestral, pe care poliția marilor noastre orașe îl „face” adeseori să ocolească străzile de la centru, spre a nu prilejui gânduri prea pesimiste despre om, acelora ce eventual privesc din dosul ferestrelor de cristal, aspectul lui de troglodit.

Progresul economic și tehnic ce se înfăptuiește în jurul nostru pretinde ca țărani noștri să părăsească viața lor patriarhală și să se ridice la o civilizație corespunzătoare vremii de față, chiar cu riscul de a-și pierde „specificul” și „pitorescul”, frumos când îl privești, dar dureros când ai fi silit să-l trăiești.

L I T E R A T U R A

Î N G R A I

B Ă N Ă Ţ E A N

(1 9 7 0)

I

INTRODUCERE

Noţiunea de literatură „dialectală”.
Literatura dialectală la alte popoare

La capitolul „literaturii dialectale”, istoria literaturii noastre a înregistrat prin Titu Maiorescu numele lui Victor Vlad Delamarina, iar prin G. Călinescu şi numele lui George Gârda. Dar literatura dialectală bănăţeană nu se rezumă la numele citate ; întrezărind proporţiile fenomenului, G. Călinescu ne-a sugerat în 1947 – drept continuare a unei lucrări anterioare despre *Plugarii condeieri din Banat* – o cercetare mai amplă care să îmbrăţişeze determinantele structurii bănăţene, continuatorii lui Delamarina etc.

Dezbaterea unei asemenea probleme necesita două precizări: prima, relativă la spiritul în care poate fi întreprinsă o asemenea lucrare şi a doua, de terminologie.

1. În condiţiile vieţii din trecut, aspectele teritoriale ale limbii: dialectele, graiurile au cunoscut pretutindeni o mai largă utilizare atât sub aspectul oral cât şi scris. Fărămiţările politice specifice structurii feudale constituiau obstacole în calea unei osmoze lingvistice, alături de unele obstacole naturale. Treptat, aceste obstacole au fost atenuate. Aspiraţia spre unitate statală, cuceririle ştiinţei şi tehnicii au diminuat distanţele dintre oameni, au dus la nivelarea aspectelor teritoriale în favoarea limbilor naţionale. Dialectele ne apar astfel ca nişte categorii istorice pregnante în perioada medievală, atenuate ulterior de constituirea statelor centralizate, pe cale de dispariţie în perioada contemporană de intensă culturalizare a maselor. Urmează deci că o dezbatere asupra fenomenului literar dialectal trebuie să fie precedată de premisele social-istorice care l-au generat.

A doua precizare este de terminologie. Cuvântul „dialect” a rămas în accepţiunea generală ca „o variantă regională a unei limbi”. Uneori această varietate regională este atât de pronunţată încât înţelegerea cu limba de convenienţă generală se realizează cu

greu, cum este, de exemplu, cazul dialectelor germane.

La noi, după cum se știe, diferențierile regionale sunt mai puțin accentuate. Specialiștii au stabilit că limba română are patru dialecte (dacoromân, aromân, meglenoromân, istroromân), iar dialectul dacoromân are, la rândul său, mai multe subdialecte și graiuri. Pentru a desemna aspectul teritorial al limbii din Banat există doi termeni: „subdialect”, utilizat de specialiști și „grai”, utilizat de localnici.

Nici unul dintre acești termeni nu permite însă derivarea

unui adjectiv de circulație curentă (s-ar realiza adjective ca lite-ratură *subdialectală* sau literatură *graială*). Vom utiliza deci în cursul expunerii noastre în primul rând termenul consacrat de localnici, „literatura în grai bănățean”, iar pentru fluiditatea expri-mării și pentru evitarea repetiției, ca adjectiv, termenul consacrat de cercetătorii anteriori: „literatura *dialectală* bănățeană”.

Noțiunea de literatură dialectală

Toată lumea este de acord că prima condiție de existență

a unei literaturi dialectale este ca aceasta să fie scrisă în dialect. Când este vorba însă de conținut, problema se schimbă, survin o serie de dificultăți, mai ales că sunt atât de puțini acei ce au încercat o definiție a literaturii dialectale. A. Bossert, vorbind despre poezia dialectală germană², arată pericolele pe care le străbate acest gen de poezie.

„Dacă ea se mărginește să copieze omul din popor, țăran sau lucrător, în ocupațiile sale zilnice, ea nu este decât un document fără interes. Dacă vrea să depășească acest cerc monoton, ea riscă să spună în dialect ceea ce a fost gândit în limba literară, și nu este în acest caz decât o traducere, întotdeauna slabă, câteodată chiar barocă. Adevăratul poet dialectal este acela care face să țâșnească poezia din dialect însuși, care prin felul de a prezenta lucrurile și prin imaginile pe care acest dialect i le oferă găsește mijlocul de a reda direct și simplu gândurile ce-l frământă și sentimentele ce le încearcă. El are într-însul în același timp sufletul unui poet și al unui țăran. Limba ce-o vorbește îi este înăscută, *el n-ar putea vorbi o altă limbă*.”

Reținem din definiția lui Bossert ceea ce pare într-adevăr a fi o condiție a poeziei dialectale la toate popoarele: „adevăratul poet dialectal este acela care face să țâșnească poezia din dialect însuși, care prin felul de a prezenta lucrurile și prin imaginile pe care acest dialect i le oferă găsește mijlocul de a reda direct și simplu gândurile ce-l frământă și sentimentele ce le încearcă”. La fel ni se pare o condiție a scrisului dialectal de pretutindeni ca limba pe care o încearcă poetul „să-i fie înăscută”, ca el „să nu poată vorbi o altă limbă”. Când însă Bossert susține că poetul dialectal „are într-însul în același timp sufletul unui poet și al unui țăran” limitează literatura dialectală la subiecte țărănești, situație pe care literatura dialectală italiană, de exemplu, o dezmente.

T. Bănățeanu³, singurul care a încercat la noi o conturare a problemei poeziei dialectale, oprindu-se la definiția lui Bossert, susține că poezia dialectală „este fructul sufletului țărănesc”. „O poezie scrisă de un poet cult cere, pe lângă faptul că trebuie să fie scrisă în dialect, să cânte durerile și bucuriile țăranului în al cărui dialect e scrisă poezia, să-i cânte dragostea de pământ, de țară, de natură, nostalgia sa și toate sentimentele care-i zbuciumă sufletul și în special să-i cânte viața reală cu toate bucuriile și amărăciunile ei”. Plecând de la această definiție, d-sa împarte poeziile lui V. Vlad-Delamarina în dialectale și nedialectale. Astfel, poeziile *Singurul păcat* și *Ano, Ano Logojano*, între altele, nu întrunesc toate condițiile poeziei dialectale fiindcă „aș vrea să știu – conchide

d-sa – în care poezie populară se găsesc asemenea subiecte”, adică poezii populare în care „autorul muștră și ridiculizează pe acei țărani care au adoptat obiceiuri și porturi orășenești”. Pe de o parte, d-sa consideră poeziile populare ca nedialectale pentru că n-ar fi „just” să fie considerate astfel, pe de altă parte, limitează poezia dialectală scrisă de autori culți la subiecte din poezia populară. Ajungem astfel la o adevărată cazuistică dialectală.

În primul rând, afirmația că nu există poezii populare în care autorul să ridiculizeze pe țărani ce-și leapădă portul este inexactă. Majoritatea chiuiturilor de la horă se ocupă de lelițe sulemenite, ca și Delamarina, când arată că „farba și albelele strică bănă-țenele”. Dar aceasta este o chestiune secundară. Ni se pare mai important să precizăm că subiectul poeziei dialectale nu poate fi limitat la țărani, când Locatelli a realizat în dialect roman un tip atât de reușit al cetățeanului care protestează în Oronzo Marginali, citadin și burghez sadea.

Dacă există o limită în literatura dialectală, aceasta o fixează limba, și nu conținutul. De exemplu secuii, care au o bogată literatură dialectală în proză, nu au nici o producție dialectală în versuri. Ion Chinezu afirmă categoric: „Săcuismul specific e legat de proză. Nici unul dintre poeții săcui de care ne-am ocupat n-a încercat să scrie în dialect, nici chiar parțial⁴”. Există deci dialecte și dialecte. Dialecte mai evoluate, mai aproape de limba literară, pe care uneori o concurează, dialecte ale unor alte straturi sociale decât cel țărănesc. (Ex. dialectele milaneze, florentin și venețian pun în scenă mica burghezie)⁵. De obicei, aceste dialecte au crescut pe ruinele unor mari culturi și nu se rezumă la subiecte umoristice, pentru care dialectele în general, prin naturalețea și prospețimea expresiilor, sunt mai indicate. Nu se poate compara puterea de exprimare a dialectului aromân sau săcuiesc cu aceea a dialectelor mediteraneene (ex. dialectele provenșale, care trebuie să păstreze ceva din cultura grecilor foceeni ce se stabiliseră la Marsilia cu 620 de ani înainte de e.n., din cultura romanilor și din cultura medievală. În aceste dialecte se poate realiza — și s-a realizat ceva — din tematica marilor literaturi). Părerea lui Croce⁶ că nu „există limbi model, limbi ideale” ni se pare cea mai justă. A căuta o limbă ideală ar însemna după același autor „a căuta imobilitatea mișcării”. În cadrul unei astfel de concepții a lingvisticii, noțiunea de dialect este doar o denumire convențională. Cuvinte identice nu există, „traducerea este o imposibilitate chiar din ceea ce se numește dialect în ceea ce se numește limbă” (în sensul de limbă comună și limbă literară).

Această imposibilitate a traducerii face pe unii autori să recurgă la dialect fiindcă așa după cum se exprimă Bossert, „ei n-ar putea vorbi o altă limbă”; întregind definiția lui Bossert putem conchide că autorul va recurge la dialect chiar și atunci când nu tratează subiecte țărănești, ci subiecte inspirate de lumea unor alte categorii sociale ce se exprimă în dialect, când nu ar putea proceda altfel, „când n-ar putea vorbi o altă limbă”. Un alt autor, Biondelli⁷, consideră literatura dialectală o literatură artificială: „*Per letteratura artificiale invece intendiamo quei componimenti si in prosa che in verso che furóno dettati nel dialetto del pópole bensè ma d’alla classe culta d’una nazione*”.

După părerea noastră, dacă literatura dialectală nu poate fi definită după conținut, ea nu poate fi definită nici după autor, după apartenența lui cultă sau populară, însuși termenul „cult” nu permite o rotunjire a problemei, Burns, de exemplu, deși nu aparținea „clasei culte”, a realizat totuși o operă dialectală. Definiția lui Biondelli poate servi drept punct de plecare pentru definirea literaturii dialectale culte, care cuprinde după noi scrieri în proză, teatru sau versuri ale autorilor identificați. Am făcut această precizare pentru a nu constitui literatura dialectală într-un gen aparte al autorilor culți, care, prin abordarea unor subiecte în dialect, să se învrednicească de atenția literară, numai prin faptul că au scris în dialect. Maiorescu însuși considera literatura dialectală ca un gen aparte când scrie despre poeziile lui Delamarina că sunt „câteva de valoare în sine, toate de valoare

fiindcă sunt în adevăr dialectale”⁸. Ar însemna astfel să căutăm, când este vorba de un autor dialectal, care e valoarea în sine a unei scrieri și care e valoarea ei dialectală, care se pare mai largă, adică mai nepretențioasă, cuprinzând în cazul lui Delamarina și poeziile fără valoare „în sine”. Plecând de la concepția lui Croce, noi vom considera literatura dialectală nu ca un gen, ci ca o literatură ce nu-și găsește expresie decât într-un idiom de o mai redusă circulație, care este dialectul. Ea va cuprinde *o bună parte a scrierilor populare în dialect*, care n-au fost considerate ca atare numai datorită alterărilor aduse de culegători culti sau unei transcrieri neștiințifice, va cuprinde *scrieri de popularizare* (mai ales) și *realizări estetice* ca orice altă literatură. Va avea adică subdiviziunile: populară, popularizatoare și cultă.

Situată pe picior de egalitate cu orice literatură, literatura dialectală deschide perspective autorilor de talent, dar închide calea celor ce ar fi ispitiți prin constituirea ei într-o categorie aparte, să se refugieze aici ca într-o casă a mediocrității și maniere-rismului, întinderile ei sunt astfel mult mai vaste, iar definiția mult mai simplă: după limbă. Căci dacă am accepta definiția lui Biondelli, după apartenența autorului la o „clasă cultă”, ar însemna ca literatura populară în dialect să n-o numim dialectală fiindcă nu este scrisă de un autor cult, iar literatura scrisă de un autor cult în limba poporului s-o putem numi dialectală.

Criteriul după care vom recunoaște scrisul dialectal va fi limba (vom avea astfel și scrieri parțial dialectale), iar criteriul estetic va fi cel general, și nu unul de circumstanță, „dialectal”.

Literatura dialectală la alte popoare

În istoria literaturilor europene, literatura dialectală nu este neglijată. Astfel, literatura italiană, cea mai bogată în produse dialectale, consacră, mai ales după 1870, un loc de cinstire literaturii dialectale. Poezia, proza și teatrul italian sunt îmbogățite prin contribuția dialectală a unor scriitori ca Pascarella, în dialect roman (romanesco), Ricardo Silvatico, în dialect venețian, Renato Fuccini în dialect pisan, Salvatore di Giacomo în dialect napolitan, Trilussa, Locatelli și Monaldi în dialect roman etc. Expriarea directă, fără constrângeri, dă scriitorului mai multe posibilități de a se concentra asupra psihologiei personajelor și mai multă spontaneitate. Deși eflorescența dialectală își are detractorii ei, s-a putut constata că literatura dialectală și în special teatrul dialectal ambulant, departe de a fi fost un pericol pentru unitatea limbii, au realizat prin cunoaștere osmoza dintre provinciile abia unificate politicește⁹.

Reprezentanții cei mai de seamă ai literaturii dialectale din Germania sunt Hebel, Klaus Groth și Fritz Reuter. Hebel a scris în „dialectul de sus” mai aproape de limba literară, pe când Fritz Reuter s-a servit în scrierile sale de dialectul „de jos”, care necesită o pregătire specială pentru lectură. Dialectul nu este pentru Fritz Reuter numai un instrument literar, ci și o atitudine de frondă, o atitudine socială. El își definește poeziile „niște copii ai străzii”¹⁰, pe care „baroana ce-i privește de departe cu lorneta” îi găsește oribili, întorcându-se cu dezgust, căci nu găsește la ei nici o urmă de „cultură” și de „romantism”. Eroii lui Fritz Reuter vor fi oameni de jos din popor și autorul nu va căuta să fie înțeleș decât de ei.

În Anglia, literatura dialectală cunoaște prin țărănul scoțian Robert Burns¹¹ un moment de glorie. Scenele din viața sătească, umorul, expresia necăutată, aduc un suflu nou într-o societate aproape tot atât de pătrunsă de ideea prețiozității limbii ca și saloanele franceze. Opera lui Burns aduce un suflu reavăn de brazdă țărănească într-un moment de înăbușitor conformism literar.

Majoritatea acestor scriitori din țări și de culturi diferite au scris din *diletantism*, după

cum ne-o confirmă biografii lor. Ei nu căutau numai decît glorie literară: Burns era un țaran scoțian, Fritz Reuter, deși avea studii serioase, se complăcea în situația de fermier, visa să devină pictor, era un luptător politic, Renato Fuccini debita istorioare într-o cafenea din Florența când a fost sfătuit de prieteni să le tipărească. Diletantismul ne apare deci ca prima trăsătură comună. A doua este *predominarea umorului*. Firește, acest umor are nuanțele pe care le imprimă locul, gradul de cultură, categoria de cetățeni căreia i se adresează autorii. Dar literatura dialectală este în general umoristică sau, mai precis, trăiește prin latura ei umoristică.

Nu tot așa este cazul literaturilor provensale și catalane. Scriitorii provensali: Mistral, Roumanille, Aubanel etc., au lansat un manifest, au redactat ziare în limba provensală, un almanah, o gramatică, au întemeiat un muzeu pentru conservarea costumelor naționale. Pe plan politic, ei luptau împotriva centralismului, pentru redeșteptarea Franței prin reanimarea provinciei; pe plan cultural, cereau înființarea unei universități provensale la Marsilia și introducerea *limbii provensale* alături de cea franceză, încă din școlile primare.

Ei nu urmăreau prin cultivarea vorbirii locale doar o exprimare cât mai naturală, mai apropiată de cei mulți, ci *recrearea* unei limbi, printr-o operație în bună parte de laborator poetic. Alegând cuvinte cât mai sonore, cât mai poetice, ei au ajuns la un fel de prețiozitate. Misionarism provensal, lingvistic și politic, iată cum ar putea fi definit în rezumat felibrismul.

„Felibrii – scrie Fausta Garavini¹² – transpun în provincie orientările vii ale capitalei și deci aplică dialectului, sau, dacă doriți, unei *langue d’oc* regăsite o tematică și mai ales forme, care nu-i aparțin, nu-i sunt specifice, în măsura în care ele sunt produse ale unei culturi naționale și, în consecință, importate din exterior. Exotismul provincial sucombă astfel în fața fagocitozei pariziene”... Concluzia este că literatura felibrilor nu poate fi numită dialectală sau cel puțin nu poate fi numită o literatură dialectală de tipul italian, adică o expresie a modului de viață și cultură a unei părți a poporului italian, „al etniei italiene”¹³.

Un drum aproape identic sub influența renașterii provensale urmează și literatura catalană. Avându-și începuturile în secolul al X-lea, prin așa-numitele „las Homilies d’Organya”¹⁴, literatura catalană cunoaște o epocă de înflorire în secolul al XII-lea cu poezia trubadurilor, sub influența provensală, pentru a avea o renaștere în secolul al XIX-lea, sub influența lui Mistral, prin Victor Balaguer, Jacint Verdaguer și mai târziu Maragall¹⁵. „Renașterea catalană” redactează un ziar *Veu de Catalunya*, urmează de aproape renașterea provensală.

Cu ochii ațintiți spre un trecut încărcat de glorie, aceste literaturi au căutat să reînvie ceva din spiritul trubadurilor, din „frumusețea fără de prihană” a fecioarelor cântate odinioară. Accentul cade aici pe puritate, pe prospețime și nu pe deformarea din poeziile cu conținut umoristic. Inspirația are un model în trecut. Sufletul popular are aici doar rolul de filtru dintre ieri și azi.

Această trecere în revistă a producțiilor dialectale din diverse țări ne permite, credem, să desprindem; 1. diversitatea cauzelor care au dus la utilizarea literară a dialectului, 2. predominarea notei umoristice în aceste scrieri, 3. caracterul insolit al felibris-mului față de celelalte scrieri cu accente regionale.

Este un prim contact care ne va da posibilitatea unor raportări, unor disociații cu producțiile în grai local de la noi. Putem preciza de pe acum că utilizarea graiului local ca instrument literar în Banat poate fi mai mult apropiată de aceea a graiului napolitan. Nu se recurge, adică, la graiul local pentru a-l impune ca limbă literară, ci cu un scop mult mai modest, de a aduce un plus de culoare. Graiul este considerat un afluent al limbii și culturii naționale cu un rol evident de îmbogățire și contopire.

II

DETERMINANTELE STRUCTURII BĂNĂȚENE

Începuturile literaturii în grai bănățean

Literatura în grai bănățean nu este o literatură de piscuri. Ea vizează scopuri mai realiste și modeste; să aducă în contextul românesc ceva de-acasă, „ceva bănățean”, specific, în studierea unei asemenea literaturi accentul nu poate cădea pe cercetarea condițiilor individuale de viață și creație ale scriitorilor, ci pe determinatele istorico-sociale ale structurii bănățene. De altfel suprema aspirație a scriitorilor locali este de a fi exponenții acestei structuri. O resurecție a condițiilor de viață locală este deci indispensabilă. Clima și vegetația Banatului prezintă unele aspecte aparte. Astfel „așezarea geografică indică un climat continental, scrie prof. V. Tulescu¹⁶,... în lungul Dunării, pe valea Cernii și chiar peste munți până la Hunedoara se resimt efectele unei influențe mediteraneene, observate deopotrivă în mersul temperaturii, al precipitațiilor și al vegetației”. Acest fapt face ca să se vorbească despre existența unei oaze mediteraneene în Banat. Urmările unei astfel de clime sunt: „primăverile încep devreme”, „pomii înfloresc toamna a doua oară”, pe câmpie iernile „nu sunt bogate în zăpadă”. „Efectele influenței climatice mediteraneene – după același autor – se pot urmări și în sânul asociațiilor vegetale, în Almăj ca și pe Valea Dunării și a Cernei întâlnești aproape la fiecare pas exem-plare naturale de *Iuglans Regia*, *Carpinus Orientalis Hill*, *Syringa vulgaris*, *Celtis australis* etc. Spre Nord, elementele mediteraneene înaintează răzleț până la valea Bistrei și a Bârzavei”.

La aceste condiții geografice se adaugă condițiile istorico-sociale. Datorită solului și minereurilor sale, Banatul a cunoscut o mai temeinică așezare romană și a venit în contact cu sârbii, turcii și germanii (șvabii), care nu puteau să nu lase urme în viața popu-lației locale. Vom prezenta doar două aspecte.

De la 1552 până în 1716, deci timp de 164 de ani, Banatul este ocupat de turci. Politica turcilor în Banat¹⁷, față de populația locală a fost cu totul alta decât în Principate.

Această politică a fost determinată de interese strict militare. Așteptându-se în orice moment la un atac, turcii au voit să-și atragă colaborarea populației locale, lăsându-i nestânjenită activitatea cultului, lovind în nobili și în latifundiari și realizând un început de nivelare socială. Nobilii care s-au încumetat să rămână pe loc au fost despuiți de privilegiu și transformați în simpli pălmași. Toate averile trec în mâinile sultanului și ale beilor care le donează la început cu titlu de folosință pe viață, apoi cu titlu de proprietate, locuitorilor de orice neam și religie care se disting pe câmpul de luptă¹⁸. O lume feudală de caste închise este zdruncinată în Banat încă din sec. al XVI-lea, fiecare om de rând putând deveni posesor de pământ și averi, dacă servea interesele sultanului.

Turcii realizează astfel *un început de împroprietărire în Banat*. Proprietatea nu cunoștea

dreptul de moștenire, ci numai de posesie¹⁹, fiind transmisibilă tot ca „posesie din tată în fiu” iar de la 1695 „Poarta”²⁰ pune pe picior de „egalitate pe țaranul român din Banat cu țaranul turc (colonizat, n.n.), recunoscând printr-o radiere imperială dreptul de proprietate al celui dintâi și dreptul de a moșteni din tată în fiu pământul strămoșesc, adică lotul muncit până aci”. Consecința împrumutării a fost că au venit „într-un singur an peste 9000 de familii de imigranți în Banat”²¹. În felul acesta poate fi explicată prezența unui număr însemnat de olteni și crișeni în Banat, încă din această perioadă. Al doilea element asupra căruia vom insista este conviețuirea cu germanii (șvabii). Influența germană în Banat pătrunde prin administrarea militară a Banatului de către Viena, după alungarea turcilor, între anii 1716-1751, prin administrația civilă și prin coloniștii germani. După cum se știe, după recucerirea Banatului de la turci (1716), această provincie a fost exploatată din punct de vedere economic de Coroana habsburgică. Interesele directe ale Coroanei au dus aici la o serie de măsuri care tindeau să mărească veniturile curții imperiale ca: înființarea unor manu-facturi de prelucrat fierul, construcția de ateliere, înființarea unor întreprinderi de aba, postavuri, manufacturi de hârtie și ciorapi, asanarea terenurilor mlăștinoase, creșterea viermilor de mătase, cultura orzului, a cânepei și a inului etc.²²

Spre deosebire de ceea ce s-a întâmplat în alte părți ale imperiului, în Banat „austrieicii au interzis cu desăvârșire constituirea breslelor și *ca atare, exercitarea meșteșugurilor nu a fost îngăduită de regulamente cu caracter exclusivist*”. În plus, stăpânirea habsburgică, interesată direct aici din punct de vedere economic, a îngăduit și stabilirea necatolicilor la orașe. Consecința a fost că „în secolul al XVIII-lea este *amintită o numeroasă populație românească nu numai în unele târguri, la Lugoj, Caransebeș, Orșova și altele, dar chiar și în Timișoara*”²³. Așa se explică faptul subliniat adeseori de istoricii bănățeni că în aceste părți a existat o pătură orășenească de origine română, care și-a creat forme pro-prie de manifestare culturală, a năzuit spre întrecerea cu celelalte naționalități de la orașe din punct de vedere cultural, muzical etc.

Interesată să aibă muncitori de un randament mai ridicat în industrie și agricultură, Curtea de la Viena, în calitatea ei de pose-soare a teritoriilor cucerite, permite și înființarea unor școli cu limba de predare română. După anul 1774 s-au înființat în Banat peste 373 de școli pentru români și s-au redactat manuale școlare în limba română²⁴. „Acelor măsuri – conchide dr. George Popovici – sunt a se mulțumi referințele agrare mai sănătoase și cultura mai mare a poporului român din Banat față de alte ținuturi”²⁵. O altă măsură – aceasta datorită poziției strategice a Banatului în cadrul imperiului habsburgic – a făcut ca circa 94 de sate românești din regiunile de graniță să fie militarizate, să aibă o administrație aparte, beneficiind de dreptul de proprietate în schimbul serviciu-lui militar prestat acasă, și, la nevoie, pe alte teatre de luptă, pentru împărăție. „Baza sistemului confiniar – spune dr. A. Marchescu²⁶ – a fost de la început *posesiunea imobiliară*, îndatoririle militare ale populației grănicerești sunt un corelativ al acesteia de a folosi pentru sine și pentru urmașii săi bunuri imobiliare situate la graniță.”

Cu toate aceste privilegii aparente din partea Curții de la Viena, în anul 1848, revoluționarii bănățeni, conduși de Eftimie Murgu, iau hotărârea la adunarea de pe Câmpia Libertății din Lugoj să lupte nu alături de împărăție, ci împotriva ei. Într-un alt moment istoric, în 1892, când se discuta în Congresul Partidului Național din Sibiu ideea înmânării unui memorandum care să cuprindă „gravaminele” poporului român către împăratul, bănățenii în frunte cu Mocioni și Vincențiu Babeș își manifestă neîncrederea față de un asemenea demers și față de împăratul, precizând; „Noi știm că Franz Iosif ne promite numai și nu ne face nimic”²⁷.

Cadrul geografic cvasimeridional, la care se adaugă unele evenimente deosebite dau

românului bănățean anumite note parti-culare, în vreme ce influențele s-au schimbat în decursul timpului, cadrul geografic a rămas același. Astfel, bănățeanul prezintă un caracter *atenuat meridional* și multe dintre manifestările sale pot fi puse în legătura cu cele ale altor popoare mediteraneene. Cea mai izbitoare și mai cunoscută din aceste trăsături este cea mândrie sărbătorească, lăudăroșenie după unii, infatuare sau gasconism după alții, concretizată în dictonul „Tăt Bănatu-i fruncea”. Bănățeanului îi place să se contemple, să se admire, nu fără o nuanță de umor, ceea ce dovedește că de multe ori nu crede nici el ceea ce spune. Aceeași trăsătură este constatată de Daumal la popoarele mediteraneene: „*L’homme méditerranéen – afirmă autorul – tient a se plaire à lui-meme. Il désire offrir de lui-meme à lui-même d’abord, puis aux autres une image satisfaisante: agréable, jolie, belle, noble, exaltante selon l’idéal qu’il s’est fixé. Chez les natures inférieures, cela peut-être coquetterie, vantardise, infatuation, diléttantisme. Chez les natures supérieures, c’est constante confrontation de soi à un modèle supérieur et souci de faire de soi et de sa vie une oeuvre d’art*”²⁸. Pe aceeași linie de gândire e și Joe Bousquet²⁹: „*L’homme d’oc ne pense pas son moi, l’imagine. Il se voit, il se contemple*”... Ca și bănățeanul nostru, mediteraneanul nu scapă de ironizările celor din jur: „*Le goût de se voir partout, de se louer a attiré bien des épigrammes a l’homme d’oc*”, conchide Bousquet.

O atitudine înrudită este fuga de rigiditate, seninătatea, naturalitatea, pe care Bousquet o constată și la omul meridional. Meridionalul are după el „*une horreur congénitale de la gravité au masque de cendres, une gentillesse d’homme qui se veut inimitable en demeurant naturel*”.³⁰

Poziția de răscruce a Banatului, sprijinită pe Dunăre și câmpie, a făcut ca acest ținut să fie în permanență în centrul interesului istoric și al frământărilor. Contactul cu atâtea stăpâniri care s-au ridicat și au căzut în văzul bănățeanului i-a dat acestuia un simț al relativității, care-l scutește de fanatisme și de atitudini extre-miste. El a învățat multe despre alte popoare atât la el acasă, unde a trăit alături de șvabi, de sârbi, de unguri, cât și în afara granițelor colindând Europa, ca soldat în armata sultanului, la început și apoi ca grănicer în slujba împăratului. Vioiciunea-i naturală l-a făcut să descopere în Veneția sau de-a lungul Balcanilor, pe unde l-au purtat pașii sorții, pe câmpurile de luptă, elementul care face legătura între atâtea forme, atâtea lumi și stiluri de viață: omul, general-umanul. De aici toleranța lui. Din aceeași situație de răscruce și din același relativism izvorăște și toleranța meridionalului. „E o toleranță – precizează Daumal³¹ – bazată nu pe milă, nu pe sentimentul slăbiciunii umane, ci pe simțul relativității umane.” Libertatea spiritului, finețea limbii, sensibilitatea artistică³² sunt apoi caracteristici comune atât meridionalului, cât și bănățeanului. Dintre toate acestea, vrem să ne oprim asupra sensibilității artistice. Bănățeanul a ales dintre arte pe acelea care pot fi îmbrățișate de toți, muzica și dansul, arte eminentemente sociale. Căci sociabilitatea e o nouă caracteristică esențială a sufletului bănățean pe care vrem s-o subliniem. Bănățeanul nu se simte bine izolat, el nu vrea să pozeze, ci vrea să placă. Care era forma de manifestare în care el putea să fie în același timp *plin de sine, natural și senin, înțeles de toți și plăcut*, dacă nu poezia în grai local? Era haina cea mai potrivită temperamentului său.

Într-o atmosferă de oboseală și decadentism post-eminescian, Delamarina nu putea fi la 1894 decât așa cum e firea bănățeanului: natural, senin, șăgalnic. Și el suferea. Avea într-adevăr „un vierme înfipt în carne”, și nu cea ipohondrie a epigonilor. Era ros de o boală cruntă, dar voia să iasă în lume în haina sărbătorească a temperamentului bănățean, cu surâsul pe buze.

Delamarina a adus un moment de destindere într-o atmosferă sufocantă. De aici

succesul lui. De aici acolada gravului, aca-demicului Titu Maiorescu. Ca și Burns, ca și scriitorii dialectali italieni, el apare într-un moment de conformism literar în care se simte nevoia de naturalețe, de aer proaspăt, de întinerire.

Pe acest drum și-a propus să meargă George Gârda. Dar înainte de el au mai fost și alții.
*

Momentul apariției literaturii dialectale n-a fost studiat, fiindcă se credea că această literatură se rezumă la Delamarina, care și-a scris poeziile „mai mult în glumă”³³. Chiar dacă această afirmație ar fi considerată justă în cazul lui Delamarina, ea nu explică străduințele succesivilor săi pe acest drum. Sunt o serie de elemente generale și locale care favorizează apariția unei literaturi dialectale, în afara structurii intime a bănățeanului și a fiecărui scriitor în parte.

Încă de la prima dezbateră teoretică asupra problemelor de limbă din *Noul Testament de la Bălgrad* (1648), „vina” diferențierilor este atribuită „celuia ce-au răsfirat pe rumâni printr-alte țări de și-au amestecat cuvintele cu alte limbi”. Conștiința unității poporului și a limbii române apare deci evidentă, iar abaterea de la înțelegerea limbii de către toți este considerată drept „vină”. Dacă totuși au apărut scrieri impregnate de pronunție sau termeni regionali, cauza trebuie căutată în ceea ce Barițiu va numi în perioada războiului limbilor „neștiință și neputință” (în urma frecventării unor școli cu limbi de predare străine în Transilvania și Banat), și nu unui act de aderare deschisă la o normă dialectală. *Dicționarul valaho-latin*³⁴ din secolul al XVII-lea, precum și *Cronica lui Nicolae Stoica de Hațeg*³⁵ din secolul al XVIII-lea sunt presărate de cuvinte bănățenești specifice, fiindcă acesta este aspectul local al limbii române pe care îl cunoșteau autorii, și nu fiindcă voiau să impună vorbirea de-acasă drept limbă literară.

Culegerile de folclor din a doua jumătate a secolului al XIX-lea situează în actualitate pronunția și termenii regionali dintr-un alt punct de vedere. Culegătorii se străduiesc să transcrie particularitățile locale de limbă *din nevoia de autenticitate*, dintr-o conformare la un minimum de norme pe care trebuia să le respecte culegerea.

Deși Barițiu inaugurasă culegeri de folclor literar în Transilvania încă din 1838, activitatea folcloristică se intensifică după publicarea poeziilor populare de către V. Alecsandri. Recenziile elogioase despre acest eveniment, articolul lui Titu Maiorescu de la 1868, precum și colecțiile ulterioare de poezii populare dau un nou imbold culegătorilor din toate provinciile românești. Bănățenii participă la aceste culegeri prin Iosif Velceleanu, Oreste, Octavian Crăiniceanu, Iosif Curuțiu, Enea Hodoș etc. Unii culegători ca Oreste (Ion Popovici-Bănățeanul) însoțesc termenii dialectali de paranteze explicative în limba literară. De exemplu, în *Tribuna* din 1890 citim:

„Ziua-i mare, lucru-i tare,
Mi-e frică că te-o z'uitare (a uita)”.

Sau în nr. 36 al aceuiași ziar o altă culegere, nesemnată :

„Câte stele pe Banat,
Atâtea gânduri mă bat
Să-mi vând casa și pământul,
Să ugesc (rămân) numai cu gândul”.

„De n-aș fi luat un urât
Mai bine aș fi zgomot (nimerit)”.

Deși *Tribuna* apărea la Sibiu, acorda o largă ospitalitate poeziilor populare și doinelor din Banat.³⁶ (De altfel, orientarea generală a gazetei era spre o limbă apropiată de

popor.) De aici înregistrarea la loc de frunte a conferinței lui Ionescu-Gion, care într-o dezbatere asupra neologismelor de la Ateneu conchidea: „...Credem, în fine, că pentru a vorbi și a scrie pe românește nu vom mai avea trebuință să mai alergăm la zburdălnicia franțuzească, nici la limbile altor neamuri, *căci fericit poporul care se îndestulește cu ale lui și dintre ale lui!*”. Era o repudiere a neologismelor și un apel la valorificarea resurselor proprii ale limbii române, poziție ce ducea indirect la o accentuare a prezenței folclorului, a valorificării lui și a structurii sale dialectale, inerente³⁷. *Tribuna* îmbrățișează de la început și scrierile lui Ion Popovici-Bănățeanul, pline cu expresii specifice din viața maistorilor lugojeni.³⁸ *Publicarea și încurajarea literaturii populare bănățene* și în special a poeziilor colecției lui Enea Hodoș credem a fi fost un model și un îndemn pentru V. Vlad Delamarina.

Atenția pe care Titu Maiorescu o dădea literaturii populare, ca și literaturii inspirate din popor³⁹, accentul ce-l pune pe caracterul etnic al artei au avut partea lor de contribuție la încurajarea lui Victor Vlad Delamarina, pe drumul literaturii dialectale, cu atât mai mult cu cât în 1893 vede apărând în *Convorbiri literare*⁴⁰ nuvela publicată odinioară în *Tribuna*, *În lume* de I.P.B. (Ion Popovici-Bănățeanul, fostul său coleg de școală). Nuvela era scrisă în cel mai autentic grai al maistorilor lugojeni. *Convorbirile lite-rare* consfințiseră un fragment din viața locală, ceva de-acasă, din Lugoj, de care Delamarina era atât de atașat! Poetul întrezărea corespondența dintre noua direcție ce se manifesta în cultura noastră și cutele propriului suflet.

În sfârșit, ajungem la elementele strict locale, bănățene, [când] în decembrie 1893 apare la Timișoara ziarul *Dreptatea*, îndrumătorul acestei gazete era Valeriu Branisce, om de aleasă pregătire academică, doctor în litere, orientat în problemele de cultură. Branisce, deși ardelean, caută să se identifice imediat cu realitățile locale, dă ospitalitate și întreține în gazeta sa interesante discuții despre limbă și în special despre introducerea elementului local. O adevărată polemică se încinge în coloanele gazetei pe chestiunea cuvântului „divan”⁴¹, cu câteva săptămâni înainte de a fi apărut primele versuri ale lui Delamarina, dacă acest termen este sau nu îndreptățit la încetățenire în sensul bănățean de „taifas”, de con-sfătuire cam prelungită, în cursul discuției sunt enumerate și alte cuvinte locale, ca *a scirici*, *a măscări* etc., iar autorul – desigur cineva din afara redacției – conchide în termeni savuroși dialectali că acei ce nu pricep cuvântul „givan” nu știu „cie să fașie când s-astrâng oamenii la givan”... și „nu s-or fi prea interesând de zăconul și graiul păorimii din Bănat”. Tonul articolului e viu, glumeț, iar cuvintele și expresiile locale atât de abundente, încât Valeriu Branisce intervine printr-o notă redacțională pentru a explica câteva particularități ale graiului bănățean, pentru înțelegerea articolului. El întocmește astfel un glosar, explicând termeni ca *turvin*, *mi-s bunăoară*, *câta*, *biedă*, *a întinge*, *te miri ce* etc.

Unei gazete în care însuși redactorul-șef prețuiește și cultivă graiul bănățean, întocmind un glosar în nr. 39, nu este de mirare că-i trimite Delamarina prima poezie dialectală *Toaca din Lugoj*, care apare în nr. 50, la 13 martie 1894. De altfel, într-un număr anterior discuțiilor despre „givan” (nr. 29), apăruse o încercare umoristică scrisă în bună parte în grai local. Iată un citat edificator:

„Când am mers întâia oară,
La Bănat, în Cimișoară,
Nebeut și nemâncat
Tot orașul I-am îmblat;
Până mai pră însărat
De Dreptatea-am întrebat
Crezând, vă spun lămurit,
Că Dreptatea-i negreșit

O cucernică cucoană,
Cu obraz ca din icoană,
Cu păr moale ca mătasea
Și cu buze ca cireașa.
După îmblet
Și preâmblet,
Dau de-o casă, Doamne sfinte,
Coperită cu plăcinte
Și înaltă pân' la ceri,
Lungă cât ziua de ieri.”

Aceste date nu dovedesc influențe, dar arată *atmosfera* în care a apărut prima poezie dialectală a lui Delamarina. Dacă Delamarina avea această poezie pregătită, a fost îndemnat s-o publice, dacă nu, e posibil să fi fost îndemnat s-o scrie.

Că literatura dialectală era de mult așteptată, ne-o dovedește răspunsul tot în grai bănățean pe care-l primește Delamarina în *Dreptatea* peste două săptămâni. Sub titlul *Toaca din Săbeș* (Caransebeș), Ghiță a lui Costi⁴² (tot un pseudonim, ca Delamarina) publică câteva strofe ce vor să fie un răspuns aproape în același ritm, dar în grai local din Caransebeș. Și asemenea răspunsuri din „Săbeș” va mai primi Delamarina la mai multe din poeziile publicate.

Delamarina va publica doar o singură poezie în dialect în *Dreptatea*⁴³, *Singurul păcat*, până va apărea, ca o continuare a discuțiilor despre „givan” semnalate mai înainte, adevărata justifi-care a întrebuițării dialectului. N-am putut identifica până în prezent pe autorii articolelor ce se ascund – probabil de frica *Astrei* – sub pseudonime, dar credem că unul dintre preopinenți este Valeriu Branisce. După mărturia lui Aurel Cosma⁴⁴, „de multe ori (Branisce, n.n.) semna articolele cu pseudonime, dintre care cele mai întrebuițate erau *Bill*, *A. Zam* și *Ler pognac*”. Deși în articolele de care va fi vorba nu semnează cu aceste pseudonime, după ideile susținute mai târziu, se pare ca aceste păreri îi aparțin. Plecând de la ideea⁴⁵ „că cel ce posedă graiul poporului are și putere asupra lui” și că „graiul viu, confirmat prin uz, este suveran”, autorul ajunge la concluzia de a se întrebuița cuvintele locale în cât mai largă măsură. Iată propriile-i cuvinte: „De aceea nici nu mă subtrag de la răspundere, și contrariu teoriei multor limbiști și la vedere chiar contrariu interesului de unitate și puritate a limbei, m-am sufluc să clintesc puținel din loc stavila înțepenită ce izolează limba ce o vorbește zilnic poporul nostru de cea literară studiată prin școli și cărți. *Las să se prăbușească în vilait și potul zătătoritelor noastre provincialisme și să fecunde câmpia largă a limbii românești*; treaba criticilor să smulgă dudaiile și mărcinile și să le lapede dintre flori și dintre grâne.”

Stilul avântat are aproape caracterul unui manifest literar. Judecând după importanța ce o avea ziarul timișorean în acea vreme (era cel mai mare ziar românesc din imperiul habsburgic după dispariția *Tribunei* memorandiste), suntem înclinați să credem că o asemenea opinie nu putea rămâne fără efect asupra scriitorilor locali.

Discuția despre limbă continuă și în numărul următor⁴⁶. Excesele latinisților ale căror urmări se resimt încă, sunt condamnate în acești termeni: „În era primelor zbuciumări de emancipare a limbei noastre de sub influența străinismelor am văzut în ce extrem am căzut cu purismul, încât și astăzi, după o pocăință de decenii încă mai ținem de mare lucru când cineva posedă darul de a putea scrie și vorbi așa cum au vorbit și vorbesc părinții noștri. Lăpădasem din uzul literar cuvinte și fraze comune cu alte popoare conlocuitoare, ba falsificasem chiar literatura populară de teama să nu ni se conteste originea romanică.” Reiese indirect din acest citat că nu sunt condamnate anumite „cuvinte și fraze comune cu alte popoare conlocuitoare” pe care Delamarina le va întrebuița atât de des. Sfârșitul acestui articol explică și îndrăz-neala din numărul

trecut. Ce constată, într-adevăr, românii de peste munți? Că o serie de cuvinte pe care le eliminaseră din limbă, sau nu îndrăzneau să le folosească, le primeau acum drept consacrate prin autoritatea scriitorilor transilvăneni stabiliți la București și Iași. „Am eliminat — conchide autorul — cuvinte, forme și fraze neaoșe de multe ori din ignoranță pentru că ni se păreau străinisme ori provincialisme, iară acum ce vedem? Aceleași cuvinte, aceleași fraze ni se importă prin scrierile măiestre ale autorilor noștri de pe la București, Iași și de pe alocurea și noi stăm uimiți și le sorbim cu aviditate și le ascultăm cu drag ca pe niște cântece din bătrâni”... Din această confruntare cu realitățile literare din capitală iese „Îndemnul de a rupe stavila provincialismelor, de a inunda cu ele câmpia largă a limbii românești”⁴⁷. Scăpați de frica a ceea ce ar putea să spună Capitala, bănățenii sunt complet pregătiți pentru a îmbrățișa literatura dialectală. Nu e o întâmplare că după aceste articole colaborarea lui Delamarina la *Dreptatea* cu versuri struc-turate pe graiul bănățean devine mai strânsă, mai asiduă, și nu e o întâmplare că vom găsi tot în această gazetă și ecourile unei piese în grai local, o prelucrare a lui Delamarina, care se va juca în anul următor, 1895, la Lugoj. Într-o corespondență din Lugoj semnată „G. J.” ni se spune că la 11/23 februarie a avut loc la hotelul „Concordia” reprezentarea piesei *Pacienta*, tradusă și localizată de V. V. Personajele piesei sunt: medicul Populescu, Valeria, soția lui „jaluză”, Grumbucan, „nefericitul cu greieruși”, Nina, „șireata care încurcă ițele” (soția lui Grumbucan), tușa Sida și Julca, servitoarea. Caracterizarea jocului personajelor ne arată că e vorba de o piesă în grai local: „Julca, cea sprintenă și durdulie, care în nevinovăția ei nu cunoștea tainele vieții sociale din casele domnești, într-un *jargon curat bănățean* (adică grai, n.n.), a captivat până la frenezie inimile numerosului public asistent”. Și corespondentul continuă: „în rolul lui Pepi Zgodgiș (de la o zgodzi, a nimeri, n.n.), interpretat cu multă dibăcie de d-l George Adam, pare că vedeam pe „baș” Mateiu din Măgheruța Lugojului, un doftor Apă-Rece de la sate”, încheierea: „Laudă și recunoștință merită fără îndoială și d. V. V., *pare-mi-se pseudonimul Delamarina*, care a tradus și localizat piesa reprezentată”. Din rândurile acestui corespondent necunoscut reiese că Delamarina localiza: „într-un jargon curat bănățănesc”, ca acela al Julcăi și că Pepi Zgodgiș era atât de viu și caracteristic, încât corespondentul vedea în el pe cineva din Măgheruța Lugojului, *era deci un personaj realizat din punct de vedere teatral*. Concomitent cu versurile în dialect bănățean, Delamarina scria deci și teatru în dialect. Atâtea coincidențe nu pot fi reduse la o „simplă glumă”. E cert că Delamarina avea planuri mai vaste în privința literaturii dialectale, că era o personalitate artistică complexă, care intenționa să se realizeze în mai multe domenii. (Precizăm că familia și prietenii îl considerau un pictor de talent.) Această încercare de a fixa începuturile lui Delamarina ni s-a părut necesară pentru lămurirea începuturilor literaturii dialectale bănățene înseși. Căci o dată drumul deschis, literatura dialectală nu se va limita la prematurul dispărut.

Încă în anul 1895, când Delamarina mai colabora la *Dreptatea* cu versuri în grai bănățănesc, apar în același ziar⁴⁸ trei schițe de *Florinel*, având același erou pe Iliă Căprariu, un țăran năzdrăvan din Cârnecea-Caraș, ce ne este prezentat ca „inimos” în prima schiță, „lăpădat din slujbă” și „țiglar” în celelalte două. Nu ne oprim la aceste schițe deoarece în anul 1902, *Florinel*, de-a lungul unui an întreg, începând cu nr. 73 al *Poporului român* din Budapesta, publică toate isprăvile aceluiași Iliă Căprariu⁴⁹, de astă dată scos din orizontul lui din Cârnecea, asupra căroră vom insista.

Este vorba de o serie de schițe umoristice, având uneori caracter de șarjă, cu un dialog viu, colorat, care se pot citi și astăzi cu plăcere. În comuna Cârnecea, oamenii sunt necăjiți din cauza lipsei unei pășuni comunale. Deodată apare salvatorul d. Păsulie, chelner din Oravița, care se obligă să satisfacă doleanțele sătenilor în schimbul unei neînsemnate semnături pentru susținerea candi-datului guvernamental, Kerekes. După consfătuiri la „comandă” (primărie) cu „chinezu” (primarul) și toți sătenii de frunte,

cârne-cenii se hotărâsc să semneze hârtia propusă, nedându-și seama că se abat de la linia de pasivitate politică a Partidului Național. Ei trimit astfel un reprezentant (deputat), pe Iliă Căprariu, care, însoțit de d. Pășulie și de încă doi săteni, va trebui să se prezinte la Pesta [în locul] lui Kerekes. Călătoria celor trei săteni cu „izâmbanul”, discuțiile cu ceilalți călători provoacă și astăzi hazul. Schița aceasta – sau mai bine, aceste serii de schițe – n-au în fond o altă intrigă decât conflictul dintre sătenii noștri și noile forme de viață întâlnite. Ei judecă totul prin prisma obiceiurilor din Cârnecea. În tren, ei întind cu câteva țărănci pe care atunci le văd pentru prima oară o horă ca la „ruga” din sat; trag vârtos din lulea, să nu se așeze în vagonul lor nici un neamț, se descalță și-și întind obielele pe calorifer ca la ei acasă.

Iată-i bunăoară într-o gară. Trenul se oprește, și o femeie se apropie grăbită de călători cu apa rece, îmbiindu-i să bea. Delegații din Cârnecea cred ca e vorba de vreun mort pentru răscumpărarea sufletului căruia li se pare firesc să bea, ca buni creștini ce sunt, câteva pahare cu apă. Cârnecenii fac urările de rigoare pentru sufletul răposatului. Dar nemțoaica se ține scai de ei și-i somează să-i plătească apa. Sătenilor nu le vine să creadă ca ar putea cineva cere bani pentru apă. Urmează un conflict la care participă cu hohote de râs toată gara. La sfârșit, d. Pășulie, îndrumătorul lor, ca orășean experimentat ce este, tranșează conflictul plătind consumația. Iată un fragment din această schiță⁵⁰ :

Apă de pomană

„Iliă cu Filip caută pră fireastră. Ei văd că înaintea carelor or ieșit muierile cu apă, or adus apă dă izvor. Să înțeleg: «vedzi o fi vreun mort în sat». Iliă vede că muierile se duc cu apă dă la fereastră la fereastră. Se vede că dau apa de pomană, multă apă. Sunt femei cu inimă, dau apa ca «să fiă dă Dumnezeu», să fiă dă s-tu archangel, «să fiă tâlharilor și tâlhărițelor». Toți oamenii primesc apa cu voie bună. Iliă e și el setos și abia așteaptă să ajungă muierile la fereastra lui.

— Poftește dumneavoastră apă ?

— Cum să nu, soro ! Să-ți fiă dă pomană.

— Cut pahar poftește ?

— Măcar toată soro !

Muieria întinde două păhară. Iliă cu Pătru o stoarce de ți-i mai mare dragu.

— Dumnezeu să primească lu copii, lu nepoții, la casă. Bogda-proste. Să-ți fiă dă pomană ! Că bună fu. Ne stâmpărăm și noi ficații.

— Pohar doi kraiczári !

— Și doi crăițari ? Mulțumim, soro. Dumnezeu să-l apere de negrii tâlhari – plata să-i fiă, cu voia bună să treacă luntrea preste apă mare.

— Banii dai !

— Unde-s banii ?

— Tu dai patru kraiczári.

Iliă își face cruce.

— Dar lasă, soro, că nu sunciem copii. Bani pră apă !

Poacie n-a fost dă pomană ? *Ba că io nu păcătuiesc.* Nu ce cemi soro, că ce bace Dumnedzeu ?

— Nu este vreme la mine – iute, că chiem jândari.

— Să chiami măcar pră dracu și ăluia îi spun ce-i spun.

Într-aceea în jurul muierii se făcu târg mare. Oamenii râd și sbiară ca la comeția de maimuțe dă la Târgu-Bogșei. Toți la Iliă căutau și boscorogiau dând din mâni.

— Moi, dă bani la seraca muierie.

— *Io nu i-am furat, ca să-i dau pră apă.*

Iliă văzu că o să deie de dracu, să rătrasă de la fereastră, să pune pră jilț, ca și cum el ar fi fibireu la Oravița. Las să zbiere dar iel pră voiă nu le face.

Coconu Păsulie, ca mai cuminte, și știind moda dă pră la trenuri, plătește apa și caru pleacă mai departe. Toți îs cu voie bună, numai Iliă să cieme că muiera asta o să pătească pră lumia aialaltă.

— Ce ți-i, Iliă ? întrebă Păsulie.

— Săraca nemțoane ! N-avu vântă (folos) dă apă că își strică isvoru. Săraca pră ailaltă lume n-o să zică :

«Câți oameni or trece

Toți apă mi-or bea,

Și mi-or odihni,

Și mi-or mulțumi.»

Numai ea o să dzăcă:

«Da' ei că m-or pus,

De lături de sat,

Und' vânturi mă bat.

Și ploaia mă plouă,

Și neaua mă ninge,

Soarele mă frige.

Nime, dzău, pră minie,

Cu apă mă-mbie.»

— Dar dă cie ?

— D-apoi cine o mai vădzut să dai bani pră apă !

— Ilio, așa-i răzlogu (datina) pră aici. Și pentru apă trebuie plătit bani.

— Hm. Hm. Asta baș că s-o spunem Cârniecenilor !”

Autorul nu se crede un scriitor și nu vrea să provoace decât hazul cititorilor. De aici naturalețea expresiilor, vioiciunea, notația rapidă și uneori vulgaritatea mijloacelor.

El n-are nici intenția de a face din țărani călători niște protes-tatari în fața civilizației ce strică „bunele datini”, nici să le dea aere de năzdrăvani Păcală. Țăranii lui nu sunt nici „bănățeni din hăi făloși”, nici prostănaci, ci pur și simplu niște țărani din anul 1902, care au plecat din satul lor la drum și se comportă ca acasă. Un țăran care-și întinde obielele în tren pe țevile încălzite nu crede că face prin asta vreun rău, face un gest natural, obișnuit, de-acasă, unde-și întinde obielele la gura sobii.

Iată finalul întâmplării cu obielele:

„Domnu Păsulie să pomenesce. Simte ceva aer greu. Nu șcie de unde vine, desigur în vecini vor fi nisce oameni care mîncă ceapă. Domnul Păsulie nu mai poate dă putoare. Toți miroasă, numai Filip tace mîrcu (ca mortul). Domnu Păsulie dodată vege pră jiț obielele lui Filip.

— Mă, o gângești că ești acasă la tine la oi ? Ha ? Dă ce te desculți aici și ne faci să ne becejim ? Iute, te încalță, că dacă nu ce svârlim afară.

— Da', cucoane, nu te mânia. 'Tu-i morții lui, că mă desculțai căta că doar nu-i nimie icia.

— Cum nime ? D-apoi io și Iliă și Petru ni-s nimenia ?

— Nu dzâc io așa, io dzâc ca iacă ni-s noi dă noi, români... vedzi, dzâc că nu-i nici un neamț. D-ai-a m-am desculțat.”

În majoritatea scrierilor umoristice românești, eroii au o falsă părere despre eul lor, despre propriile lor posibilități. Ei încearcă să aterizeze într-un alt strat social sau să pozeze în oameni instruiți. Vocabularul îi trădează, le smulge aripile, în schițele citate con-flictul nu e de natură personală, e un conflict între două concepții despre lume. În locul lui Iliă Căprariu sau Filip din Cârnecea ar putea fi Gheorghe sau Lisandru din Lunca-Streiului.

La prima impresie, scena din gară cu apa ar putea părea un conflict între civilizație și încremenirea satelor noastre. Analizată însă mai îndeaproape, e un conflict între străvechea cultură orală a poporului nostru și formele de viață ale lumii moderne. Trăind în strâns contact cu elementele, țăranul nostru a ajuns să le dea semnificații de ordin spiritual. Apa e un hotar între două lumi, care trebuie străbătut cu „luntrea”, ca în mitologie; stâmpărând setea celor vii, înseamnă după țăran a ajuta sufletul celor morți în călătoria lor spre o altă lume; apa nu poate fi deci comercializată fără a cădea în păcat, în concepția țăranului, în vreme ce nemțoaica din gară îl privește pe Iliă Căprariu ca pe un client buclucaș, care-i încurcă rostul ei negustoresc, Iliă o privește la râdul său ca pe un suflet pierdut.

Dar, desigur, autorul n-a voit să demonstreze aici nimic.

El a vrut doar să arate o pățanie a țăranilor din Cârnecea pentru a trece la alte întâmplări, dintre care multe ar putea servi ca material documentar.

Dintr-o astfel de lucrare nu se pot extrage decât câteva scene. Legătura dintre ele o formează sufletul țăranesc al eroilor, mereu același în conflict cu alte și alte forme de viață. Țăranii, în tren, ca și la Budapesta, se miră, se revoltă, dar conflictul se rezolvă repede printr-o întorsătură fericită.

Un lucru e cert: autorul are talent. Deși însemnările acestea de călătorie au fost scrise fără intenții literare, câteva scene ar putea figura într-o antologie a umorului țăranesc. Despre Florinel n-am putut afla nimic în publicațiile de peste munți dintre 1890-1940. O singură dată îi găsim menționat numele: în lucrarea lui Athanasie Marienescu⁵¹, despre *Dialectul român bănățean*, unde călătoria lui Iliă Căprariu la Pesta servește ca document „cărășan”, alături de poeziile lui Delamarina, considerate documente asupra „vorbirii lugojene”.

Două lucruri ne-au îndemnat să ne ocupăm de Dimitrie-V. Păcățianu după Florinel, deși volumul *De pe la noi*⁵² a apărut la 1899: 1) Florinel publicase deja trei schițe în grai bănățean, la 1895, în *Dreptatea* (cele analizate de noi sunt publicate la 1902) și 2) Dimitrie Păcățianu folosește graiul local mai mult în dialo-gurile sau discuțiile dintre personajele „nuveletelor” sale.

Despre Dimitrie V. Păcățianu (1856-1900), complet ignorat până la apariția unei antologii bănățene a lui I.D. Suci⁵³ în 1940, știm doar atât, că s-a născut în comuna Seliște, jud. Arad, că și-a petrecut copilăria în satele bănățene, că a trăit la București, unde era droghist și unde de dorul oamenilor și locurilor din Banat a scris nuvelele intitulate *De pe la noi*, în dialect. Publicând o proză a scriitorului, I.D. Suci atrage atenția asupra lui, dar nu-i fixează locul în literatură.

Pentru Dimitrie Păcățianu, care s-a ocupat de „Chestiunea filoxerei” și a scris o *Călăuză practică pentru fabricanții de spirtoase și licheruri*, literatura a fost desigur o chestiune de „inimă”, de refugiu intim. Nuvelele sale sunt scrise la mari intervale: între anii 1889-1891. După data elaborării, ele sunt scrise deci înainte de poeziile în grai bănățean ale lui Delamarina, dar au fost publicate abia în 1899, cu un an înaintea morții sale timpurii. Bucățile *Din dragoste*, *Săcerișul*, *Rândunele* și *La nălbitoare* sunt niște idile țărenești în

proză, gen Coșbuc, unele în dialect, altele nu, fără nici o valoare literară. *Licheaua* e un reușit portret al unui profesionist politic de București, se înțelege nu în dialect bănățean, iar *Uitarea*, un fel de autobiografie spiri-tuală a unui fiu „din Carpat”, ce încearcă să răzbească în viață prin propriile-i puteri. Crunt dezamăgit de viață, nu-i mai rămâne decât uitarea care întruchipată într-o fecioară „edenic de frumoasă” îi spune: „Dormi, dormi în brațele mele și vei fi pururea fericit”. Această bucată, care nuvelă în orice caz nu e, ne poate da cel mult o indicație asupra omului: un dezamăgit și un resemnat. Mai rămân două bucăți, *Târgul* și *Liza lui Trifu Cătană*. Prin aceste două schițe în dialect, Păcățianu este într-adevăr îndreptățit la mai multă atenție literară, în *Târgul* nota idilică dispăre. Dra-gostea n-are aci drept cadru nici unduitoare lanuri, nici îmbietoare desigur. Totul e simplu și uman, dragostea se amestecă, cu târgul de vite, cu întâmplarea, cu raporturile gospodărești dintre femeie și bărbat, ca elemente complementare în muncă.

Un sătean, Florea, are nenorocul să-și piardă soția. Rămas singur cu doi copii mici, omul merge în săptămâna următoare la târgul de „Armingen” să-și vândă boii. Planul lui este să vândă boii cu preț, să-și ia o vacă și cu diferența să-și plătească dato-riile cauzate de înmormântare. Cum îl doare sufletul că trebuie să-și vândă boii, el îi spune cumpărătorului „potca” ce i-a căzut pe cap prin moartea nevestei. Chenta, cumpărătorul, îl mângâie la „alvăluc” cu vorbele obișnuite în asemenea ocazii, „morții cu morții și viii cu viii”, și sfârșește prin încurajarea:

— Vezi bine dă la Sângeorz pân-acu iac-abia-i o săptămână, nu puceai s-o zăuți, da' la lună parcă nici n-o trăit, așa o să-ți vină...

Natural, Florea protestează: „Ba că n-o s-o pot zăuita atât viața c-așa blagă (comoară, n.n.) dă muiere nu-i găsi într-un corn dă țară”. Muncit de gândul viitorului, el trece prin târgul de vite, își dă seama că nu va putea face echilibristica dorită cu banii, adică să-și ia o vacă și să-i mai rămână și pentru cheltuieli, când este atras de zbieretele disperate ale mieilor. „Uită sărașii miei – își zice Florea – cum zbiară ei după mamele lor tumna ca copilașii mei”, și aceste gânduri îl fac să dea o raită prin târgul oilor și al caprelor. Aici se oprește la o capră mai mare, al cărei lapte i-ar putea îndestula copiii. După un târg zdravăn, cu proprietara caprei, Florea observă că nevasta e cu „opregul mohorât” și că deci n-are nici ea soț. Când intră în cârciumă, după obicei, să bea alvălucul, limbile se dezleagă, nevasta își povestește durerea ei, de văduvă cu un copil. Florea observă că nevasta e plăcută, iar Măgdălina că el e „om bun și prietenos”.

Până la urmă Florea o întrebă: „...„Ascultă... ți-ar strica să ai trii copii? Iacă mă gângesc așa: ai o feciță, io am doi copii... și patru lanță de pământ. Cum o să văd și dă copii și dă pământ, că-i tare greu să fii în tăce părțile”... Măgdălina roși puțin, plecă capul gânditoare și într-un târziu îi spuse: „Așa văd și io... că-i greu să fii și om și muiere când o lăsat Dumnezeu de lucru pentru fiecare”.

„— Iac-atunși, dă mâna și zi năroc bun, nu ce mai gângi”, îi spuse Florea.

Și cei doi eroi ai lui Păcățianu care trataseră până atunci o afacere, făcuseră un târg, își dau mâna simplu și natural, ca după o bună târguială și atunci când este vorba de destinele lor.

Nici o vorbă de prisos, nici un romantism. Motivarea este de ordin gospodăresc, „că e greu să fii și om și muiere când a lăsat Dumnezeu de lucru pentru fiecare”.

Și după această învoială, oamenii ce nu se cunoscuseră până atunci, deși din sate învecinate, își fac socotelile cât o să cheltu-iască pentru pomenile răposaiților (mobilul pentru care plecaseră la târg Florea să-și vândă boii și Măgdălina capra și cât o să cheltuiască pentru nuntă, împreună, cu capra după ei, dau o raită prin târg, unde Florea îl zărește din nou pe Chenta, cumpărătorul care-l consolase de dimineață.

— Bun întâlnit, frace Chenta ! strigă voios Florea văzându-l.

— Noroc bun, frace Florea, da' ște-ai mai târguit ?

— Iac-o biată capră, și răsucindu-și mustața arată din geana ochiului spre Măgdălina.
— Noa vezi ! Nu ți-am spus io ? Mă frace, io mi-s pătimit d-așcea. Da' fie-ntr-un șeas bun !”

Față de schițele idilice semnalate, autorul e de nerecunoscut. Dialectul îl duce spre notarea realistă, spre autenticul țărănesc. Măgdălina n-are nimic din Rodica sau din Zamfira, ci e desprinsă din zbuciumul satelor noastre, unde femeia e o tovarășă de muncă indispensabilă. Ea se zbate ca și Florea un timp, e tristă, pentru că i s-au stricat rosturile vieții. Întâmplarea îi scoate înaintea un tovarăș de viață. Ea îl acceptă pe el, tovarășul de muncă, nu pe Florea, cu sau fără mustăți. Singurul raționament ce-l face este că pare a fi om blând și bun. Psihologia celor doi eroi este absolut identică. Sunt oameni rupți din încrâncenarea vieții, care n-au timp pentru sofisticării romantice, care se supun comandamentului experienței fără murmur. Căsnicia pe care o întemeiază are drept suport o condiție identică, văduvia, nu misterioasele zvâcniri ale inimii. Chenta, schițat fugar prin câteva fraze, reprezintă aici *experiența* ce vrea să spună: voi nu vă zbateți doar fiindcă v-a murit o ființă scumpă, ci și fiindcă vi s-a stricat un rost gospodăresc. Vi se va împlini. E o linie care-l apropie de ruralismul ardelean, realist prin excelență. *Liza lui Trifu Cătană* în schimb e o schiță specific bănățeană. La o șezătoare, Vrona scapă de câteva ori fusul din mână. Trăilă – un fel de „știe toate, spune toate” al satului – face numaidecât o legătură cu durerea Vronei: Trifu, logodnicul Vronei, ordonanță, deși trebuia să se elibereze, nu se mai întoarce. Asta înseamnă că s-a însurat cu nemțoaica cu care-l văzuse el odată prin oraș. Cum îi place să fie admirat ca atotștiutor, își spune bănuiala în azul tuturor. Vrona pălește... Și ea bănuie ceva, dar nu vrea să creadă, împunsăturile între Vrona și Trifu, povestea unei aventuri a lui Trăilă cu o șvăboaică umplu atmosfera șezătorii. Trifu, ordonanță la un căpitan, se încurcase într-adevăr cu bucătăreasa acestuia, cu Liza, dar pentru el aceasta era un capi-tol de la oraș pe care înțelegea să-l lichideze o dată cu eliberarea.

Peste câteva săptămâni, la o altă șezătoare, Trăilă o necăjește din nou pe Vrona, vorbindu-i de rivala ei Liza, de la oraș. Dar tocmai când perora Trăilă, intră în casă Trifu, care se întorcea din armată, Trăilă încearcă să-l descoase; Trifu însă, cunoscându-și adversarul și știind că legătura lui cu Liza a fost popularizată prin sat, îi de-joacă intențiile: se preface că pleacă fiindcă îl așteaptă afară Liza. Trăilă își cotește vecinii, voind să spună: „Vedeți c-am avut girep-tace”. Dar tocmai atunci se aude un muget afară, toată șezătorea iese să vadă ce s-a întâmplat și totodată s-o vadă pe Liza. Misterul se lămurește: Liza e o vacă. E vaca cu care se întoarce Trifu din armată. Vronei îi revine inima la loc, iar Trăilă se declară învins.

Trăilă e aici gura satului. Se va căsători Trifu cu Vrona sau va veni cu bucătăreasa căpitanului? Trifu rezolvă problema în mod teatral, se întoarce din armată cu o vacă, deci e un om isteț, care a reușit să adune ceva chiar și în timpul serviciului militar, și îl învinge printr-o justă intuire a situației pe Trăilă.

Problema Liza-Trifu, în sensul însurătorii cu o șvăboaică – o problemă gen *Mara* de Slavici – e o problemă în aer. Ea are două aspecte: unul individual, menit să tulbure liniștea Vronei, și altul social, menit să intereseze satul. Trifu rezolvă amândouă aspectele printr-o întorsătură glumeață.

Păcățianu reușește să creeze atmosfera de șezătoare, știe să înnoade intriga, deși insistă inutil asupra vieții de ordonanță a lui Trifu. Farmecul schiței îl constituie replicile, vioiciunea. Autorul nu-și interpretează eroii, ci-i lasă să se miște, conform structurii lor, creează atmosferă.

E tot ce se poate citi și reține din Păcățianu. *Liza a lui Trifu Cătană* e o schiță bănățeană prin problemele ce și le pune satul bănățean, prin atmosfera locală; în schimb, *Târgul* e

schiță rurală pe linia Slavici, fără a avea ca bănățenesc decât vocabularul. Cazul lui Păcățianu este un exemplu cum dialectul poate salva din conformism, în celelalte încercări Păcățianu scrie după o anumită rețetă și nu reușește să dea viață eroilor săi. În schițele menționate, însă, dialectul îl ține strâns legat de viață, îi ajută să creeze atmosfera locală. La capitolul scriitorilor etnografici, Dimitrie Păcățianu merită o mențiune.

III

VIAȚA ȘI OPERA LUI GEORGE GÂRDA

Versurile lui George Gârda nu necesită pentru a fi înțelese și apreciate atâtea explicații de ordin biografic cât de ordin social. Este vorba de situarea în atmosfera Lugojului și a satelor învecinate din primii ani ai veacului nostru, 1902-1905.

Lugojul era unul din centrele urbane cu populația românească superioară numerică, cu o pătură intermediară de meseriași români, capitală a comitatului cel mai întins Caraș-Severin, sediu al unei episcopii, și cu un început de industrie. Aici se concentrau în același timp, parcă la o misterioasă poruncă toate personalitățile care vor constitui până astăzi „fala” Banatului în cele mai diverse domenii: pe plan politic, luptătorul Coriolan Brediceanu, în domeniul istoriei, George Popovici, în domeniul muzicii, Ioan Vidu, în gazetărie, Valeriu Branisce. Pe lângă aceste personalități roiau o serie de oameni de ispravă, iubitori ai locurilor natale și ai neamului lor, care după alergăturile zilnice se adunau cu regulă la acea masă a „Poganilor”, descrisă glumeț de George Gârda. O relativă unitate domnea în sânul acestei societăți pe plan politic, căci procesul *Memorandului* avusese darul de a unifica țelurile politice ale românilor din Ardeal și Banat, în Lugoj toți se cunoșteau, își cunoșteau forțele și slăbiciunile, domnea o familiaritate sătească. Pe când cei mai în vârstă puteau fi găsiți zilnic după ora șase la hotelul „Concordia”, tineretul se aduna la chemarea lui Vidu pentru repetiții corale.

Privirile celorlalte centre bănățene se îndreptau spre Lugoj, care avea acum o tradiție culturală prin Ion Popovici-Bănățeanul și Victor Vlad Delamarina, avea un buchet de personalități și mai ales o gazetă. Valeriu Branisce, după ce redactase câțiva timp *Dreptatea* de la Timișoara, unde am văzut că dă ospitalitate lui Delamarina, este închis, peregrinează pe la Brașov și Cernăuți, pentru a se reîntoarce tot în Banat, de astă dată la Lugoj, unde la 1900 fondează *Drapelul*. În *Drapelul*, literatura își va avea asigurată „o foșoară” după tradiția ardelenescă, unde vor apărea rând pe rând culegeri populare, traduceri din marii scriitori străini și câteodată și lucrări originale. Aici, în această foșoară, vor apărea între anii 1902-1905 toate versurile bănățenești ale lui Gârda. Ele vor constitui deliciul celor de la „Masa Poganilor”, supremul for al manifestărilor

românești din orice domeniu, cât și al „rugilor” și șezătorilor, unde ele vor fi recitate imediat după apariție și până astăzi. Căci George Gârda este, alături de Victor Vlad Delamarina, cel mai popular scriitor în Banat. Dacă acest succes nu poate constitui un criteriu literar, el este totuși o indicație a gustului unei societăți. „*Un succès* – spune Baldensperger⁵⁴ – *prouve toujours quelque chose: qu’il s’est rencontré à un certain moment des concordances entre une oeuvre et un groupe.*” Când aceste bucăți nu rezistă din punct de vedere literar, sunt un document al vieții și gustului societății bănățene.

George Gârda este, ca aproape toți scriitorii dialectali din lume, un diletant și un izolat de fenomenele literare ale vremii. N-a colaborat nici măcar la *Luceafărul* sau *Familia*, Poate fiindcă nu apăreau în Banat, și anume în Lugoj, unde dorea el să fie cunoscut, unde familiaritatea dialectului era așteptată și privită cu mândrie mai ales după succesul lui Delamarina. În alte colțuri de țară, versurile lui ar fi putut fi acceptate ca pitorești, aici erau natu-rale, primite fără semne de întrebare, căci fiecare cuvânt trezea în cititor rezonanțe intime. Intelectualii le primeau ca pe-o scrisoare de-acasă, din satul părăsit doar de câțiva ani, iar sătenii, ca pe niște „șozanii de la givanurile” lor. Așa după cum valsurile lui Strauss îți aduc aminte de dulcegăria romantică a Vienei, de rochiile lungi și serenadele de altădată, versurile lui Gârda îți aduc aminte de rugile, șezătorile de la sfârșitul veacului trecut și începutul acestui veac, când trenul era încă o ciudățenie pentru sătenii noștri și când în fața progreselor tehnice ce începeau să se afirme cu pași repezi, țăranul bănățean stă în ciudat, curios, mirat, și, fiindcă nu pricepe încă, ia totul în glumă.

Biografia lui contribuie mai puțin la explicarea versurilor decât ambianța bănățeană. De aceea ne vom mărgini numai la câteva date esențiale culese din presa locală dintre 1902 și 1947.

George Gârda s-a născut în anul 1880 în comuna Mănăștur din apropierea Lugojului. Despre comuna natală a autorului găsim următoarele date⁵⁵: e situată în „jud. Severin, plasa Balinț”, pe valea Begheului, are 790 de locuitori, majoritatea români, iar în localitate există o biserică ortodoxă și una reformată.

Despre copilăria sa aflăm din amintirile publicate în *Semenicul*⁵⁶ că-i plăcea cartea, dar mai ales joaca și năzdrăvăniile. „Eram o ceată de cinci inși – povestește G. G. – eu, Zănove lu Cantă, Laie lu Cucu, Moisă lu Pășundel și Nicolae lu Țâmburu, prieteni nedespărțiți. La școală ne întreceam să știm lecția care de care mai bine, și laolaltă croiam planuri ce isprăvi să începem după ce trece egzamenul. După egzamen nici nu ieșea bine domn Prota pe ușă, și noi o tuleam afară. Străițile cu cărțile le aruncam în târnaț, și nu ne opream până sub deal la cărarea lată, care duce prin pădure.” E vorba de copilăria unui copil de țăran vioi, sănătos, cu multe isprăvi periculoase la activul său. Liceul îl urmează la Lugoj, în atmosfera gloriei locale a lui Ion (Niță) Popovici și Victor Vlad Delamarina. La moartea lui Delamarina, în 1896, avea 16 ani, era în clasa a V-a și doliul populației, impresionantul cortegiu de țărani și intelectuali, lasă urme în sufletul său și contribuie alături de temperamentul vioi la a-i determina drumul. Într-un articol vehement scris împotriva lui Ilie Minea, în 1909⁵⁷, G. Gârda arată, tangențial, atmosfera în care și-a făcut studiile secundare, în contradicție cu atmosfera plină de avânt pentru cultura românească din școlile Brașovului.

Lecturi în limbile maghiară și germană, cultură românească pe apucate din cauza împrejurărilor, iată ceea ce caracterizează anii de formație literară ai lui George Gârda. După terminarea studiilor secundare face serviciul militar ca voluntar și se înscrie apoi la Facultatea de Drept din Budapesta. Aici apărea de doi ani o gazetă românească, *Poporul român*, condusă de un bănățean, Birăuțiu, care publica cu precădere anecdote în dialect, folclor bănățean. George Gârda debutează la *Poporul român* cu versuri

culese „de la miliție”. Iată două exemple din versurile culese:

„*Tunie dracu-n voi, neveste*⁵⁸,
Gură ca la voi nu este.
Dar mai este gură dulce,
Numai eu nu mă pot duce.”

Sau:

„*Tot am zis că m-oi jura*⁵⁹
Că de iubit m-oi lăsa.
Nici nu zic, nici nu mă jor,
Nici nu mă las până mor.
Nici nu-i vorba de jurate,
Nici nu mă las pân' la moarte.
Dracu s-o putea lăsa,
Că m-am învățat cu ea.”

Preocupările folclorice ale autorului se rezumă la aceste și încă vreo câteva versuri de aceeași factură.

Părerile lui Branisce în privința limbii literare le cunoaștem de la *Dreptatea*. Acum el își va manifesta atașamentul față de literatura în grai bănățean, adunând în volum poeziile lui Delamarina sub titlul *Bănățenești*, Lugoj, 1902, dând posibilitatea de a se afirma, în coloanele *Drapelului*, lui George Gârda și combătând cu tărie ultimele tendințe autoritare ce se manifestau în Ardeal în chestiunile de limbă⁶⁰. (*Familia* înființase o rubrică pentru „cură-țirea limbii”, în care combătea așa-numitele străinisme, decretând fără a motiva care cuvinte se pot întrebuița și care nu în limba literară.) Pentru Branisce, dialectele sunt mijloace de „primenire a limbii”. Având această convingere, el va acorda tot sprijinul tânărului care-i trimite în septembrie 1902, bucăți ca *Izâmbanu*⁶¹ și *La urlaub* punându-i la dispoziție coloanele gazetei până în 1905, când, la 25 de ani, George Gârda spusese tot ce avea de spus.

Majoritatea versurilor lui George Gârda sunt scrise la Buda-pesta în timpul studenției. Aici George Gârda va găsi un mediu prielnic firii sale comunicative: societatea studentescă „Petru Maior”. Cronicile trimise *Drapelului* din Budapesta dovedesc un viu interes pentru societatea „Petru Maior”, de aceea nu este de mirare că în anul 1903 este ales vicepreședinte al societății. Comitetul se compunea din Sebastian Stanca, președinte, George Gârda, vicepreședinte, Const. Nedelcu, secretar; Horia Petra-Petrescu și Alexandru Bojincă, notari; Mihai Șerban, casier; Valeriu Seni, C. Bucșan, Zaharie Gherman, membri. Majoritatea colegilor din acest comitet au manifestat tot timpul vieții un interes susținut față de problemele culturale, Horia Petra-Petrescu, Sebastian Stanca și Const. Nedelcu, fiind publiciști cunoscuți în Ardeal și Banat. De la Budapesta, în afara versurilor, George Gârda trimite *Drapelului* cronici studentești și cronici politice. Prima cores-pondență este o schiță din viața studentescă la Budapesta, *Bălicii – copie după natură* – cum o intitulează dânsul, în care autorul prezintă pe un ton hazliu dezorientarea și pățaniile studenților, din anul I, „bălicii”, într-un oraș atât de mare ca Pesta. În același număr al *Drapelului* găsim și o cronică politică semnată „G.G.” despre *Kossuth și socialiștii*. Partidul Socialist luase un avânt remarcabil după 1900. Bazați pe faptul că Partidul Național Român declarase pasivitatea politică, socialiștii se adresau în special ro-mânilor, pentru care tipăreau gazete în limba proprie, combătând șovinismul, în acest fel socialiștii reușiseră să prindă rădăcini serioase în mijlocul țărănimii ardeleni, determinând chiar câteva răscoale țărănești de mare răsunet, ca cea de la Aleșd din 1904. George Gârda, deși tânăr,

dovedește maturitate politică în cronică amintită când afirmă: „Din parte-mi, cred că nu este nici un român adevărat care să nu vadă cu ochi buni lovitura ce o vor da socialiștii kossuthiștilor”. El întrevide just că o protejare a românilor împotriva șovinismului deznaționalizator nu putea veni atunci în cadrul habsburgic decât din partea socialiștilor. Într-o altă cronică, despre *Seara de cunoștință a studenților universitari români*⁶², Gârda descrie cu entuziasm atmosfera, petrecerea, programul ce-a avut loc, neuitând să arate și contribuția sa: „Să vă spun ceva și despre isprăvile mele? Dacă voiți, de ce nu? Am vorbit despre obligamentele materiale și cele morale și am arătat că pentru noi în zilele de azi sunt de mai mare însemnătate cele morale ce le avem, atât ca națiune, cât și ca indivizi singuratici. Una dintre cele dintâi obligamente morale a studenților români din Budapesta e sprijinirea soc. «Petru Maior». Mai târziu am fost recercat să declam ceva. Ce să fi declamat alta decât; că „Tăt Bănatu-i fruncea?” La Budapesta, în cercul studenților români, G. Gârda nu-și găsea numai un prilej de manifestare literară, ci era și un animator, stăruind ca toți studenții să strângă rândurile, să se înscrie și să activeze la societatea „Petru Maior”. Aceasta va fi de altfel preocuparea constantă a lui Gârda, nu numai o temă de discurs ocazional. Într-un alt număr⁶³ combate indiferentismul studentesc, arătând că din 170 de români, câți frecventează școlile superioare din Budapesta, numai 30 sunt membri ai societății „Petru Maior”. În cronicile sale, Gârda se arată foarte puțin conformist. Astfel, într-o cronică asupra ședinței festive închinată lui Șaguna, Gârda arată că Horia Petra-Petrescu, care am văzut că făcea parte din același comitet, a ținut despre *Mama la poezii noastre* o dizertație „slăbuță”⁶⁴, scrisă într-o limbă de începător, greoaie. La sfârșitul cronicii, redacția intervine printr-o notă, precizând că „la societatea «Petre Maior» trebuie să se ia în seamă mai ales bunăvoința de a se exprima în românește a tinerilor crescuți în școli străine”, scopul societății fiind, după *Drapelul*, tocmai „perfecționarea în limbă și stil”. Se poate deduce de aici că Gârda dădea dovadă în ședințele societății de spirit critic și nu era pornit spre „gratulații” de circumstanță.

Toate evenimentele de seamă din viața universitară, Gârda vrea să le facă cunoscute lugojenilor săi, după cum tot el se va strădui să arate colegilor de la universitate și de ce sunt în stare lugojenii. Reuniunea de cânt și muzică din Lugoj repeta de multă vreme opereta *Crai nou* de Ciprian Porumbescu. Gârda organizează o excursie la Lugoj, cu 6 colegi, pentru a asista la reprezentație, la premieră. Gestul produce impresie în societatea lugojană, și *Dra-pelul* se face ecoul opiniei publice, semnalând mișcătoarea atenție a președintelui, a vicepreședintelui și a altor patru membri ai societății „Petru Maior” față de arta românească.

În timpul când Gârda este vicepreședinte la „Petru Maior”, societatea trece printr-un moment de grea încercare. La Mănăstirea Putna avea loc în 1904 comemorarea a 400 de ani de la moartea lui Ștefan cel Mare. Cum mănăstirea se găsea pe un teritoriu ce aparținea atunci statului austro-ungar, era firesc ca Societatea studenților bucovineni să conteze în primul rând pe participarea studenților români de la Budapesta și Cluj. La „Petru Maior” au loc pregătiri. Rectoratul prinde de veste, pune sub supraveghere societatea și interzice participarea studenților la serbare. Totuși, câțiva studenți reușesc să plece la Putna.

O dată cu terminarea anului școlar 1903-1904, încetează și mandatul comitetului. Noul comitet se constituie fără Gârda. Alții preiau destinele societății. Gârda nu mai trimite decât o singură poezie din Budapesta, datată „oct. 1904”, pentru ca în *Drapelul* să mai publice *Masa Pogonilor*, trimisă din Biserica-Albă în 1905, și *Jios, niamțulie, sus, niamțulie*, trimisă din Făget, unde va rămâne toată viața.

Acum este „candidat de avocat” la Făget, un orașel la 20 km de Lugoj, și e preocupat în primul rând de nevoia de a-și face un drum în viață. Atenția lui se îndreaptă spre viața socială, el cântărește toate evenimentele locale și trimite cronici la *Drapelul* și *Poporul*

român despre aceste evenimente.⁶⁵ În aceste cronici, G. Gârda manifestă aceeași atitudine neconformistă pe care i-o cunoaștem: cu ocazia unui concert la Făget⁶⁶ critică indiferentismul și conformismul localnicilor, certurile și dușmăniile locale, pledând pentru solidaritate. Abia spre sfârșitul anului 1906, cu ocazia unei petreceri, va constata într-un „raport special” despre *Petrecerea din Făget* că „procesul de consolidare socială în cercul Făgetului continuă cu pași gigantici”. Desigur, la acest proces de consolidare va fi contribuit și el, căci pare a fi hotărât să se integreze pentru toată viața în această societate. O notă apărută în *Drapelul*⁶⁷ din anul următor confirmă presupunerea: „D-lr. George Gârda – spune nota – candidat de avocat, cunoscut scriitor în dialect bănățean, s-a logodit la Făget cu d-ra Aurora Olariu, drăgălașa fiică a d-lui protopresbiter Sebastian Olariu. Primească din parte-ne cele mai călduroase felicitări. Anunțurile de logodnă au fost răs-cumpărate cu 50 de coroane trimise pentru masa studenților din Brașov.” Deși gazetele vremii sunt pline cu anunțuri de „fidanțări” (logodne) și „himenuri” (căsătorii) ale intelectualilor locali, nota indică totuși că George Gârda era încă de pe atunci o figură popu-lară, în cercul bănățenilor, prin versurile publicate. În anul 1908 face o călătorie la Budapesta pentru a-și tipări volumul de versuri *Bănatu-i fruncea*. Volumul apare în editura ziarului *Poporul român*, cu un cuvânt introductiv al profesorului de dialectologie Iosif Popovici, de la Universitatea din Budapesta, bănățean și el. Cercetând publicațiile vremii, putem spune că volumul nu s-a bucurat de atenția cercurilor literare. Doar o aspră critică a lui Tăslăuanu⁶⁸, o notă elogioasă în *Familia română*⁶⁹ și o reclamă susținută în cotidianul *Lupta*⁷⁰.

Asistând cu ocazia acestei călătorii la o reprezentație a Teatrului Național din Budapesta, vede piesa *Hazug torveny (Lege min-cinoasă)* de Molnár Gyula, asupra căreia atrage atenția cercurilor românești prin *Drapelul*⁷¹ în trei articole consecutive. Personajele piesei sânt: Paul Naláczy, un nobil maghiar, Evila Detre, țărancă română, Ion Detre-Kálman, fiul nelegitim al celor doi, părintele Cofriolan din Buțcău, doamna Naláczy, Kolos, ofițer de husari, Szegedy, vicespan, și logodnica lui Ion Detre-Kálman. După cum se vede din înșirarea acestor nume, piesa este inspirată din raporturile românilor cu nobilii maghiari. Gârda atrage atenția asupra piesei atât pentru valoarea sa literară, cât și pentru că „obiectul piesei e luat din viața noastră românească”.

Tot în același an, cu ocazia unei adunări a „Astrei” la Făget, ține o conferință despre Victor Vlad Delamarina, în prezența mai multor personalități bănățene venite de la Lugoj, printre care și Coriolan Brediceanu. Corespondența trimisă cu această ocazie *Drapelului*⁷² e un document atât asupra structurii omului — îi place să vorbească despre sine — cât și asupra felului în care îl vede pe predecesorul său Victor Vlad Delamarina. Despre Delamarina spune: „Urmează apoi dizertațiunea mea despre neuitatul nostru poet bănățean Victor Vlad Delamarina. După o scurtă privire asupra mișcării noastre atât de dincoace, cât și de dincolo de Carpați, am descris în termeni largi zbuciumata viață și productiva activitate a lui Delamarina. Am arătat influența lui în literatura noastră, am făcut o scurtă apreciere a valorii operei sale și a operei urmașilor săi, făcând totodată cunoscute și poeziile mele, *Bănatu-i fruncea*. L-am caracterizat pe urmă așa cum ni se prezintă el în poeziile sale: vesel, senin, glumeț, mândru și drăgăstos, național și democrat intransigent.” Gârda se consideră un urmaș al lui Delamarina, și nu ezită să o spună, știind că tot astfel este considerat și de către toți cei prezenți. De altfel, la aceeași serbare, studentul Iancu Adam recită *Ha mai eoadă* de Gârda, iar autorul este solicitat să declame și el. Despre propria-i recitare ne spune: „Multă însuflețire și nespūsă bucurie a cuprins inimile celor de față când am declamat eu poezia mea *Că tăt Bănatu-i fruncea*, care deja pe la noi o știu și copiii de la școală”. După aceste rânduri suntem îndreptățiți să spunem că dacă Gârda crede „că tăt Băna-tu-i

fruncea”, crede și despre sine că e în «fruncea Bănatului»...” De-acum și până în 1914 nu avem nici o informație de natură literară despre G. Gârda. Știm că este tot avocat în Făget, că a reușit să-și facă o reputație profesională, căutând la început „un candidat de avocat”⁷³, apoi un „scriitor cu practică advocațională”⁷⁴ și că este numit jurisconsult al Institutului „Făgețana” din Făget. În viața publică își dă contribuția morală și materială tuturor societăților românești, fiind ales în 1912 președinte al *Societății pentru un fond de teatru românesc* din Făget⁷⁵, deputat mirean în *Sinodul diecezei Caransebeșului*⁷⁶ și membru în comisia de cenzori⁷⁷ ai raportului general la adunarea generală a *Societății pentru un fond de teatru român*⁷⁸, alături de alți fruntași ai vieții publice din Ardeal și Banat. Se pare însă că a renunțat definitiv la poezie. Când mai ia condeiul în mână, este pentru a critica sau îndruma sub forma unor „povești cu pilde”⁷⁹ viața publică a românilor din monarhia austro-ungară. Aceste povești, cinci la număr, sunt în fond niște fabule în proză cu aplicație în viața publică.

De exemplu, ultima dintre aceste „povești”, intitulată *Musca trage carul*, este construită astfel: O muscă neastâmpărată pișcă boii pe o arie. Un bou rabdă ce rabdă, dar, în cele din urmă, se străduiește să o alunge cu capul și cu coada. Musca se arată revol-tată de o asemenea necuviință și îl acuză pe bou de ingraturitate față de ea, care trage carul, îndemnându-l prin înțepăturile ei. Aplicația este: poporul de jos duce tot greul, iar conducătorii sunt ca musca. Ei declară că fără ei poporul n-ar ști ce face. „Povestea” aceasta îi prilejuiește lui Gârda o caldă pledoarie pentru popor. „Poporul de rând”⁸⁰ – scrie el – opinca, talpa țării, suportă toate greutatețile în lumea aceasta. Ei muncesc pământul, ei dau toate cele de lipsă pentru traiul vieții în toate țările, ei plătesc dările cele multe. Ei dau soldați, care își varsă sângele pentru țară, și ei susțin miile și milioanele de slujbași... Toți câți sunt în slujbă, fie mici, fie mari, de la popor trăiesc... Ce fac ei însă față de popor și mai cu seamă față de poporul nostru?”

Aceste povestiri definesc atitudinea politică a lui Gârda: demo-crat sincer și luptător pentru eliberarea națională a provinciilor subjugate.

După o perioadă de alte preocupări, George Gârda încearcă în 1914 să scrie proză. Schița *Uica Donese* apare în *Convorbiri lite-rare*⁸¹, iar amintirile din copilărie, publicate în 1928⁸², poartă tot data 1914. Războiul pune capăt acestor preocupări, iar evenimentele de după Unire îl prind în hora lor. Deputat al Partidului Național în primul parlament, este printre cei dintâi deputați de peste munți care demisionează din acest partid⁸³, în 1920, deși era membru în biroul Camerei și membru în comitetul executiv. După o parodie publicată în ziarul *Teștișana*, s-ar părea că dezgustul față de unele aspecte ale politicii de după Unire îl determinase la acest gest. Parodia după *Noi de Oct. Goga* e într-adevăr „tare” și e atât un document asupra epocii, cât și asupra temperamentului autorului. Cităm pentru exemplificare [primele două strofe] :

*„La noi sunt codri seculari
Și câmpuri de mătase.
La noi nu e surcea pe foc,
Și pâine nu-i pe masă,*

*La noi sunt gârle de petrol,
Și munți de sare-aleasă,
La noi mălaiu-i nesărat,
Și-atâta beznă-n casă.”*

Totul ne-ar fi îndreptățit să credem acum că Gârda se va retrage din viața publică sau că va relua condeiul pentru a biciui aceste aspecte. Nu face decât să-și retipărească volumul *Bănatu-i fruncea*⁸⁴ în 1921, iar spre surprinderea noastră îl găsim în 1922 candidat în alegerile parlamentare, pe lista liberalilor⁸⁵ însărcinați cu puterea și, natural,

că este și ales. După această legislație, numele lui Gârda apare tot mai rar în gazetele vremii. În 1928 apare din nou în *Semenicul* schița *Uica Donese* publicată în *Convorbiri literare*, precum și schița *Călindariul pământului*, apoi numele lui nu mai apare decât în dările de seamă asupra șezătorilor unde i s-a recitat vreo poezie și la *Cronica Făgetului*, unde trăiește retras, salutând în numele populației locale vreun conferențiar de seamă ce se abate pe-acolo sau deschizând vreo adunare a „Astrei” locale.

Astfel ne apare George Gârda din răsfoirea gazetelor locale: plin de sine, sociabil, entuziast pentru problemele obștești, iubitor al păturii de jos, neconformist și inexplicabil în câteva momente. Rămâne acum să-i examinăm versurile.

Cele 28 de poezii în grai bănățean ale lui George Gârda care alcătuiesc volumul *Bănatu-i fruncea* au fost destinate să placă, să provoace râsul. Or, râsul nu poate fi studiat „în sine”, fiindcă râsul este în funcție de stadiul cultural, de temperament, de epocă, atât pentru indivizii singuratici, cât și pentru societăți și popoare. Bergson a stabilit că râsul e provocat în general de o abatere de la viața socială prin automatism, insociabilitate, distracție, dar că nimeni nu va putea determina vreodată condițiile obiective ale râsului întotdeauna aceleași la orice indivizi și popoare. Punctul de vedere al lui Marcel Pagnol⁸⁶ ni se pare cel mai apropiat de adevăr: „*Il n'y a pas de sources du comique dans la nature – subliniază autorul — la source du comique est dans le Rieur. Ainsi nous ne chercherons pas a repondre à la question posée par nos maîtres: de quoi rions nous? Il nous semble beaucoup plus important de résoudre celle-ci: pourquoi rions nous?*”

Nu în natură, nu în funcție de legi generale vom căuta să arătăm în ce constă umorul autorului nostru, ci în funcție de „cel ce râde” (*Le rieur*), de bănățean, de societatea bănățeană – mai precis, de cea lugojeană din prima decadă a veacului nostru. Râsul fiind ceva personal pentru individ și ceva particular pentru o societate, orice studiu despre un umorist va fi în mod necesar și un studiu social (e linia pe care ne-am străduit s-o urmăm de la începutul acestui studiu).

Determinantele geografice, istorice, economice ale acestei socie-tăți le-am văzut, rămâne să vedem componența societății. Societa-tea bănățeană din jurul anului 1902 e compusă din țărani, munci-tori, meseriași și intelectuali ridicăți în prima sau a doua generație din țărănime. Umorul gustat de o asemenea societate e cel cu iz țărănesc. El este îmbrățișat deopotrivă și de lumea orașelor ridicate din țărănime, și de țărănime însăși, mai ales când poartă haina locală a dialectului. Care sunt problemele acestei societăți pe lângă opintirea cotidiană pentru o pâine? Ea este atentă la marșul civilizației cu „izâmbanurile” ce devin tot mai frecvente, la „trăiva-nurile” de la oraș, la tot ceea ce mintea „închinată” (drăcească, *n.n.*) a neamțului iscodește. Țăranul își pune apoi problema rapor-tului dintre el și „domni”: preoți, avocați, medici, e atent la toate manifestările lor și-i judecă. Și în sfârșit își pune probleme de ordin național și social. Aceste probleme curente le ia, le dezbate caricatural George Gârda în versurile sale. „Domnii” au și ei parte de câteva cronici rimate și câteva anecdote, dar aceasta e partea cea mai slabă a scrisului lui Gârdea.

Una din primele bucăți pe care o publică G. Gârda în *Drapelul* este *Tăt paorie-i mai binie*. Baș (baci) Giorgie și Solomia, bărbatul și nevasta, se sfătuiesc ce să facă: să-și dea băiatul la „ușcoli” ori ba⁸⁷, după cum i-a sfătuit învățătorul? Baș Giorgie pledează pentru. Motivul are valoare de document: căci orice țăran care și-a dat copilul la „învățătură” a fost îndemnat de aceleași gânduri ca baș Giorgie:

„*Să-1 fașiem domn la vrun oraș
Ca să trăiască binie,
Să nu mai umble morșielit
Și chinuit ca minie*”.

Nevasta-i cere să arate „carie domn ar fi mai bun”, și atunci baș Giorgie arată avantajele vieții pe care o duce fiecare din intelectualii cu care vine în contact. Primul intelectual

luat în discuție este dascălul (învățătorul):

*„D-apăi niși dascăl n-ar fi rău,
Că arie plată bună,
Și arie marie șinstie-n sat,
Iar bani-i vin la lună.”*

Strofa aceasta nu e menită să stoarcă nici măcar un surâs. Prin acel „d-apăi niși dascăl n-ar fi rău” abia prezintă un interes documentar: țăranul nu e convins nici el că e prea bine să fi „dascăl”, în schimb, când arată avantajele popii, care numai menirea de a aduna averi pe pământ nu o are, exprimarea printr-o generalitate de proverb, venită din partea unui țăran pe care preotul e predispus să-l creadă supus și fără complicația unor raționamente asupra altora, e de efect:

*„Dar popă crier c-ar fi mai bun,
C-arie pământuri mulcie,
Și fie moarcie, ori bociedz,
Lui tăt vienit i-adușie”.*

Strofa despre doctor se susține printr-o comparație savuroasă:

*„Ori doftor d-ăi cu ochilari,
La carie orișie boală
Îi varsă banii-n bugilari,
Cum torni păsula-n poală”.*

În sfârșit, în strofa despre avocat, autorul a vrut să obțină efectul prin deformarea cuvântului avocat în „arvocat” și prin stridența cuvântului „biețârc” (judecătorie de ocol) luat prin limba germană și supus înmuierii specific bănățene:

*„Dar îi măi marie-un arvocat,
Că umblă în căruță,
Și pântru-o vorbă la biețârc,
Ia-ndată șinși băncuță”.*

În partea a doua e rândul femeii să-și spună părerea despre fiecare. Aici nu mai avem de-a face cu exprimarea șireată a bărbatului, îndeobște mai calculat, ci cu sinceritatea crudă a femeii ce nu vrea să-și crească copilul în „căși streine”. Părerea despre dascăli, care „tăți mor de oftică”, conține un adevăr prea dureros ca să poată avea efect, căci poate provoca o asociație de milă, și acest sentiment distruge umorul; iar motivarea că nu vrea să-și facă băiatul popă, „dacă nu-l fac vlăgică” dovedește doar ambiție, în schimb, când vorbește de doctor și de avocat, cu toată defec-tuozitatea rimei, caricatura reușește:

*„Iar doftor d-ăia din șpitari
Spurcat d-atâcia boalie
Nu-l fac, păzească Dumnedzău,
Să șciu că mor de foamie.*

*Ș-apăi dă arvocat? Nu-l dau
Să vină și-mpăratu,*

*Că arvocaŃi-s bielitori,
Și-i blastămă tăt natu”.*

Concluzia femeii nu poate fi decât că „tăt paorie-i (țăran, n.n.) măi binie”. Bucata cu urcușurile laudative ale bărbatului și coborâ-șurile femeii este axată pe o compoziție studiată. Autorul nu caută efecte prin ineditul exprimării, ci prin generalizări îndrăznețe. Fiecare strofă mai reușită e un fel de epigramă populară, adresată unei categorii sau alteia de intelectuali. Pentru țărani, asemenea gânduri intime ale lor, spuse cu voce tare pe-o scenă, trebuie să aibă un efect deosebit, mai ales dacă sunt de față și notabilitățile satului. E procedeul cel mai obișnuit și cel mai sigur de a stoarce efecte: inferioritatea superiorilor direcți. De exemplu, elevul cari-caturizează pe profesori, omul de pe stradă pe un potentat al zilei. Aceste caricaturi sunt însă sortite să aibă o circulație restrânsă, în sfera raporturilor care le-au produs. O reușită caricatură în versuri a profesorilor cu greu va face să râdă pe niște auditori ce n-au trecut prin liceu, după cum și această caricatură țărănească cu greu va descreți fruntea unui orășean ce n-a avut decât un contact sezonier cu satul. Specific bănățean în această bucată e mândria de a fi țăran, un fel de trebuință organică de a „fi fruncea” în orice postură. *Fișioru lui chiniezu* e în schimb o caricatură a nai-vității țărănești. Țăranii din Mănăștiur discută despre „fișioru chiniezului” (al primarului), care e student în drept, cu nevoia de basm, inerentă firii lor. Astfel, acest tânăr e atât de învățat, că știe patru limbi „ca și apa”, „pă d-a rostul” ca *Tatăl nostru*, printre care și limbile latină și greacă; explică „rățăpișuri” (rețete medi-cale), „vecsle” (cambii) scrise în orice limbă, contracturi, politică din „țăitunguri” (gazete), cu un cuvânt, tot ce vrei. E o admirație nelimitată a țăranului, care crede în posibilitățile enciclopedice ale unui ins umblat pe la „ușcoli”. Savurarea unei asemenea cari-caturi e limitată la feciorii de țărani plecați la carte, căroră nu le displace, desigur, să afle ce spune despre ei „gura satului”, în concluzie, o bucată nerezistentă atât ca subiect, cât și ca mijloace de realizare. Mijloacele : o avalanșă de termeni străini (germani) supuși pronunției țărănești, sortiți și ei dispariției o dată cu schim-barea administrației. *Chiniezu nost’* e o încercare umoristică de portretizare a unui țăran năzdrăvan ce bea trei nopți de-a rândul, iar ziua își face datoria de primar, merge la zălogit, merge după „porție”, și soco-teala lui e fără „zmincială” (greșeală). Ritmul, precum și tema, amintește de Goga:

*„Cocoanie Vasi! ia mai viedz
Că o săcat răchiia,
Și eu dă săcie nu doriesc
Să-mi moară antistia”.*

Această încercare de a crea un tip – unica, de altfel – a lui Gârda e lipsită de sprinteneala necesară a versului.

*„Numa jiuraŃi-or mai ugît
Pă noapcie și pitropu,
Că pe chiniezu iei nu-l las’
Să vină și potopu.*

*Dar luni gimneța tăt hârcon,
Cu capu-ncins pră masă,
Numa chiniezu duhănia
Țăgări dă hălie groasă”.*

Sau:

*„Dar marț gimneța durăind
S-augie o coșiiie.”*

Bucățile mai rezistente ale lui Delamarina sânt *Ăl mai tare om gin lumie și Scrisoarea Bincii*, unde reușește să creeze tipuri : Sandu Blegea Tăbăcarul, forța naturală, țărănească, care învinge tehnica neamțului, și Binca, țărancă îndrăgostită ce nu știe carte și vrea să trimită „carce în dăparce”. Pe această linie ar fi putut rămâne și *Chiniezu nost’* dacă bucata ar fi fost scrisă cu mai multă acuratețe.

Mai reușită este cearta unor sătence, Uță si Măriuță, o imitație după Coșbuc, intitulată *În dujmănie*, pe care autorul a citit-o într-o ședință a societății de lectură „Petru Maior”.

Iat-o pe Măriuță:

*„Că Măriuță-i ră dă gură,
La căznit n-arie măsură.
Când înșiepie ea să strijie,
Mi le frijie:
Nu le scoacie din «ruptură»
Și «buzdură».
Să mă las la o vienită
Carie-o fost tăt ortășită:
N-arie numie, n-arie casă,
N-arie masă.
Iar dă slin îi cotropită,
Învălită,
Slută, nălăută, neagră,
Tătă vara fu beceagă.
Iar acuș ciemie bărbatu
Dă tăt natu!!!
Dă șie dracu nu și-l leagă
Dzâua-ntreagă?”*

Termenii în care Măriuță își „frijie” rivala sunt: „vienită” (în sensul de venită din alt sat), „ortășită” (a trăit în concubinaj), slută, nălăută (nespălată), beceagă (bolnavă). Adjectivele cad unul după altul, redând automatismul vorbirii la cumetrele ce se ceartă. O astfel de vorbire e un clănțănit, și nu degeaba poporul compară gura femeilor certărețe cu o meliță. Violența de limbaj face ca oprirea după versul al treilea să pară dictată de nevoia fizică de respirație a cumetrei, spre a-și lua un nou avânt. Concluzia pe care Măriuță o „svârlie” în fața rivalei ce-și „ciemie bărbatu dă tăt natu” e savuroasă și autentic țărănească.

*„Dă șie dracu nu și-l leagă
Dzâua-ntreagă?”*

Întrebuițând alte adjective, Uță merge pe același drum:

*„Dar și Uță îi drăcoasă,
Că și ea mi ț-o dăscasă:
Vai ș-mar dă cin’ gușato
Și uscato!*

*Nu-ț viedz calea dă lienioasă,
Somnuroasă!
Șura ți dăscoperită
Cămara ți dăslipită,
La foc oala nu ți pusă
Tu dormi dusă.
Viedz cât iești dă prăpăgită
Și căznită!
Doamnie fieri și d-al tău trai:
Bărbatu-ț fașie mălai,
Mătură și-ț fașie focu,
Motântocu!
Niși un rând în casă n-ai.
Vai și vai!”*

Și ploaia de insulte ar putea continua la infinit, fără a mai aduce ceva nou dacă n-ar interveni amenințarea cu bătaia:

*„Dar să nu m-aduși în foc
Că pun mâna p-un botoc
Și îți dau nișce lovice,
Stânjenice,
Să cie fac aiși pă loc
Foștomoc!”*

Aceasta nu mai e caricatură, ci o „copie după natură”, cum le place bănățenilor din acea vreme să intituleze astfel de producții. E o contrapondere a instantaneelor idilice rurale, care voiau să surprindă doar armonia și calitățile țaranului. Pitorescul trebuie căutat aici în epitetele azvârlite ca niște pietre.

Spre deosebire de Coșbuc, autorul n-a reușit să creeze însă decât atmosfera certei, o scenă din viața rurală, dar nu și două tipuri distincte. Uță ar putea tot așa de bine să azvârle în rivala ei cu adjectivele Măriuței și invers. Gârda reușește să redea numai generalul țărănesc, nu însă și nota particulară fiecărui personaj. Câteva strofe din această bucată sunt adevărate înregistrări ale unei certe.

La vânat redă o altă scenă din viața satului. Patru domni cu „pușci”, cu „străiț” și cu „căpăi” (câini de vânătoare) vin într-o zi la vânătoare în sat. Vederea câinilor de vânătoare prilejuiește sătenilor exclamații savuroase și descrieri plastice :

*„Iar căpăii?! Bace-i, Doamnie!
N-am vădzut marvă-așa șoadă:
Cu bot gros și fără coadă...
Când îl viedz, gângești că doarmie...”*

Tot satul este atent la mișcările vânătorilor, mai ales că aceștia sunt personaje cunoscute din Lugoj. Dar ce să vezi, domnii umblă prin cucuruz, prin trifoi, își udă hainele și nu se alege cu nimic. La reîntoarcere, împușcă ciori și coțofene, prăpădesc atâtea „patroane”, și în plus sperie și satul, care, auzind atâtea împușcături, crede că e vorba de manevre militare:

*„Ș-audzând pușcând tăt satu
Cătă câmp o năvălit,
C-or gângit că împăratu*

Cu mâniamvrîe o buit!

*Tăt să uită și să miră:
Banii cum îi prăpăgîesc,
Librilie cum li-e răsîrî,
Prau cum îl răsâpiesc.”*

Autorul redă psihologia țaranului, groaza lui de manevre, de complicații, imposibilitatea de a pricepe pierderea de vreme, de bani, uzarea hainelor pe care o cauzează vânătoarea, și în sfârșit sentința cade:

*„Viedz!! Îs domni și-s arvocaț
Cam așa-ntre iei dzâșiau,
Și li-o cried că-s învâțaț.
Numa mince nu baș au.”*

Ultimele două versuri ne arată că țaranul bănățean face o distincție între instrucție, informație științifică de specialitate, diplome și judecată (mince). Instrucție pot avea domnii cât de multă, dar judecata și comportarea lor în viață nu i se pare sănătoasă. E același procedeu de inferiorizare a superiorilor direcți pe care l-am semnalat mai înainte.

Bucata aceasta conține două părți, o povestire a vânătorii și observațiile sătenilor. Povestirea este plată, în stil de cronică rimată.

Exemplu:

*„Dzâua-ntreagă or umblat
Pân trifoi și cucurudz,
N-or pușcat niși un vânat,
Ș-or pornit acas tăt udz!”*

Sau:

*„Și pușcau pă întriecucie,
După una câtă trii,
Că patroanie aveau mulcie,
Așa cam vo doauă mii!!”*

Însă mirarea, exclamațiile naive ale țaranilor la vederea câini-lor sau la vederea puștilor au farmec:

*„Numa pușcîlie-s mândrenii,
Ca și soarielie sclipiesc.
N-au cocoși și nu pomnîesc!
Ho! Cie miri d-așa șodzâni!”*

Putem vedea aici limitele lui Gârda. Graiul îi este un instrument potrivit de exprimare a reacțiilor naive țărănești în fața civili-zației, a urii (*În dujmănie*), a sentimentelor concentrate în sentințe cu caracter de proverb, dar el nu poate depăși acest domeniu fără a cădea în platitudine. Oriunde va încerca să amestece descrierea cu observații țărănești va izbuti să presare câteva strofe remar-cabile printre versificări fade. Inegalitatea aceasta face să se poată cita așa de puține poezii în întregime din încercările lui.

În sfârșit, cu *D-aficea* (degeaba) încheiem seria versurilor care ni-l prezintă pe țaran la

el acasă sau în raport cu „domnii”. *D-aficea* e un fel de monolog în care un flăcău își arată înfrângerile permanente în încercarea de a-și găsi o „muiere”. Procedul la care recurge autorul pentru a stoarce un zâmbet e răsuflat:

*„Și, Doamne, mulcie-am mai găsit
Cari li-o plăcut dă minie,
Dar dzău nimic n-am dobângit,
Că tăcie-or fost bătrânie.”*

Flăcăul acesta care umblă „d-aficea” să-și găsească muiere are ceva din „inteligenta” lui Gavrilă al lui Delamarina din *Ba sămnu*, e un exemplar extrem de cunoscut în umorul popular.

O altă sursă de umor a lui G. Gârda este reacția țaranului în fața civilizației, a invențiilor – „moderne” la 1902-1903 – și în fața unor probleme științifice ca rotația pământului în jurul soarelui. Aceasta este partea cea mai reușită și totodată cea mai bună-țeană a scrisului său.

Să începem cu *La tiatăr*. E vorba aici de un țaran care merge la oraș cu „coșia în chirie”, adică este angajat cu plată pentru a duce pe-un neamț la oraș. Neamțul îl ospătează pe român cu „popricașuri”, cu băuturi, și în cele din urmă îl duce și la teatru. Povestirea împrejurărilor în care românul ajunge la teatru e și aici fără culoare:

*„Ia să viedz! M-am dus odată
Cu coșia în chirie,
Ca s-o duc încârcată
Șciț lu Maxim... cu răchie.”*

Autorul reușește însă să dea avânt povestirii când țaranul ajunge la teatru. Aici, așezat la balcon, vede lumea din sală în culoarea poveștilor cu crai și cu crăițe:

*„De-acolo în jios la valie
Să viegea atâta lumie,
Cătanie la piept cu dzalie,
Doamnie-n țoalie ca dă spumie!”*

Ochii i se opresc apoi asupra cortinei:

*„P-un pâriece-erău făcucie
Lioarfie mari cu gura strâmbă,
Ochi sgâiț și nasuri slucie,
Guri căscacie – fără limbă.”*

Decorul scenei după ridicarea cortinei e descris cu aceeași încântare de basm:

*„Pârieceilie hăl cu chipuri
Înșiepu să se răgișie
Ș-o șietacie cu mari zăduri
Ni să făcu înăincie.”*

La început țaranul e încântat. Actorii de pe scenă sunt veseli, fac glume. Când însă acțiunea ia un aer dramatic, pe scenă se văd lupte, țaranul o ia la fugă, se ascunde sub

scară, de frică să nu-l ia cineva și pe el la bătaie sau să-l pună martor la proces. Iată descrierea acțiunii:

*„Ieși lumie: multă, multă,
Fieciie mândrie și fișiori.
Și ieșând ș-o babă slută,
Se băgă-n mijlocul lor.*

*Or făcut atâcia glumie,
Or făcut atâta râs,
M-am zoitat că mi-s pă lumie,
Am gânșit că-s tăcie-un vis.*

*Pân-ași fu bună treaba,
Iera marie viesălie,
Dar dodată pântru baba,
Să iscă o vijolie.*

*S-apucară tăț la șfadă,
Ca țâganii – hăi dă laie,
Unii săriră p-o ladă,
Și să loară la bătaie*

*Dau cu boț, – sar cu cuțâcie,
Dau cu săbii, cu topoarie,
Scot și sulit ascuțâcie,
Trag cu pușci, slobod piștoalie.*

*Când văzui așa bătaie,
O tulii pă ușă-afară,
Și la birt în nieșcie paie,
M-am ascuns după o scară.*

*Șie să șăd l-așa turbarie?
Să capăt vo păruială?
Că l-așa bătaie mărie,
M-ar fi loat la rânduială...*

*Și dac-aș fi scăpat
Sciț la jiușecătorie
De-ar fi mers la «prietăctat»,
Tăt m-ar fi pus mărturie.”*

În povestirea aceasta, țăranul lasă impresia faptului trăit. Autorul pune în inferioritate de cunoaștere a teatrului pe un țăran, nu prost, dar neumblat pe la orașe, pentru a provoca râsul celorlalți țărani sau cititori, care cunosc mecanismul teatrului, fiind „un cântec de triumf, o expresie a unei superiorități momentane, dar brusc descoperită, a celui care râde asupra persoanei ce provoacă râsul”⁸⁸. Este semnificativ faptul că acest raport de superioritate este mai gustat în Banat atunci când el e axat pe chestiuni de civilizație, de necunoaștere sau spaimă în fața teatrului, a tramvaiului, a trenului. E un indiciu social

că aceste probleme îl preocupă și că ține să aibă superioritatea pe care o dă râsul în acest domeniu.

Marea plăcere a celui care râde este să-și spună: „eu nu sunt ca omul de pe scenă sau din pagini de carte”, iar dacă simte unele nedumeriri cu privire la propria-i persoană, să se pună la punct. De aici consecințele de ordin practic ale râsului, latura lui constructivă, în chestiuni de civilizație, o consecință practică poate fi renunțarea la naivitățile încremenirii; documentarea asupra „drăciilor” ieșite din „mâna închinată” a neamțului.

Caragiale, reliefând confuzionismul semidoctist, face o operă de ecarisaj, la fel și autorul nostru, păstrând proporțiile cuvenite, face în mod indirect apel la cunoaștere și civilizare. El nu este nici într-un caz un apologet al primitivismului.

Caracteristica acestor eroi în fața civilizației nu este deficiența intelectuală congenitală, prostia, fiindcă atunci ei n-ar putea provoca râsul, ci mila. Ei sunt doar țărani neumblați pe la orașe, naivi, prezentați umoristic, caricatural, cu accent de farsă uneori. Descrierea lor are farmecul contrastului dintre obiectele descrise aparținând unei lumi evolute, reci, și imaginația naivă, țărănească, proptită în toiagul basmelor ancestrale. Țăranul situează obiectele reale – scena, decorul – într-o altă lume, lumea basmului, iar ficțiunea piesei și personajele, lupta ce se desfășoară între eroii de pe scenă le situează în realitate. Concluzia sa e totuși de natură practică, realistă, el fuge de scandalul imaginat nu atât de frica bății, cât de frica de a fi martor într-un proces. Aici intrăm iarăși în domeniul documentului: neîncrederea țăranului în judecători și groaza lui de procese cu „prietactările” lor.

Câteva schiopătări ale ritmului, descrierea plecării la oraș cu neamțul până ajunge la teatru, precum și rime ca acestea:

*„Să mă feară sfântu Tată
D-așa groază dă tiatăr.”*

fac ca și această bucată să poată fi reținută doar fragmentar. Se cunoaște „scuiatu-n sân” și „ucigă-l toacă”, cu care lumea satelor a întâmpinat apariția „Carului de foc” a „izâmbanului”, cum îi spun bănățenii, înainte de a fi blestemat în cântecele populare pentru că smulge pe feciori de-acasă și-i duce la oaste, să moară prin țări străine, el a provocat multă neîncredere și mirare. Și e explicabil de ce. Țăranul, obișnuit ca totul să fie pus în mișcare de mâna omului sau de animale, vede o „mârșină”, care merge singură. El face apel la supranatural pentru o expli-cație, la Necuratul, cu care neamțul se pare că are un aranjament. În această mentalitate de la începutul drumurilor-de-fier de la noi trebuie situat *Izâmbanu* lui G. Gârda pentru a fi savurat.

De astă dată Gârda ne introduce direct în dialog, ne arată, dintr-o dată, mirarea țăranului în fața „izâmbanului”, fără nici o explicație versificată :

*„Uicie Ioanie izâmbanu!
— Mă trăzni-l-ar Dumnedzeu,
Așa joavină-nfierată
N-am vădzut dă când mi-s eu.”*

Această mirare în fața „joavinei” înfierate e urmată de o descriere a trenului:

*„Uicie lampa albă-n fruncie,
Uicie coșu în spinarie,
Uicie șie dă căși în coadă*

Șie pișoarie scurcie arie!”

Trenul e cu lampa „în fruncie”, ca un năzdrăvan din povești, cu un singur ochi, cu „pișoarie scurcie”, care aleargă cu „coșu” în spinare, iar vagoanele ca niște „căși” legate de coada uriașului. Cine s-ar putea încumeta să se lase transportat de o asemenea năstrușnică făptură? Desigur neamțul, care, datorită iscusinței lui tehnice, pare a avea un pact cu Necuratul:

*„Uicie niemții cum scot capu
Și niemțoanie cum să uită
Oarie cum dă nu să-mburdă
Cu atâta lumie multă?”*

Într-adevăr, cum de nu se-mburdă „cășile” acestea cu atâția oameni, mai ales când stau pe margini, ca nemții la ferestre, când în mintea țaranului se face analogia cu un car încărcat ce se răstoarnă de îndată? Explicația e că uriașul e strâns peste piept și mijloc cu „fiere încârligace” care îi întăresc picioarele:

*„Dă-i strâns păstă piept și foalie
Tăt cu fierie-ncârligacie,
Și cum fujie-alunecând
Pă pișoarie-nverigace.*

*Pufăie pe nări întruna,
Gâfăie lung și-nghiesat,
Ș-așa buie dă năpraznic,
Ca un drac împelițat.”*

În ultima strofă mirarea ajunge la culme: uriașul pufăie pe nări și zvârle jăratice, gâfăie și urlă atât de înspăimântător, de parcă e, Doamne păzește, Necuratul. Ce poate face omul în fața unei astfel de apariții decât să se ascundă în pădure, cât mai sus și cât mai adânc, ca nu cumva uriașului să-i vină pofta să-l urmărească, să-l prindă, s-o apuce pe cărare:

*„Măi! Hai iucie să ne-ascungiem
În pădurie sus pă coastă
Că d-apucă pă cărarie,
Vai ș-amar dă pielea noastă!”*

Bucata aceasta e mult mai egală, mai încheată. E una dintre puținele ce se pot cita în întregime. Mirarea are un mers gradat, ascendent, alimentată cu seva basmelor. Obișnuit să însuflețească elementele în mijlocul cărora și-a dus viața, apariției acestui obiect care este trenul, țaranul îi dă suflet, ca pădurii, ca apelor, ca focului. Aici Gârda reușește să dea mai deplin expresie naivității țaranului, care în fond nu e decât rezultanta unei anumite concepții despre viață.

De la 1902, când apărea această bucată, țaranul a văzut însă multe mașinării „drăcești”, pe lângă care trenul a devenit ceva familiar. El nu și le-a explicat pe toate, dar s-a obișnuit să se mire mai puțin. Pe măsură ce va trece timpul, și invențiile se vor înmulți, devenind bunuri comune, versurile acestea vor culege tot mai puține zâmbete. Pe aceeași linie e și bucată *Ha mai șoadă*. De astă dată e vorba de tramvai. Un țaran povestește „comegia cu ha mai șoadă” ce a văzut-o la Pesta: o ladă ce fugea pe șine ca trenul. Țaranul aici e oarecum lămurit cu trenul, și încearcă o explicație a tramvaiului în raport cu trenul. El nu recurge la spiritul de basm, ci la termenii tehnici ce-i are la

îndemână din alte limbi. De aici un amestec curios, burlesc, de termeni românești și străini.

*„I-am vădzut tăt miercieșugu,
Dar una m-o cădzut mai șoadă;
Că fujia pă drum o ladă,
Pă văgaș ca și șnielțugu?!”*

Explicarea funcționării trenului e reușită:

*„Izâmbanu...-nțâlieg... mierjie,
Că-i cu bibol, d-ăi cu scoc
Mășânistu fașie foc
Și-i dă damf dă să prăpăgie...”*

Țăranul stabilește un punct de plecare: trenul se mișcă fiindcă are un „bibol”, adică locomotiva, ce-l pune în mișcare, iar „mașinistu” îi dă „damf”, adică aburi, dar „lada”, adică tramvaiul, nu are altceva decât un „boactăr” (vatman) ce-nvârte o roțiță. De aici întrebarea lui: cum se mișcă tramvaiul, cum de nu „se-mburdă”, și concluzia că : și asta e o mașinărie drăcească, cu „spiriduș” :

*„Dar la ladă nu-i nimica
Num-um boactăr cu căpiță,
Țânie-n mână o rociță...
Când îl viedz, cie pringie frica.*

*Boactăru dâ n roată sușie
Ș-într-un clopot țângălieșce,
Iară lada mi-ț pornieșcie
Ș-apăi fujie și iar fujie.*

*Eu gângiam c-acuș, acuș,
Să îmburdă foștomoc,
Dar ea nu! S-oprieșce-n loc,
Trebie că-i cu spiriduș.”*

Izâmbanu este o descriere a unei mașini ce pare a fi opera Necuratului. Ion din *Izâmbanu* se sperie și se miră. Aici, țăranul, tot un Ion oarecare, încearcă să-și explice funcționarea celor două mașinării. Prezentarea e realizată prin aglomerarea de termeni concreți, ceea ce face ca umorul să apară așa cum e definit, de Bergson, cu „un aer rece, cvasiștiințific”⁸⁹.

Explicarea funcționării mașinilor, cât și succesul unei astfel de bucăți (fiind dintre ele mai recitate la sate) sunt semnificative pentru țărănimea bănățeană. Aceasta, în contact cu nemții, cu industriile din Timișoara și Reșița, tindea încă de atunci să nu se mai deosebească de orașeni decât printr-un alt rost economic. *Ha mai șoadă* e un document în plus în ceea ce privește interesul țăranului bănățean față de progresul tehnic. Marcel Pagnol merge până la a defini omul după lucrurile care-l fac să râdă, deci domeniile în care vrea să fie superior, râsul fiind o explozie a superiorității, după cum am văzut mai înainte, ajungând la aceste sentințe: „Putem calcula personalitatea celui ce râde când cunoaștem cauza râsului său” și „Spune-mi când râzi, ca să-ți spun cine ești”⁹⁰.

Extrem de semnificativă ca document social este glumea interpretare a rotației pământului făcută de țărani în *L-o luminat*. Un preot pleacă furios la protopopul să se plângă de credincioșii săi, care de o lună și mai bine nu mai vin la biserică și se țin numai de petreceri. Protopopul, alarmat de această „destrăbălare”, adună tot satul la școală pentru a-l muștrului.

După ce ascultă cuvântarea protopopului, un țăran se desprinde din mulțime și-i răspunde astfel:

*„Domn'le prota! Să trăiască!
Numa lucru-i cam șiu dat,
Noi d-ălie popii poviești
Tătdăuna-am ascultat.*

*Dar acu priă aspră viestie
Dă pământ mi-o priedicat
Dzâșie că pământu iestă
În mișcarie ne'nșietat.”*

Cauza frământării satului e deci tot popa. Predicile lui, în care a adus vorba și de rotația pământului în jurul soarelui, i-a făcut pe țărani să tragă concluzia că vine sfârșitul lumii:

*„În priedică iel ni-o spus
Că să-ntoarșie tăt pă dos,
Atunși noi... dă iși, dă sus,
Ni-om suși cu capu-n jios!*

*Va să dzâcă, lumia pierē!...
Atunși cu noi șiē măi arie??
Noi trăim fără durierie,
Cu răchie și mâncarie.”*

Legea rotației nu este interpretată de țărani ca o lege generală, ci ca un fenomen excepțional, apocaliptic. Dacă și pământul – adevărata rațiune de a fi a țăranilor – se mișcă, acestora nu le mai rămâne altceva decât să se așeze „pă răchie” și „mâncarie”. Concluzia e de natură epicuriană, și nicidecum una de pocăință.

În fond, țărani nu sunt convinși de spusele preotului și le socotesc simple sminteli culese din cărți. De aceea îi servesc o lecție în fața protopopului, care înseamnă: la așa învățătură, așa purtare. Superioritate față de popa deci, înfrângerea lui în fața șefului ierarhic. E un fel de a spune bănățenește: „șiē ce gioci cu noi, noi ni-s ai dracului!” Caricaturizarea teoriei rotației din ultima strofă o dovedește din plin:

*„Stăm la birt pră lângă masă,
Uiaga tăt astupând,
Ca pământu să n-o viersă,
Când pă dos s-o fi-ntorcând.”*

Cheflii lui Gârda nu spun: „stăm în cărciumi fiindcă așa ne place”, ci „stăm să păzim sticlele, să nu se verse, când s-o fi-ntorcând pe dos pământul”.

Tema aceasta a rotației pământului e frecventă la scriitorii bănățeni. Țăranul Petre Petrica, în volumul *Chipuri din Banat*, o rezolvă tot hazliu, iar Ion Cureaua o reia în *Mincie și prostăie*, pe care o vom analiza la alt capitol. Ea denotă nedumerirea și

preocuparea țăranilor de această teorie.

Tema în sine s-ar preta la un umor tragicomic, adânc, la scene mai pregnante. Gârda o reduce la o simplă schițare, terminând povestirea cu o notă de pahar. E poate nota bănățeană: nevoie de superioritate asupra cuiva (aici victima e popa), nu sondajul amețitor în adâncimile sufletului uman.

Abia tema și câteva strofe pot fi reținute din această încercare. Gârda a trecut pe lângă un mare subiect de umor în grabă, cu mijloace modeste. Versificarea greoaie împiedică în unele strofe cursivitatea povestirii ca:

„În școală i-o adunat,
Multă sfadă iel li-o spus...”

În aproape toate versurile, Gârda recurge la deformări de cuvinte și introduce termeni nemțești și ungurești, înmuiți bănățânește. Acest procedeu e cea mai obișnuită sursă de umor în Ardeal și Banat, unde populația românească, pe lângă influența directă rezultată din conviețuirea cu alte naționalități, a suferit și influența administrației și școlilor germano-maghiare în trecut.

Într-o veche gazetă a lui Vulcan, *Umoristul*⁹¹, de la Pesta din 1863, găsim o scrisoare a unei domnișoare din Banat către prietena sa, concepută în acești termeni: „Vină, *liebe Marie*, la noi! Nu-mi place în orice feliu de *Gesellschaft, folglich* dacă vini noi ne petrecem acasă și dacă cuiva i dor dă noi *so soll er kommen la Reunion, la tiatâr, la spatzir*” etc. Aceeași metodă o întrebuițează mai atenuat G. Gârda în unele versuri, introducând alături de termeni neaoși cuvinte ca *izâmban, șnielțug, bețârc* etc., sau recurgând în alte bucăți la acest procedeu lingvistic ca unica sursă de umor. Isprăvile unui caporal în concediu (*La urlaub*) sunt redată printr-o suită de termeni de instrucție nemțești :

„*La birt i-o strâns pă hăi bătrâni,*
Șciț: hăi d-or fost cătanie,
I-o pus călcâni lângă călcâni
În rânduri dă coloanie.”

„*Și o-nșieput cu iei pân sat*
A fașie dopâlraiuri,
Și marș, Laufșrit, nidâr și halt
Forverts – frunt și chertaiuri.”

Concluzia satului, care-l vede atât de priceput în comenzi, este:

„– *Noa, hăsta-i maistor de ibung*
Și că-nvățatu-i nienie.”

Iar, natural, la plecare el nu poate lăsa în inima „fiecilor” decât... un „răgămient dă jălie”.

În *Onvieț și bica* predomină termenii și comenzile maghiare ca „vighiaz” (atențiune), „vizzacoz” (la loc comanda), „bornieu” etc.:

„*Onvieț, vighiaz! Ia staț frumos!*
Vă punieț tăț în glidă”

*Și așădzaț bornieu jios
Iar pușca-n piramidă.”*

Aceste versuri inspirate din viața militară din Austro-Ungaria nu mai spun astăzi nimic. Sunt o colecție de termeni, și atâta tot. Timpul le-a ros savoarea, ca și franțuzismelor din primele noastre încercări teatrale.

Gârda a fost acuzat după Unire că prin burlescul lingvistic, prin prea mulții termeni străini periclitează estetica limbii și face o gravă abatere... națională. De fapt, acolo unde acești termeni reușesc să creeze o oarecare destindere sau să provoace râsul, combat indirect babilonia lingvistică. Ei invită pe locutor la un control, pentru a nu se face ridicol, ca omul de pe scenă sau din carte. Procedul n-a fost înțeles ca procedeu comic, ci drept sărăcie literară, deși el este un procedeu clasic al umorului ardelean. *La Dărăbielu, Coru de la Chizătău, Masa Poganiilor și Fișcalii* sunt niște cronici locale de actualitate, cu nume proprii, care nu mai spun astăzi nimic. Astfel, despre redacția *Drapelului* (Dărăbielu) aflăm că avea „fotografii” frumoase, o „mașină dă vorbiesce care-și dzâșie tălifont” (telefon), o „lampă cu rădășini de drot” (sârmă) și un „șias dă hăi cu cuc”. Despre Corul de la Chizătău, ce-a luat ființă în anul 1857, aflăm că e „hăl mai cu renumie”, că țărani cântă pe „noturi” (note) și că e condus de popa Șepețan; *Masa Poganiilor* evocă atmosfera familiarului conclav local, un fel de „Paradis general” bănățean, cu oameni ce stau de dimineața până seara în jurul paharului :

*„Gimineața-s tăt la masă.
La amiadză-s acolo iară
Să mai duc la prândz p-acasă,
Ș-apăi iar vin în dăsară.*

*Când înșiep iei la poșmândrie,
Când înșiep iei la povieșci,
Și păcăli d-ălie măi mândrie
Râdz dă măi cie tăvălieșci.”*

De unde o concluzie țărănească legitimă :

„Apăi dzâși să nu fii domn!”

Ultima cronică locală îi privește pe „fișcali” (avocați). După ce sunt înșirați cei mai vestiți avocați lugojeni, luăm cunoștință pe un ton de satiră familiară și de isprăvile lor. Astfel, Brediceanu, pentru o sută de băncuțe, îl scoate pe un criminal cu o pedeapsă de un an, ba dacă „iestă martori buni” chiar cu două sau trei luni. Finalul are aceste constatări realiste despre clienți :

*„Carie dobângiesc proșăsu
Să roagă dă Dumnedzău
Să-i trăiască pe fișcali
Și să-i păzească de rău.*

*Iară hăi dă pierd proșăsu
Blastămă ș-afurisăsc
Fișcalii să n-aibă cignă
Și niși trai bun pămânciesc !”*

Concluzia autorului e glumeată :

„Ieu nu sciu dă şinie-ascultă
Dumniedzău hăl sfânt şi bun
Că fişcalii tăţ să-ngraşă
Şi-s sănătoşi ca un tun.”

După modelul acestei cronici găsim la *Fruncea* o cronică timișoreană sub titlul *Fişcalii din Cimișoara*⁹², cu un ritm identic, cu nume noi, semnată: „Sandu Blegea”. E un indiciu că după treizeci de ani constatările lui Gârda mai spuneau ceva despre moravurile breslei.

Gârda a versificat în dialect și trei anecdote. *L-aşa cap, aşa căşitulă* e o anecdotă grotescă ce vrea să exemplifice dictonul din titlu. Subiectul e acesta: un „spăiie” (un boier) bogat citește în gazete că în America s-au scumpit porcii. El hotărăște să-și plaseze tot capitalul în porci, pe care să-i îngrașe și să-i exporte peste mare. La început norocul pare să-i suradă, porcii se îngrașă, cumpărătorii locali abundă. Dar planul lui e să exporte, să nu vândă pe loc, deci refuză cererile cumpărătorilor locali. Până la urmă, o molimă îi distruge întreaga turmă, și din pielea unei scroafe ce-i mai rămăsese își face o haină cu care se îmbracă, intră în „căfana ha mai faină” din Lugoj și trage un chef de pomină. Celor mirați de înfățișarea-i porcească le explică pățania sa, concreți-zându-și autorăzbunarea în formula „l-aşa cap, aşa căciulă”. Versurile sunt de o banalitate înfiorătoare, pe care nici dialectul nu reușește s-o îndulcească :

„O triecut o săptămână,
Piălea binie s-o zvântat
Cap pă cap – labă pă mână
Iel în piele s-o-mbrăcat.”

Cealaltă anecdotă, *Jios, niamţulie, sus, niamţulie*, arată pățania unui român care, fiind angajat de un neamț cu „coșia în chirie”, își bate joc de clientul său, dându-l jos la deal din căruță și făcându-l să se urce tocmai când căruța scutura mai zdravăn. Dar și el este păcălit la rândul său de neamț, care la plată îi scade toate coborâșurile. Nefiind vorba de o descriere a naivității țără-nești, Gârda a ratat această anecdotă. În sfârșit, ultima anecdotă îl prezintă pe Firu, un „lăutaș” (muzicant) de la țară, care neînțele-gându-se cu flăcăii ce-l angajaseră la horă este crunt bătut. A doua zi merge la avocat și la doctor pentru a-i da pe flăcăii bătăuși în judecată. După vizita medicală („Vizurăpieltu”), Firu e ne-mulțumit, doctorul nu scrisese în certificat ceea ce-l durea pe el mai mult decât loviturile: pierderea viorii. El îi spune doctorului :

„Nu-i baş bună-atunşi ţadula,
Fii bun rupie-o şi fă alta,
Dar pe lângă halielalcie
Să scrii că m-or spart şi lauta !”

Întreaga construcție vizează o consemnare a confuziei pe care o face lăutarul între elementele componente ale unui certificat medical. Osteneala e totuși mult prea mare. Restul bucăților nu pot fi clasificate după subiect. *Suspîn* vrea să arate trista situație a românilor ; *Vin’ bageo* e un cântec bănățenesc ; *Ce-ai dus, ce-ai dus* e o zeflemisire a unei iubiri apuse, *Schimbaria*, o reflecție pe marginea iubirii, și *Firea românului*, un fel de anecdotă-fabulă, ce vrea să definească firea poporului nostru. Toate aceste compuneri n-au nimic comun nici cu umorul, nici cu literatura.

Am lăsat înapoi la urmă poezia *Tăt Bănatu-i fruncea*, care deschide această plachetă de versuri, fiindcă ea rezumă nevoia de „superioritate” a bănăţeanului şi îi dă valoare de manifest. Doi ţărani, un ardelean şi un bănăţean, călătoresc cu „izâmbanu” şi încep să-şi laude fiecare provincia lui. Stan, ardeleanul, se laudă cu mitropolia, cu catedrala, cu gazetele, cu oamenii învăţaţi ai Ardealului. Iorgovan, bănăţeanul, trece în ofensivă :

„– *Nu cie-nfoia așa pogan
Ca un tutcan din coadă,
Răspungie-atunșia Iorgovan,
Că vorba tă-i priă șoadă.*”

Și Iorgovan începe să arate superioritatea Banatului : catedrala Banatului e o adevărată mănăstire. Banatul are un „vlăgică” sfânt ca „mândrul soarie”, iar oamenii săi învățați n-au pereche în „lumie”. Când ajunge să enumere celebritățile locale, Iorgovan e cuprins de o beție admirativă, ce dă un deosebit avânt supralicitării sale :

„*Mocioni, mă ! rumân bogat,
Îl șcie, mă, tăt natu,
Îl șciu copiii dă la sat,
Ș-il șcie ș-împăratu.*

*Iar Bredișian îi arvoat
Din viță păoriască,
Îi floarea noastă din Bănat,
Christos că ni-l trăiască.*

*Și tăt în crieșciet să șăgieț
Pân' v-o duria crielu (creierul, n.n.)
Voi nișiodată n-o s-avieț
Țăitung ca Dărăbielu.*

*Cu mulcie vă născocoriț,
Dar una să o șcii tu,
Că niși când n-o să-nfăptuiț
Un cor ca a lu Vidu.”*

Enumerarea personalităților bănăţene pe acest ton lauda-tivo-admirativ nu e lipsită de semnificație. Dacă aici exagerarea are o notă de umor, în viața publică Banatul a manifestat întotdeauna un cult deosebit pentru valorile locale. Astfel, în timp ce nici Simion Bărnuțiu, nici corifeii latiniști n-au avut parte în trecut de un monument la Blaj, o figură de dimensiuni reduse ca Țichindeal are un monument la Becicherecu-Mic, economistul Emanoil Ungureanu, Mocioni și Vichentie Babeș au câte o statuie în Timișoara etc. La fel, osemintele lui Murgu au fost aduse cu un fast impresionant de la Budapesta și așezate în cimitirul Lugojuului. Casa unde a fost redacția *Drapelului* poartă o pioasă placă comemorativă, iar pe malul Timișului, la Lugoj, tronează statuile lui Brediceanu și Vidu. Iată deci că bănăţenii nu se laudă numai cu personalitățile trecutului cultural și politic, *ei întrețin și un cult al lor*. E latura creatoare a mândriei locale. În *Sânguru păcat*, Delamarina încercase o definiție mai atenuată a mândriei bănăţene. Pentru el Banatul e „dulșie”, bănăţeanu e „totdauna fălos” și accentuează cu mândrie :

„bage, io mi-s bănăţean”. Iorgovan al lui Gârda e categoric, îşi afirmă ostentativ superioritatea :

„Şi dac-un viac ci-i lăuda
Să ştii că şi atunşia
Ca şi acu Ț-oi arăta
Că tăt Bănatu-i fruncea.”

Acest final al unei poezii umoriste va fi acceptat de toți fără contraargument. Formula „Bănatu-i fruncea” e răspândită pretutindeni, și totuși, foarte puțini s-au străduit să afle de ce și dacă într-adevăr „Bănatu-i fruncea”. În orice caz, la capitolul literaturii dialectale de care ne ocupăm, formula e o realitate.

În proză, George Gârda e autorul a două schițe. Prima, *Uica Donese*⁹³, a fost publicată mai întâi în *Convorbiri literare* în 1914 și reprodusă de *Semenicul* în 1928, ca „să fie citită de toți bănă-țenii”. Schița e construită după sistemul schițelor din viața rurală: câțiva săteni pleacă cu căruțele la drum și, ca să treacă vremea, își deapănă amintirile. Bucu, unul dintre căruțași, arată tovarășilor săi de drum o pățanie din vremea când era tânăr și slugă la Uica Donese. Era bal în sat. Tineretul aștepta cu nerăbdare să vină seara, să încingă niște brăie zdravene în localul jupânului Naimon. Dar, spre marea durere a lui Bucu, Uica Donese, care era un om cu toane, îi dete poruncă să stea cu el acasă, să păzească gospodăria. Bucu, surprins și amărât de această dispoziție, nădăjduia ca după ce va adormi stăpânul va reuși să se strecoare și el la bal. Dar Donese, om șiret, îi ia opincile, i le încuie în ladă și, culmea, se culcă pe ladă. Bucu nu vrea să se dea bătut. După multe frământări, pe când Uica Donese dormea dus, găsește soluția: îmbracă cizmele mătușii Solomia și pleacă cu ele la joc.

Acolo nu avu astâmpăr toată noaptea. Cucerise prea cu greu dreptul de a se prinde în horă ca să nu profite. O dată cu zorile se ivește problema reîntoarcerii acasă. Bucu se strecoară încet pe poartă, vrea să-și tragă cizmele, dar simte niște dureri îngrozitoare, în ritmul jocului nu observase că picioarele i se umflaseră și că erau însângerate. Toate eforturile de a-și scoate cizmele rămân infructuoase. Deodată, Uica Donese se trezește și-l surprinde, dar, spre marea lui mirare, nu-i spune nimic, ba îl ajută să-și scoată o cizmă. Tocmai când Bucu se gândea ce om înțeleghător e Uica Donese, se pomenește cu niște palme atât de zdravene, încât o ia la fugă prin zăpadă, cu un picior încălțat și unul desculț. În grajd, Bucu încearcă să-și scoată și cealaltă cizmă, dar în zadar. Chinuit de dureri, se întoarce în casă pocăit, rugându-și stăpânul : „Bate-mă cât vrei, dar scoate-mi și cealaltă cizmă”.

Iată scena reîntoarcerii lui Bucu de la bal :

„...Trag, gâfâi, blăstăm și asud mai departe, dar fără nici o izbândă. Îmi venea să plâng și de necaz și de durere. Mă chinuiam de vreo jumătate de ceas și nu știam încotro să mă învârt.

Deodată aud că se deschide ușa de la odaie. Am încremenit : Uica Donese. Vine drept la mine.

Pun ochii în pământ și nu zic nimica. El mă apucă de umăr și mă întreabă rar și răspicat :

— Ce-i cu tine, mă, Bucule ? Pe unde umbli tu ? Unde ai fost ?

— La... bal... răspund eu rușinat și rupt de oboseală.

— La dracu ! De ce nu te culci ?

— Nu pot să trag cizmele, bolborosesc eu încurcat și slăbit de durere.

— Ce cizme ? întreabă Uica Donese, ca și când n-ar ști nimic.

— Am luat cizmele mătușii Solomie, cu care spală cămeșile la Bega, și cu ele am fost la

bal.

„Acum mă plesnește peste ochi”, cugetam eu, și dau să mă trag îndărăt.

— Atâta tot ? grăiește Uica liniștit. Haida, că ți le trag eu.

„Doamne îndurate, dar bun și puternic mai ieși !” zic eu în mine, și mă grăbesc după Uica în casă. Credeam că am prins pe Dumnezeu de un picior, așa eram de fălos că am scăpat teafăr, neșălat. Uica fusese 9 ani cătană în Veneția și știa trage cizmele de minune. Trase o dată tare de la călcâni, o dată tare de la vârf, mai de multe ori așa mai încet, și cizma fu afară.

Ah! Binecuvântarea cerească ! Nu este mai mare binefacere, nu este mai mare plăcere, nu este mai mare ușurare pe lume decât aceea când scapi de o cizmă care te strânge.”

Gârda recurge și aici la termeni dialectali ca *procoviță*, *zoitat*, *iță de vin*, *țucur*, *sarme* etc., fără a face însă un abuz. În ansamblul scrierilor lui, această schiță dovedește doar că Gârda ar fi putut aborda cu succes proza umoristică.

Cealaltă schiță, *Căldariul pământului* (*Semenicul*, Lugoj, 1928, nr. 2), conține amintiri din copilărie. Aici, după ce trece hopul începutului, în care e convențional și greoi, Gârda povestește la persoana întâi, se simte în largul lui. El evocă figura unui moșneag curios, moș Cicic, un fel de vrăjitor țicnit al satului, care prezintă într-o zi copiilor din sat efectele miraculoase ale unei plante numită „Căldarul pământului” : cine găsește și gustă această plantă e un om norocos toată viața, spune moș Cicic.

Evident, copiii se zbat să găsească, după descrierea moșului, planta cu noroc ; în cele din urmă, povestitorul găsește un exemplar, dar împarte fructele plantei cu tovarășii de joacă, care, mai puțin norocoși, îl priveau cu invidie și admirație.

Noaptea e mare fierbere în sat. Copiii au febră, se îmbolnăvesc, dar în cele din urmă scapă cu viață. Întrebat în ce constă norocul pe care-l aduce această plantă miraculoasă aceluia ce-o găsește, moș Cicic zâmbește enigmatic: împărțeala fructelor cu ceilalți copii nu însemnează oare noroc ? Deci, simbolic, norocul ar consta în dăruire, în grija pentru ceilalți, singura armă împotriva pericolului permanent pe care-l prezintă otrava, moartea reprezentată prin „Căldarul pământului”.

Scrisul lui Gârda, sărac în imagini și în comparații neprevăzute, e aici dezbrăcat și de pronunțarea dialectală, care, în versuri, suplinește uneori deficiențele artistice. Suntem în fața unei proze ce vrea să se mențină prin istorioară, prin subiect și vrea să scoată efectele culorii locale din nume proprii și termeni dialectali, nede-pășind nicicând o anumită sprinteneală onorabilă.

*

O privire sintetică asupra omului și scriitorului e acum nece-sară. Fiu de țăran, crescut în atmosfera idolatrizantă față de Victor Vlad Delamarina din Lugoj, citind cu greu cărți românești din cauza împrejurărilor, Gârda își intuiește devreme drumul: poezia în grai local. Era modelul cel mai apropiat atât de temperamen-tul său, cât și de posibilitățile-i culturale. La Budapesta găsește în cercul studenților români „Petru Maior” un mediu prielnic înde-letnicirilor literare. Aici se făcea osmoza sufletească între tinerii din diverse colțuri de țară ale imperiului habsburgic, se citeau lucrări originale, se puneau la cale acțiuni, baluri, excursii, se cheltuia avânt tineresc. Stropul de voie-bună pe care-l aducea Gârda era binevenit.

La reuniuni citește, declamă. *Drapelul* îi face cunoscute pro-ducțiile acasă, la Lugoj, unde pe măsură ce versurile apar în gazetă sunt răspândite, recitate la șezători și baluri. La 25 de ani Gârda e o personalitate în viața lugojană. Și toată viața va beneficia de gloria unor versuri tinerești, așternute în grabă pentru o reuniune studentească sau

pentru *Drapelul*.

De ce nu mai scrie G. Gârda după terminarea studiilor ?

Un om în stare să spună câteva adevăruri despre colegii săi de breaslă, despre concetățenii din Făget, ce se „congratulau”, automat și conformist, putea să înscrie o pagină mai însemnată în viața publică. Un scriitor care până la 25 de ani reușise să înjghe-beze acele versuri care alcătuiesc *Bănatu-i fruncea* promitea mai mult pentru viața literară. Se deplânge timpuria moarte fizică a lui Delamarina, care s-a stins la 26 de ani. Tot așa se poate de-plânge și timpuria moarte literară a lui George Gârda, care, mai devreme decât predecesorul și maestrul său, nu mai are mare lucru de spus.

Este cert că George Gârda este în literatură un diletant. Această trăsătură și viața retrasă în sânul provinciei sale îl apropie de majoritatea scriitorilor dialectali din lume. Dacă una din condițiile succesului este, după Banville⁹⁴, de a fi scris în total un mic volum, G. Gârda îndeplinește perfect o asemenea condiție. Acest mic volum este în fond un revers caricatural al tematicii scriitorilor de peste munți din acea vreme. Goga face din intelectualii satelor apostoli, magi luminători ai norodului; Gârda ni-l prezintă pe învățător „bolnav de oftică”, iar pe preot interesat și la morți, și la botezuri. Coșbuc vede țărani prinși la horă cu zdrăngănei la opinci, înfiorați de șopot tainic de izvoare sau setoși de pământ. Gârda îi vede bănățenește, scoțând accente de savuroasă mirare în fața „izâmbanurilor”, „traivanurilor” și îngrozindu-se de bătaia de la „tiatâr”. Această societate de țărani și intelectuali ai satelor a fost domeniul de explorare literară a scriitorilor de peste munți. Cum au ieșit din rural, cum au devenit moraliști sau conformiști, și au apucat căi paralele cu literatura.

Numai menținându-se pe linia țărănească Gârda reușește să mai intereseze încă, prin prezentarea intelectualilor de la sate, prin caricaturizarea naivității țărănești în fața tehnicii și a civilizației și prin „fruncizarea” Banatului. La baza umorului lui Gârda stă mirarea naivă, țărănească,

În fața „domnilor”, în fața câinilor și puștilor de vânătoare, în fața trenului, tramvaiului, la teatru, țăranul lui Gârda se miră. Intensitatea mirării aduce și intensitatea efectului. Astfel, uneori această mirare nu depășește exclamații de „ho ce miri de-așa șodzâinii, d-închinată mincie arie”. Alteori, mirarea se termină cu constatări ca aceea despre tramvai: „trebuie că-i cu spiriduș”, dar de cele mai multe ori, în fața tehnicii și a civilizației, mirarea coboară toate treptele, până la limita stupidității (fără a cădea totuși în stupiditate). Efectul acestei mirări exagerate e spaima: țăranul fuge de tren, care i se pare o nămilă răufăcătoare, fuge de la teatru, unde confundă acțiunea de pe scenă cu o bătaie reală.

Sandu Blegea al lui Delamarina nu se sperie de comegeie, se ia la trântă cu neamțu, devine „ăl mai tare om dâן lumie”. Delamarina portretizează ușor, cu surâsul pe buze, Gârda caricaturizează până la farsă un stadiu social. Delamarina e orășean, Gârda e de la țară. Sandu Blegea e tăbăcar, Ion din *Izâmbanu* e unul din Ionii satelor bănățene. Și Delamarina va încerca să creeze tipuri țără-nești, dar în *Ano, Ano Logojano* va moraliza pe țăranca ce-și lasă portul, iar în *Scrisoarea Binchii* și *Baş sămnu* va fi șăgalnic și idilic ca un orășean. Delamarina e mai sprinten, mai delicat, mai aproape de poezie; Gârda e mai greoi, mai robust, vizează efecte mai tari. El are o notă a lui: *umorul țărănesc, care merge până la bufonerie și farsă. Sursa acestui umor e naivitatea exagerată.*

Delamarina nu se oprise asupra nici unei categorii de intelek-tuali de la sat. Țăranii lui Gârda se miră de multa știință a feciorului de primar, dându-i proporții uriașe, dar ridiculizează teoria rotației pământului, pe care le-o explică popa, satirizează obiceiurile domnilor de a-și pierde vremea cu vânătoarea și nu se extaziază în fața doctorilor care „îs belitori, spurcați de-atăcea boalie”. Ei sunt împăcați cu situația lor și convinși că „tăt paorie-i mai bine”. La acest capitol al prezentării domnilor, Gârda e mai mult satiri-zant,

epigramatic, documentar decât umoristic. *Aceasta e a doua notă personală pe care Gârda o aduce în scrisul dialectal spre deosebire de Delamarina.*

Ultima sursă de umor a lui Gârda e laudăroșenia bănățeană. Aici autorul e împărțit sufletește între admirație și surâs. Ca bănățean, e alături de *Dărăbielu*, Brediceanu și Vidu; ca autor, știe că nu poate sconta efecte decât exagerând nota până la concluzia superiorității, fără replica că „tăt Bănatu-i fruncea”. Supralicitarea dintre Stan și Iorgovan are farmecul jocului de-a cel mai înalt dintre copii, care e un joc de imaginație. Copiii se contemplă, eroii exagerării acesteia se contemplă. Pentru cine nu vede aici un joc al spiritului, supralicitarea e supărătoare și ieșită de pe linia bunului simț.

Pe linia documentară, concurența dintre țărani reprezentând două provincii pe chestiuni culturale nu poate fi decât salutată cu mândria că asemenea preocupări existau în lumea satelor noastre și că țărani se laudau cu oamenii de cultură.

Approape unicul mijloc de realizare al lui Gârda e monologul. Chiar și atunci când Gârda recurge la dialog, ca în zugrăvirea certeii dintre cele două țărânci (*În dușmănie*), avem o suită de insulte grupate într-o replică ce ia caracter de monolog. Doar în *Tăt paorie-i mai bine* se poate spune că Gârda întrebuițează dialogul (discuția dintre George și Solomia). Toate întâmplările lui Gârda sunt povestite. Povestirea îmbracă o haină glumeață, satirică uneori, de cele mai multe ori, însă, haina unei caricaturi bufie.

Vocabularul lui Gârda e acela al exclamațiilor țărănești, al descrierilor cu aer de basm, al deformărilor și al aglomerării de termeni tehnici străini. Amestecul de termeni românești cu miros de stână cu termeni maghiari și germani dau monologelor lui Gârda un aer burlesc, un comic al limbii intraductibil în limba literară.

Dar burlescul lingvistic nu-l ajută întotdeauna. În versurile reușite, burlescul e la locul lui, e binevenit; în descrierile și anec-dotele ratate, burlescul nu e decât un element de stridentă în plus. Aceasta cu privire la procedeu.

Limba dialectală adaugă versurilor lui Gârda familiaritatea, comunicativitatea, acea atmosferă copilărească necesară mirării, spaimei, sufletului primitiv. Pronunțarea „dulșie”, înmuierile dau cuvântului celui mai obișnuit o notă aparte, șăgalnică, deschisă, sprintenă ca firea bănățeanului. O bună parte din atmosfera de poezie – dacă se poate vorbi de o poezie umoristică – e opera foneticii însăși. Până și asprii termeni tehnici nemțești capătă sub efectul pronunției locale un aer mai dulce, mai sociabil.

Termenii noi față de limba literară introduși de Gârda sunt puțini: ariet (împrejurime), bobot (vorbă multă), alvăluc (aldămaș, cinste), buzdură (custură), căpară (arvună), căpiță (căciulă), casap (măcelar), soliie (iarbă mirositoare), d-aficea (degeaba), dărinat (prăpădit), folomoșit (îngrămădit), foștomoc (grămadă), gac (barză), givan (taifas), gloabă (pedeapsă), gogie (oricine), a huridza (a chiui), hoarnă (trompetă), hodaie (casă, acaret), lioarfă (mască), libră (monedă de 5 crițari), măscat (bombat), mi-s (sunt), motântoc (nătăfleț), tăt natu (tot omul), năhoadă (monstru), a năimi (a tocmi), a se născocori (a se îngâmfa), pilăriță (precupeață), poanca (pieziș), porav (harnic), poșmândrie (glume), potângoni (flăcăi bătauși), potcaș (buclucaș), a priezări (a nimeri ușor cu pușca), protă (proto-pop), scoc (gaură), spăiie (boier), sorcușă (coțofană), tăhul (fluștu-ratic), tutcan (curcan), a ugi (a rămâne), zăcon (datină), zăpost (lăsatul secului), a zbigiui (a sări, a se juca), a zgogi (a nimeri).

Restul cuvintelor sunt fie întrebuițate și în limba comună, dar în Banat au suferit transformări ca bici – zbiși, uit – zăuit, scroafă – scrofoanie, poruncă – porâncă, paragraf – păligrاف etc., fie din domeniul terminologiei tehnice și administrative germane sau maghiare ca: șnielțug, vafinroc, țăitung, urlaub, vizurăpielt, grumbuc, văgaș, căpău, bufari, dieț, crump, midăr etc. În asemenea condițiuni, limba literară nu poate împrumuta termeni din poezia în grai bănățean a lui Gârda, fiind vorba de o poezie umoristică, unde se aleg cuvinte îndeobște greoaie, diforme. Entuziasmul lui

Maiorescu față de poezia lui Delamarina, care a fost tot o poezie umoristică, ca un mijloc de „întinerire a limbii”⁹⁵ prin dialect ni se pare exagerat. Poezia lui Delamarina n-a introdus atât cuvinte noi, cât a făcut cunoscută o pronunție ce-și are farmecul ei. Iar limba nu-și va modifica regulile fonetice de dragul dialectului.

Concluzia noastră este că dialectul bănățean servește mai puțin limba literară prin termeni noi, pe cât popularizează o pronunție pitorească, plină de farmec. Nu vom accentua deci aportul pentru limba literară al lui Gârda, care este minim, ci vom accentua încă o dată savoarea pronunției bănățene.

Dintre toate poeziile lui Gârda, doar *Izâmbanu*, *Tăt paorie-i mai bine*, *La tiatăr*, *Ha mai șoadă* și *Tăt Bănatu-i fruncea* mai păstrează un aer de actualitate și pot fi recitate. Din celelalte se pot reține câteva observații țărănești, care pot constitui material documentar. Umorul e supus dintelui vremii, și puțini maeștri, cei care au coborât în adâncurile sufletului uman unde comicul e în vecinătatea tragicului, au reușit să-și salveze opera de la uitare.

Durabilitatea scrierilor lui Gârda ce mai prezintă interes literar și astăzi nu o putem prevedea. Umorul lui fiind legat de chestiuni de civilizație, ar trebui să prevedem întâi mersul civilizației și consecințele ei asupra spiritelor. E posibil ca pățania lui Ion cu „izâmbanu” sau cea de la teatru să fie privite cu un ochi rece, documentar, sau să stârnească, tocmai prin marele contrast cu noua viață, interes. În orice caz, Gârda n-a creat tipuri, ci grade de mirare, atitudini în fața civilizației girate de câte un țaran.

Umorel lui Gârda n-are nici excentricitățile umorului englez, nici tășurile spiritului francez predestinat unei elite. Umorul lui Gârda e țărănesc și popular. E o emanație a spiritului bănățean, pentru care „givanul”, ruga și distracția alcătuiesc o parte complementară a vieții. Râsul acesta e un râs sănătos, acel „râd fiindcă mă simt superior față de tine, față de el, față de lumea întregă sau față de mine însumi” al lui Pagnol⁹⁶, contrariu râsului jignitor, aspru, trist, răzbunător, acel „râd de tine fiindcă-mi ești inferior”, care implică umilire și negație. E umorul rezultat din bunăstare și echilibru.

Ignorat de cercurile literare, Gârda a trăit prin rugile și șezăto-rile bănățene. E de altfel tot ceea ce a dorit. O scriere umoristică trăiește când circulă, când e citită, judecată sau interpretată. Umorul nu are la noi caracterul pe care-l are în Anglia de „râs cu gura închisă” pentru „delectarea personală”⁹⁷, iar un umorist nu-și propune să „vexeze pe toată lumea” ca Swift, ci să distreze. Acest scop l-a atins G. Gârda în satele și orașelele bănățene. De aici popularitatea sa.

Râsul e una din căile evadării din lumea propriilor gânduri și poveri, o vacanță scurtă, un intermezzo între o opintire la muncă și alta. *Rolul lui social* e imens mai ales în lumea celor ce se zbat pentru o pâine. Un personaj al lui Pagnol consideră cel mai însemnat lucru „a face să râdă pe acei ce se întorc de la câmp cu mâinile atât de înțepenite, încât nici nu le pot închide, pe cei ce ies din birouri cu plămânul atât de slăbit de nu mai știu gustul aerului. Pe cei ce vin din uzină cu capul plecat, cu unghiile rupte și ale căror crăpături de la degete sunt pline de ulei negru. Acel care îi face un moment să uite de micile lor mizerii, oboseala, neliniștea și moartea, acel ce face să râdă niște ființe ce nu au decât motive ca să plângă, acela le dă forța de a trăi și este iubit ca un binefăcător.”

Dacă Gârda n-ar fi avut decât acest rol în duminicile satului bănățean, și-ar fi meritat mai multă atenție. Dar din punct de vedere literar, Gârda își are locul său în cadrul literaturii dialectale; a știut să dea naivității țărănești aripi de basm și întorsături de farsă, a lansat manifestul „orgoliului” bănățean.

El nu este influențat de Delamarina decât în sensul determinării drumului propriu, ancorării în poezia dialectală. Nu se poate vorbi însă de vreo influență asupra unei poezii sau alteia. Gârda e un continuator, dar nu un imitator. Cu atât mai puțin nu poate

fi vorba de o influență a literaturii dialectale străine. El poate fi doar apropiat de Renato Fuccini prin substratul țărănesc al umorului, prin acea „arguzia”, prefăcută „naivitate țărănească, care constă în a lua un aer prostesc sau naiv în fața unor complici care știu că nu ești nici prost, nici naiv”⁹⁸, prin „bucuria de a păcăli pe alții având aerul de a fi păcălit”.

Gârda lărgește sfera literaturii dialectale fără a-i adăuga nimic din punct de vedere artistic. Se pare că pentru el subiectul e totul. Pe alocuri Gârda a reușit să-l egaleze pe Delamarina, dar n-a reușit niciodată să-l depășească.

Influența și-a unuia și-a altuia se va vedea din capitolele următoare.

IV

ALȚI AUTORI DIALECTALI : CASSIAN R. MUNTEANU, ION CUREA, GRIGORE BUGARIN, TRAIAN RUSSU-ȘIRIANU

În același timp cu George Gârda publicau versuri în grai bănățean George Cătană⁹⁹ și pr. Alexandru Munteanu (a lui Vasile). Primul este cunoscut mai mult ca folclorist, prin *Poveștile Ba-natului*, *Balade populare din Banat* și în general prin cărți de popularizare. În afară de poveștile și baladele în grai bănățean pe care le-a presărat prin revistele vremii, George Cătană a încercat și lucrări personale în dialect, precum : *Cu un ochi la făină și unul la slănină*¹⁰⁰. *Bărbatul cu muierea*¹⁰¹ și *Fecilie și cocoșu*¹⁰². George Cătană este mai greoi și vrea să scoată întotdeauna o învățătură dintr-o întâmplare. Este interesant de semnalat că a încercat să scrie o fabulă în dialect, *Fecilie și cocoșu*. Pr. Alexandru Munteanu (a lui Vasile) publică în gazetele vremii versuri pe linia tematică obișnuită : dragoste de natură, credință, versuri sentimentale în general. Ce l-o fi făcut pe acest ciparian să scrie versuri în dialect cu titluri latiniste ca *Cerșetor secessionist* nu ne putem explica, fără a presupune că moda dialectală era atât de puternică încât tentase chiar pe un latinist. Semnalăm apoi pentru a arăta frecvența subiectelor în dialect inspirate de progresul tehnicii, monologul *Vine mărșina*¹⁰³ de I. Bănățeanu, scris, după cum ne arată autorul, pe vremea „edificării drumului-de-fier de pe Valea Almăjului”.

O bună parte de vreme, de la 1905 înainte, în gazetele și revistele bănățene nu mai găsim producții dialectale. Abia în 1911 *Drapelul* va publica versuri în dialect sub inițialele C.R.M., care nu pot ascunde decât pe Cassian R. Munteanu (1892-1921), un tânăr de 19 ani, elev la Lugoj. Supoziția aceasta poate fi demonstra-tă prin colaborarea susținută a lui Cassian R. Munteanu cu versuri sub semnătură la nr. 57, 58, 60 din *Drapelul* și prin publicarea unei poezii în dialect semnată *Vicejii noștri*. Cassian R. Munteanu este încă un scriitor în care Banatul își pusese multe speranțe și care s-a stins, ca și Ion Popovici-Bănățeanul și Delamarina, înaintea vârstei de 30 de ani. Dacă versurile, proza și teatrul lui publicate în volum sunt cunoscute, debutul său în dialect este complet ignorat.

Cassian R. Munteanu este interesant la acest capitol fiindcă a încercat să scrie în dialect altceva decât versuri umoristice și fiindcă abia în dialect reușește să aibă o notă personală. Prima lui poezie în dialect, *Târdzău*¹⁰⁴, este un fel de variantă bănățeană a *Bătrânilor* de O. Goga :

*„Abea prân streini m-am pomenit
C-am apucat pră altă cale,
Acuma-i târdzău dar tăt mi-i jale
Că și-asta-i dor neîmplinit.*

*Doream să fiu paore-n sat,
Să port clăbățu pră urieche,
Să cânt irmosu-n strana vieche,
Păcat că voi nu m-ați lăsat !*

*Viedz, maică, astădz șie flăcău
Aveai dă scump la bătrâneță,
Ți-aș strânje satu la povieță,
Doar popa m-ar țânea de rău...*

*Că șcii, vrodată, pră-nsărat,
M-aș nimeri la șădzătoarie
Și-aș pișcura vro torcătoarie
Dar las' că asta nu-i păcat...*

*Purtare-aș jocu-n sărbători,
Apăi pră rugă ți-aș adușie
O noră mândră ca o crușie
Să bajie boala în fișiori.*

*Așe-aș trăi baș ca un sfânt
S-ajung chinez și om dă fruncie,
Când mor tăt natu să-mi arunșie
În groapă-o mână dă pământ.*

*Târdzău, târdzău m-am dășceptat,
C-am rătășit pră altă cale
Și-m plânjie inima dă jale
C-atâta m-am înstrăinat.”*

Cassian R. Munteanu reușește să aibă în această poezie o notă aparte de Goga doar când devine glumeț, ca bănățeanul, în ultimele strofe. Dar față de alte poezii, scrise în limba literară, aici reușește măcar să aibă câteva strofe personale. Influența lui Goga îl copleșește într-o evocare a Semenicolui, încât parcă auzi o strofă din *Oltul* :

*„Deasupra plaiurilor tale
A stat lumina ce ne-aduse,
Tu martor zămislirii noastre
Ai fost în vremurile-apuse;*

*La poala ta încremenită
Ne-au poposit întâi străbunii,
Din coapsa ta se ridicară
Întâi altare rugăciunii.”*

Prosternându-se în fața aceluiași munte pentru a găsi un îndemn, autorul uită de maestrul său în *Vicejii noștri*¹⁰⁵, scrisă în dialect. Bănățeanului ce cade în genunchi în fața muntelui îi apar „vicejii” din trecut, care îi dau îndemnuri ca lui Moise pe muntele Sinai :

*„Atunși din stânși pornește-un zgomot mut,
În vârș dă muncie noru să dăspică
Ș-apar vicejii noștri dâș trecut*

*Ca nășce umbre vin dă îl răgică
Pră ăl cădzut și îi șopcesc pră rând,
Iar iel ascultă amețât dă frică”*

*Delamarina-l mângâie dzâcând:
«Noi ni-s acasă» și când alce feță
Ce gorgonesc dâș cortu tieu flămând.*

*Iar Niță Popovici îi dă povieță
Să lucre și dă-i în năcaș și-n hal
Să miargă la Lugoș să îl învieță.*

*Atunșia Doda îi adușie-un cal,
Îi dă și arme ș-apoi îl ajută
Să-ncalieșe, să plieșe cătră mal.*

*Mocsonyi cu meringe-l împrumută,
Îi dă și driepu, liejea dă pământ,
Să-ș ia-napoi moșâia lui pierdută;*

*În urmă Bredieșanu, ca un sfânt,
Îi strânje mâna și îl sfătuieșce:
«Dîn orișie loc îi fi bătut dă vânt*

*Bănatu, țara noastră, ce primeșce
Numai voinic să fii și dă cuvânt.»
Sfârșind, pră față-l țucă prieceneșce.*

*Atunși se pomeneșce iar stăpân
Pră plaiurile lui dă sânjie crunce
Numa năcazurili-i mai rămân.*

*Deodată piere șiața dă pră munce,
Și alce stălie să ivesc pră rând,
Iar negura să dușie dă pră frunce.*

*Când pleacă acas' iel n-are alta-n gând
Decât vicejii noștri să îi șcie
Ș-apoi să meargă-n urma lor cântând:
«Or fost vicejii, or fost și-or să mai fie.»*

Bănățeanul lui Cassian R. Munteanu iese întărit sufletește din această confruntare cu umbrele trecutului. Ceața care învăluia la început muntele se risipește și bănățeanul îndemnat la muncă și luptă are tăria să mai aștepte. Evocarea eroilor locali cu specificul contribuției lor (aceea a lui Niță Popovici e cea mai neconcludentă), întrebuintarea dialectului îl smulge total pe Cassian R. Munteanu de sub influențe străine. În poezie reușește, mai ales în dialect, să aibă o notă a lui și, dacă poate fi enumerat printre poeți, locul lui este printre cei dialectali.

După Cassian R. Munteanu nu mai găsim nici o încercare în dialect vrednică de luat în seamă. La rugi și șezători continuă să se recite versurile lui Delamarina și ale lui Gârda, până când războiul mondial (1914-1918) despică alte rosturi lumii peste munți de cadavre. Singuri țărani bănățeni îmbrățișează în primii ani după Unire scrisul dialectal. Prin teatrul lor pentru popor, prin piesele sătești, plugarii condeieri¹⁰⁶ voiesc să îndrepte moravurile locale și să instruiască. Gestul are mai mult o semnificație de natură socială decât literară. Autorii mărturisesc în prefață intențiile moralizatoare. Astfel, în prefața piesei *Nunta fără voie*, publicată în 1923, N. Vucu-Secășanu, țaran din Secășeni, jud. Caraș, fondator al ziarului *Țăranul*, 1919, și unul dintre fondatorii ziarului *Cuvântul satelor*, 1926, autor de monoloage, dialoguri și piese teatrale ca *Nărodu-n cale* și *Nunta fără voie* își precizează intențiile în acești termeni :

„Piesa de față este mai mult culeasă din stricăciunile noastre ale bănățenilor, ce le facem cu nunțile fără vreme, începând a însura băieții de la 14-15 ani și premenind 4-5 fete până la timpul însurătoarei. Ca unul care pe lângă coarnele plugului m-am îndeletnicit puțin și cu scrisul, niciodată nu m-am gândit că va avea succes pe scenele noastre de la sate. Pentru prima oară s-a jucat în frunțașă comună Cacova, jud. Caraș, unde eram de față, culegând aplauze din partea publicului. Ca stil am folosit mai mult dialectul nostru bănățean, și îndeosebi rolul femeii, am căutat să rămână cât mai mult după dialect, înlocuind «ce» cu «șie», «unde» cu «unge» etc.”

Într-adevăr, Vucu-Secășanu reușește să evidențieze pe înțelesul poporului pățania unor gospodari de frunte, care își însoară copilul de la 15 ani, ca abia peste un an să fie văduv și în plus să se mai trezească și cu niște procese.

Intențiile moralizatoare ale autorului sunt evidente. N. Vucu-Secășeanu mânuiește pe alocurea un dialog viu și natural. Se vede că nu este străin de teatru și că înainte de a scrie a citit multe piese de ale autorilor culti. Din aceleași motive scrie piese de teatru și Petre Petrica, plugar din com. Cârnecea, jud. Caraș, autor de nuvele și piese pentru popor. Iată cum se destăinuiește Petre Petrica în prefața piesei de teatru *Păcate*, prelucrată după o nuvelă originală :

„Am scris această piesă cu intențiunea ca punând pe scenă răul obicei al practicării luxului și a risipei pe care o face poporul bănățean, deschizând ochii, se va îngrozi și va căuta ca pe viitor să se dezbrace de acest rău, cel puțin până nu va fi prea târziu.” În *Păcate*, Petre Petrica arată până unde duce setea de lux a bănățenilor. Eva, o țărăncă ambițioasă, își silește bărbatul să-și vândă până și vitele de lângă casă pentru a-și îmbrăca fata ca pe o cucoană. Profitorul este negustorul care speculează naivitatea femeii și nepriceperea ei în alegerea stofelor „domnești”. Petre Petrica are un deosebit simț al scenei, un dialog colorat, o intuiție precisă a personajelor. Păcat că intențiile

moralizatoare ale autorului l-au făcut să-i dea piesei un sfârșit didactic, și nu unul literar. Preotul și învățătorul privesc duminica hora, unde e prinsă, natural, și fata sătenilor noștri în haine noi, ca de cucoană, și fac cu această ocazie constatări pesimiste pe seama moravurilor bănățene. Rostul piesei se deduce și fără acest sfârșit. Nu este vorba însă de o judecată estetică a operei dramatice a plugarilor condeieri. Este vorba de un fenomen specific local: plugarii luminați din Banat văd defec-tele celor din jur și caută, alături de intelectuali, să le combată.

Binefacerile culese de ei din lumea cărților voiesc să le reverse și asupra celor din jur. Este un frumos exemplu de solidarizare.

În vreme ce poeții ca Paul Târbățiu și Ion Frumosu abordează, primul, forma pretențioasă a sonetului, al doilea, o poezie de o nuanță modernistă, autorii de piese vor să fie înțeleși de frații de la coarnele plugului, scriu în dialect. Teatrul este pentru ei un mijloc de luptă și îndreptare...

*

Viața culturală în primii ani după Unire poartă pecetea agita-țiilor politice. Gazete și reviste apar și dispar fără urmă, în funcție de interese individuale. O încercare de reafirmare a Lugoșului ca centru de iradiere culturală o face revista *Semenicul* în 1928. O dată cu apariția *Semenicului*, graiul local va fi din nou cultivat și în afara poeziilor electorale, ca până acum.

În *Semenicul* întâlnim numele lui Ion Curea, ale cărui versuri reiau și dezvoltă temele lui Gârda. Astfel, în poezia *Prântră domni*¹⁰⁷, Curea ne prezintă un țăran care „povestește tăt minuni din Cimișoara”, ce-a văzut la cinematograf, în tramvai, la cafenea, bacșișul dat majorului pentru un nepot sub arme, cum își duc doamnele potăile în tren și le iau bilet, dar mai ales se minunează cum fumează doamnele, și conchide astfel :

*„Măi, la domni atâta mince-i
Câtă apă țânie șiuru
Când și doamnele fac d-așcea
Chiar și doamna lui majuru!” ...*

În *Mincie și prostâie*¹⁰⁸, Ion Curea arată reflecțiile cu care întâmpină țăranii explicația științifică a rotației pământului, a tunetului, pe care le-o dă un băiat de țăran plecat la carte. Tot mirarea stă și în această poezie la baza umorului, dar ea nu este șarjată. Iată atitudinea sătenilor :

V

*„Iși că soarele când mierjie
Stă pră loc, noi nie-nvârcim,
Ei, dar asta nu să sâmce,
Și viedz, d-aia noi nu șcim!*

VI

*Stăli-apoi niși nu-s prea mulce,
Fiindc-un niamț li-o numărat
Și li-o scris pră tăce-n carce,
Ba și nume li-ar fi dat!*

VII

*Iară luna, când îi plină,
Să audzi și să ce mieri,
Iși c-ar fi mai mică dăcât
Orișie steauă dă pră șieri,*

VIII

*Și-apoi așcea hai să dzâșiem,
Că așa li-o fi învățat,
Dar să spuni că Sânci-Ilie,
N-arie car, asta-i păcat!*

IX

*Și că nu treznesce-n biedă
Când îs fulgere și ploi
Când dă frică «Bată-l crușia»
Să piciașece printră noi.*

X

*Dar că nouri ar fi ăia
Care urlă și triezniăsc,
Fiindcă mierg prin luft d-arostu
Ș-unii d-alții să șiocniăsc.*

XI

*Baba Măra și cu moșu
S-or culcat pră fân în pod
Plănuind cum fașie carcea
Din cumince om nărod.*

XII

*— Măi și văst-ai, dzâșie baba,
C-ăsta-ntruna nie-ngiemna
Să-nșcolăm și noi nepotu
Ca s-ajungă tot așa?*

XIII

— Apoi diă – răspunge moșu –

*Nu-i mirare tră' să fie
Unge-i mince multă, dragă,*

Și oleacă dă prostie... !”

Spre deosebire de versurile lui Gârda, această poezie nu poate fi savurată decât de intelectuali, care cunosc legile fizice despre care este vorba. Căci acestea sunt opiniile reale ale unor țărani bătrâni ca ale babei Măra și ale moșului, ce nu pot părea altor țărani decât naturale. Autorul nu inventează, ci doar înregistrează. Concluzia babei și a moșului este că mintea e soră bună cu prostia, în sens de scrânteală. Explicațiile tânărului student tulbură ierarhia unei lumi în care supranaturalul este suprema dezlegare. E firesc ca răzbunarea să fie sub forma compătimitoare a reflecțiilor celor doi bătrâni. În afara norilor, care „mierg prin luft d-arostu”, Ion Curea nu recurge la burlescul lingvistic. El scoate efecte dintr-un amestec de mirare, compătimitoare și revoltă a țăranilor în fața expli-cațiilor științifice ca acelea privitoare la „carul lui Sânci-Ilie” și la „Bată-1 crușia”. O dată cu fondarea revistei *Fruncea*, în 1934, al cărei titlu însuși este un manifest al localismului, literatura în grai bănățean găsește un fericit prilej de manifestare; încă din nr. 8 al revistei se rezervă un loc poeziei dialectale printr-o imitație a poeziei *Fișcalii* de George Gârda și se încearcă o definire a particularismului local, a *bănățenismului*. *Fruncea* își va face un titlu de glorie din „lansarea” prin adevărate americanisme a lui Grigore Bugarin (n. 1910). După acest scriitor „baza regionalismului cultural bănățean este Victor Vlad Delamarina. Prin el s-a dat cul-turii românești specificul unei regiuni care, dacă nu e a Banatului în totalitatea lui, e a Lugojului, centrul de gravitate al culturii românești din trecut¹⁰⁹⁷”. Versurile sale aduc o nouă înviorare literaturii dialectale.

Bugarin vrea să fie, ca și Gârda, cântărețul gloriilor locale; evocă compozițiile lui Vidu, înalță pe copiii lui Brediceanu și pe doinarul Luță etc. Aceasta este partea de cronică lugojană cea mai nerezistentă din ansamblul volumului *Păstă deal la nana-n vale*¹¹⁰. În toate încercările de portretizare, Bugarin combate în termeni de un inedit țărănesc luxul și nesocotința bănățencelor. Astfel, el laudă gospodăria și vrednicia bănățeanului, dar subliniază că „muierea i s-a coconit” și își dă „pră pândză dă mătasă lapcili dă la copii”, își dă pe obraz cu „lapcie dă cocoană”, poartă pantofi din „piăliă dă fișcal”, „ș-alargă crașii cu păpuși în horă” etc. Iată cum se revoltă „baba Floarea” împotriva nepoatei, care, ca și „Ana lugojana” a lui Delamarina, și-a lăsat portul, se sulemenește și, fiindcă suntem în altă epocă, își pensează sprâncenele și se tunde:

*„Niși năcaz ca ăsta-n lume
N-o mai fost și n-o mai fi...
Necăjtită m-o fi viața
Până când m-oi prăpăgi.*

*Poace asta mi-i nepoata,
Lioarfa asta măscărită
Cu sprânșienie șupelice
Șine drac o mai mărită?*

*Ș-arie ștrimfi baș ca și piălia
Buturiți și dă mătasă
Și s-o tuns ca «Bată-l crușia»,
Nu mai stau cu ea în casă.*

*Și păpuși d-ăi cu călcânie,
Nalți așa d-o palmă bună,*

*Asta nu-i în toată mincia,
Mai șciu io? O fi nebună!*

*Nu să suie până-i hău
La biserică în gial,
Ș-o mai spus, Doamne fieriașciă,
Că-s din piălă dă fișcal.*

*O lăsat șiupag dă pânză
Pântr-o zdreanță d-a nemțească
Și opriegu d-un tot dragu,
Și catrința românească.*

*S-o niemțât și arie sucnie,
Nu mai poartă mândre poale.
Și-i strânsă ca Năcuratu
Cu o chingă prăstă foale.*

*Niși ca slujnică n-aș lua-o
Să m-o giăiă dă pomană;
Îș dă pră obraz c-o dzamă
Ș-ici că-i lapcie dă cocoană.”¹¹¹*

Majoritatea poeziilor dialectale ale lui Bugarin sunt de această factură : adevărate satire împotriva maimuțării orașelor, prin împrumuturi de „formă fără fond”, prin urbanizare degenerată. Delamarina, prin constatarea: „farba și albelele, strică bănățenele” și prin acei „undi-ți marama vestită, de la buna ta ugită”, deschi-sese un drum, care am văzut că a fost continuat de scriitorii țărani și va fi reluat de Bugarin.

Luxul, lipsa de copii, sulemeneala sunt temele constante ale scriitorilor popularizanți din Banat. Se pare că dialectul a devenit acum un mijloc de moralizare, de conservare a specificului local în port și obiceiuri.

Pornind de la literatura populară, Gr. Bugarin reușește să creeze o atmosferă de horă, chiuituri și umor a satului bănățean, precum și două tipuri: Tie, un flăcău tare în strigături, sărac, dar fălos și moș Șierșel, un mucalit savuros. După ce ni-l prezintă pe Tie, autorul ne pune în fața frământării lui, din cauza cizmelor :

*„Azi îi rugă-n sat la noi,
Trec mândriățelie dă fiece,
Cu catrinț ș-opriejie noi,
Și-s frumoasă tăcie, tăcie.*

*Dar ca Bia lui Bribece,
Plină ca un dolobece,
Nu măi cried să fie fiece,
Când o viedz ci-apucă săcie*

*Și cie uiți la ea cu ponc.
Lui bietu Tie i-i cu tronc
Și-ar băga-o iel în drași
Dar fără-șiejmie șie cie fași?”¹¹²*

În cele din urmă, Tie găsește soluția: se duce la moș Cercel care s-a lăsat de horă și-l roagă să-i împrumute cizmele. Acum îl vedem pe Tie, fălos cum i-e firea, laudându-se cu cizmele și sărind ca nimeni altul în horă :

*„Când fu brâu pră săricie
Tie plesnea din pânjele
Și strâga d-alea pârlicie:
Șie cie uiț că n-am obiele,
Le-am fost rupt tăind nuiele
Făcând casă mândrii miele.
Astăzi port șiejmie dă piălie,
Drac dă fată joacă-n iele.
Și mă-nvață să fac răle.*

*Hop! Hop!
Hop, ce dracu?
Dzâsă moș Șierșiel săracu:
Măi înșiet, le-ai dăscusut
Așcia-s șiejmie dă-mprumut.”*

Hora râde, Tie a primit o lovitură mortală. Dar moș Cercel vrea s-o dregă :

*„Nu îmi pare rău de ele,
Jioacă parc-ar fi a tălie!
Dar dup-atâtea ocări
Sări ca potca!... Cum să sări?”¹¹³*

Subiectul nu este nou, a inspirat numeroase anecdote, dar autorul reușește să dea viață anecdotei, horei, celor două personaje. Învățătorul Gr. Bugarin a uitat aici cărțile citite și a redevenit țăranul care povestește în versuri o pățanie de la horă. Și totul este cum povestește. Aceleași subiecte le auzi la țară povestite de zeci de ori, le poți asculta însă numai când sunt povestite cu farmec.

Bugarin nu lărgește sfera subiectelor dialectale. Drumului deschis de Delamarina îi adaugă expresii țărănești (acea „dzamă” numită „lapcie de cocoană” este de neuitat), o notă în plus de morală, farmecul horelor și o versificație plăcută și ușoară. El a fost îmbrățișat de Ia început ca un „nou urmaș” al lui Delamarina.

Menționăm dintre colaboratorii în dialect ai *Frunicii* și pe I.N. Secoșanu¹¹⁴, care nu aduce nimic pentru exemplificarea fenomenului, dar este un versificator onorabil. O adevărată replică la poezia „*Că tăt Bănatu-i fruncea*” primește G. Gârda în 1943, după 40 de ani, printr-o plachetă de versuri în grai „arădan-crișan” a lui Traian Russu-Șirianu. Placheta este precedată de un cuvânt introductiv cu caracter aproape de manifest, în care autorul, după ce arată contribuția istorică a regiunii sale, conchide că „a sosit timpul solidarizării tuturor energiilor din acest colț de țară spre a scoate la lumină *specificul Crișurilor*”.

Desigur că Stan, ardeleanul lui George Gârda, care „givănia” cu Iorgovan în „a tria glasă”, nu putea fi decât un vecin, un arădean. Traian Russu-Șirianu ridică mănuașă întrecerii prin volumul *Noi ni-s capu*¹¹⁵, cu o vădită intenție de a doborî acel *Bănatu-i fruncea*. Aici procedeul primei poezii ce dă titlul volumului este invers ca la Gârda. Laie bănățeanul se laudă mai întâi, pentru a-i da cuvântul în final arădeanului. Evident, Laie mai adaugă ceva potrivit vremurilor mai noi laudei sale :

„La noi măi iestă, zise iel,
La Reșița fabrică
Șie fașie pluguri și mașini,
Ba într-un șias noi ni-s stăpâni
Să fașiem la giorș – bică.
Și fain măi iest la noi și coruri,
Avem fișcali dă șiei bogați
Și lucruri d-azcea măi mărunce.
Așa că noi ni-s șiei dân frunce,
Da' voi cu șie vă lăudați?”

Arădeanul se laudă cu pământul regiunii drept ca masa, cu trecutul istoric ce cunoaște lupta lui Iancu, cu oamenii învățați ai Aradului – Goldiș și Cicio Pop – și conchide astfel :

„Și ce mai ce-ocășăști cu-ai voșci
Că-s plini de bogăție,
Aiși nu zâc, vă dau dă drept
Că-n loc să lupce cept la cept
Or strâns pă avuție.
Ș-amu măi zî tu căce vrei
Io le-nșârai pă rudă,
Tu nu ce mânia dăloc
Vă deie Dumniezo noroc,
Că vi-s rumâni și nu ni-i șiudă
Da' iac-am vrut să vă arăt,
Și-i drept șie spun ca napu,
Că dacă-n frunce v-aț pus voi,
Atunși pă bun girept și noi
Strigăm făloși: că noi ni-s capu.”

Punctul de plecare al lui Traian Russu-Șirianu este, evident, Gârda. El se va ocupa și de o ceartă între două femei, de „fișcali”, subiecte tratate de Gârda, și va încerca să-i dea o replică și lui Delamarina prin *Ana din Crișana*.

Versurile citate din nevoia de a arăta replica ce i se dă lui Gârda sunt de fapt printre cele mai slabe. Russu-Șirianu încearcă o pre-zentare mai largă a satului, cu tablouri duminicale (*Zâua șapcea*), cu târgurile arădene și figurile caracteristice, porcarul și toboșarul satului. Russu-Șirianu nu se rezumă la umor și încearcă uneori o prezentare realistă a satului, dând versurilor un caracter social. Apropierea amiezii, duminica, este văzută astfel de săraci :

„Șieia gazdă, vezi măi bini,
I d-abge-așceaptă amiazu
Cu pui fript, cu băutură, șie?
Că nu-i mâncă năcazu.
Iesci sărași nu să pre-ngiamnă
Că-s sătui dă crumpi cu zamă,
Și dă vin bătrân pe care
Apă rășie îl mai ciamă.
D-apu dac-am fi tăți biriș
Și ni-am punie tăț pe iagă,

*Doamnie, șie s-ar mai alejă prav
Dă lumea asta-ntreagă.
Pentru asta voi șiei gazdă
V-aveți bini cu culdușii,
Că ei lucră și asudă,
Voi dormiț în pragul ușii.”*

Este o poezie care amintește de oamenii mocniți și greoi ai lui Slavici. Deși graiul arădean este atât de apropiat de cel bănățean, încât aceste versuri au fost editate și prețuite mai mult de bănățeni, se simte totuși aici o notă aparte. Feciorii la horă devin mai crunți, dau adevărate porunci lăutarilor :

*„Mă împingă Iuda-n cine,
Pita ta și să încoardă,
Traj-o sârbă, dar oprește-o
Numa când plesnește-o coardă!”*

Rusu-Șirianu vrea să realizeze prin dialect și o poezie aspră, clocotitoare, în afară de cea umoristică. Această notă va căuta s-o realizeze și V. Copilu-Cheatră în *Cartea Moșului*¹⁶ – poeme – și mai ales în *Viața lângă cer*¹⁷, în grai moțesc. Aici este vorba de oameni aspri, nu senini și jucăuși, ca bănățenii.

În lumina acestor date, literatura dialectală bănățeană nu se rezumă la un „caz Delamarina”, care ar fi scris mai mult „în glumă”, ci ia proporțiile unui fenomen provincial cu un început de influență și asupra celorlalte ținuturi. Înainte de Unire, utilizarea graiului era determinată atât de tendința bănățenilor de a aduce ceva specific „de-acasă”, în contextul literar, cât și de faptul că în condițiile de viață din imperiul habsburgic graiul era aspectul lingvistic pe care localnicii îl cunoșteau mai bine : puțini avuseseră posibilitatea să se instruiască în limba națională, în perioada legilor retrograde ale contelui Apponyi.

După Unire, fonetismele și elementele lexicale se estompează treptat din publicațiile bănățene, pe măsură ce se fac simțite efectele unei instrucții în limba română. La opera întreprinsă de instituțiile de învățământ se adaugă campania de cultivare a unei limbi literare corecte, dusă de reviste ca *Limba română* etc. (Timi-șoara, 1919), condusă de Camil Petrescu.

Literatura în grai local va mai avea un colț al ei în reviste ca *Semenicul* (Lugoj, 1928) sau *Fruncea* (Timișoara, 1934) etc. Este vorba însă doar de o utilizare *deliberată* a graiului, pentru a crea o atmosferă locală sau efecte umoristice, celălalt aspect semnalat înainte de Unire – utilizarea graiului ca expresie a „neputinței”, a lipsei unui învățământ, în limba națională – devenind neglijabil.

*

Literatura în grai local este una din coordonatele specificului bănățean, dar nu și cea mai importantă. În revistele ce cultivau această literatură găsim numeroase încercări de continuare a acestui specific. Vom prezenta câteva.

Într-o polemică cu *Societatea de mâine* de la Cluj, prof. Victor Bârlea, directorul *Semenicului*¹⁸, scrie: „Prin urmare este o deosebire între provincialismul cultural – de speță bănățeană – cum îl înțelegem noi, răsărit încetul cu încetul ca planta exotică din solul ei nativ, cu gust și aromă specifică, și între provincia-lismul cultural contemplat în

teorie de confratele clujean – pe care îl vrea cultivat în revistele din centrele de la periferia țării, ca în *Cele trei Crișuri*, unde, ca într-un bazar oriental se încuscrează poezia și proza unei cete de scriitori de diferite școli, cu crezuri și preocupări diferite și despărțiți geograficește prin mari distanțe.

Este evident, că un astfel de provincialism baroc nu poate avea nimic comun cu sufletul provinciei respective, afară de locul unde apare revista. Iar revista nu mai e «flamura vredniciei» concetățenilor în mijlocul cărora apare, ci a scriitorilor împraștiați pe întreaga întindere românească care o susțin”.

„*Provincialism cultural bănățean*” înseamnă după directorul *Semenicului*: specific și rod al vredniciei locale. Nu este de mirare că această revistă face apel la colaborarea lui George Gârda cu schițele semnalate și publică versurile în dialect ale lui Ion Curea. Deducem din citatul de mai sus că autorul viza o înviore a vieții culturale locale, o aliniere a energiilor bănățene și prezentarea cu precădere a unor subiecte din viața regiunii. Dar prin simpla accentuare a exotismului, a „aromei” și a „vredniciei” locale nu se poate ajunge la realizarea diferenței specifice față de celelalte regiuni. Specificul este doar proclamat, nu însă și conturat.

Mai târziu, în 1935, *Fruncea* aduce în discuție, pe lângă necesitatea reanimării vieții culturale locale, o trăsătură pe care o considerăm și noi specifică pentru viața socială din Banat din perioada respectivă: o „prelungire a urbanismului în viața satelor”¹¹⁹.

Din versurile autorilor în grai bănățean s-a putut vedea nevoia constantă de „superiorizare” a bănățeanului în chestiuni de cultură și civilizație. Țăranul bănățean se laudă cu gazetele, cu oamenii învățați și râde mai ales când vede inferiorizări în fața tehnicii moderne. Dar ceea ce nu se prea știe e că țărănimea bănățeană a avut o gazetă proprie scrisă de țărani și condusă de țărani din 1926: *Cuvântul satelor* și o revistă literară condusă de țărani: *Zorile Banatului* din Comorâște, 1928. De aceste publicații în special se leagă mișcarea culturală a țărânimii bănățene care, neîndrumată de nimeni, a scos la iveală țărani autori de sonete, romane, piese de teatru, articleri etc., ca Ion Frumosu, Paul Târbățiu, Ion Ciucurel, Petre Petrica, N. Vucu-Secășanu, Maria Dogaru, Gh. Giurgea, Efta Ciulan etc. Tot în Banat au existat țărani ca Nistor Miclea și Vidu Guga, compozitori de marșuri și coruri, care vara își munceau pământul, iar iarna deveneau instructori pentru corurile sătești, uneori chiar și în satele șvăbești.

Preocupări de definire a specificului bănățean în cultură pot fi întâlnite și în reviste de respirație mai largă ca *Banatul*. (Unele articole apăreau aici în limbile germană și maghiară.) Pentru Lucian Blaga, al cărui eseu deschide primul număr al acestei publicații¹²⁰, cultura bănățeană prezintă aspectul deconcertant al unui paradox: „Nici una din provinciile românești – scrie Lucian Blaga – nu are o cultură etnografică, anonimă, populară, atât de diferențiată ca Banatul, dar în același timp, nici una din provinciile românești n-a dat relativ așa de puține personalități creatoare ca Banatul. Propoziția aceasta, deși cam fără mânuși oferită cititorului, spre cântărire are totuși meritul de a cuprinde fără reticențe un elogiu cum nu se poate mai frumos, la adresa geniului fără de nume al poporului din regiunea aceasta...”

Insistând asupra laturei pozitive a acestui paradox, Blaga analizează varietatea formelor culturii populare, diferențierea vizibilă aproape de la sat la sat în cântece, jocuri, producții literare, port și obiceiuri, și chiar diferențierea graiului. Această cultură etnografică, în sensul larg al cuvântului, pare „crescută din tihna senzuală a unei duminici fără sfârșit”... „Uneori e așa de înaltă, că ia înfățișarea neașteptată și mai puțin anonimă a culturii intelectuale. (Dovadă corurile și fanfarele din sat.) Un fapt incontestabil se poate deci preciza: *cultura Banatului reprezintă barocul etnografiei românești*.

Vorbește pentru aceasta și felul celor câtorva personalități care s-au ridicat cu oarecare

relief din masa bănăţeană. Poetul Vlad Delamarina e întâiul scriitor român care îndrăzneşte să scrie dialectal: lucrul n-ar fi fost cu putinţă dacă Banatul n-ar fi dat naştere tocmai celui mai diferenţiat dialect al Daciei şi dacă poetul n-ar fi ieşit din conştiinţa etnografică a acestei regiuni de o izbitoare mândrie locală. (Dialectul acesta cu consonante muiate în miere e de altfel singurul în care o doamnă de înaltă intelectualitate îşi poate permite să vorbească fără a-şi pierde frumuseţea, ceea ce se şi întâmplă destul de des şi de fermecător la Timişoara sau Lugoj.)...

...De la salbele încărcate de galbeni ale ţărăncilor, de la jocurile cu vegetaţii tropicale de forme până la variantele harnic brodate ale baladelor – stilul etnografiei bănăţene are ceva din *căldura*, din *pasiunea* şi *excesul barocului*. Studiul acestui baroc s-ar putea continua de-a lungul unui întreg volum”.

Atributele fundamentale ale culturii etnografice sunt după Blaga „spontaneitatea”, „căldura”, „pasiunea”, caracteristici semnalate de cercetători şi în regiunile mediteraneene ale Franţei¹²¹. Deosebit de preţioase ni se par: precizarea originii populare a literaturii în grai bănăţean, descendenţa ei „din conştiinţa etnografică a acestei regiuni”, aderenţa lui Blaga la farmecul şi muzicalitatea specifică a acestui dialect. Scriitorii bănăţeni, conştienţi de calităţile şi limitele graiului local, n-au abordat în fond decât teme legate de viaţa bănăţeană pentru care graiul local devenea unica haină posibilă. Departate de ei gândul de a preconiza o separare lingvistică (în sensul mişcărilor provensale şi catalane), de a crea pe baza dialectului modele de limbă şi cultură pentru toţi românii. Intenţia lor a fost mai modestă cu toată etalarea unei superiorizări faţă de alte provincii: aceea de a aduce ceva de acasă, în graiul de acasă, de a fi exponenţii culturii populare bănăţene, ai stilului de viaţă bănăţean în contextul românesc.

Toate dezbaterile teoretice asupra fenomenului cultural şi literar bănăţean sunt străbătute de intenţia definirii unui drum propriu în cadrul culturii româneşti, de cultivarea unei note specifice care să ducă la unitate prin varietate şi la vivificarea vieţii locale. Unele apropieri care se pot face între mândria locală bănăţeană şi cea a mediteraneenilor nu trebuie să ducă la o similitudine de ţeluri. *Scriitorii dialectali bănăţeni n-au fost promotorii unei mişcări divergente prin intermediul dialectului, ci a unei mişcări convergente spre întregul românesc*. Iată de ce tăcerea ce s-a lăsat asupra contribuţiei lor ni se pare nedreaptă şi păgubitoare.

CONCLUZII ŞI PERSPECTIVE

Avem acum o perspectivă integrală asupra literaturii în grai bănăţean. Ea n-a dat literaturii româneşti nici un Mistral, nici un Burns, nici un Fuccini sau Fritz Reuter; n-a dat nici opere excepţionale, dar nici scrieri cu totul neglijabile. S-au făcut în Banat încercări teatrale în dialect, s-a schiţat, prin Păcăţianu, un început de proză dialectală,

dar centrul de greutate al acestei literaturi a rămas poezia. (Desigur, acest termen nu-l putem întrebuița în legătură cu multe scrieri în dialect decât în accepțiunea lui didactică.)

Poezii dialectali bănățeni n-au voit să deschidă drumul unei literaturi separatiste, ci să aducă în literatura națională o notă locală, specifică. Acesta pare a fi de altfel țelul suprem, al majorității scriitorilor bănățeni chiar atunci când nu practică decât parțial graiul local și nu scriu fonetic.

De la Ion Popovici-Bănățeanu până la C. Miu-Lerca, o bună parte din scriitorii bănățeni când nu sunt dialectali sunt în orice caz *dialectalizați*. Din câteva poezii de C. Miu-Lerca publicate în antologia *11 poeți bănățeni* de Ion Stoia-Udrea¹²², extragem pentru exemplificare cuvinte și expresii ca: *cicilaci, mă răsavorătesc, mă cufrâng, lomoit, păoresc, lăor, săcrin, năloagă, inie, pițarei, păclii, imală, băuțe, cucumelcii, pup* (mugur), *răstaie, armig, zleamăn, lului, hopcică, lobogică, ghije de gistană, icleană, opreag, vir, gligan, tunie dracu-n voi de juni, nu vi-s buni* etc. Proporțional cu numărul paginilor se poate spune chiar că găsim mai mulți termeni locali la C. Miu-Lerca decât în versurile lui Delamarina sau Gârda. Diferența este doar că autorii din gene-rațiile ulterioare evită cuvintele nemțești și ungurești (explicabile în versurile umoristice) și renunță la fonetismele locale în transcrierea termenilor comuni.

În literatura națională, scrisul dialectal a fost salutat de Maiorescu – vorbind doar în treacăt despre V. Vlad Delamarina – ca binevenit, „Căci cultura artelor – motiva Maiorescu¹²³ – nu se pregătește după cum pare la prima vedere din sus în jos, ci de jos în sus, și precum coroana înflorită la înălțimea copacului își are rădăcinile de hrană în pătura pământului, așa arta cea mai dez-voltată își primește sucul trăinicieii din viața populară în toată naivitatea ei inconștientă”... Atenția lui Maiorescu față de Victor Vlad Delamarina, Ion Popovici-Bănățeanu și alți scriitori ce se inspirau din popor, când Maiorescu trecuse cu vederea în scrisul său pe o serie de junimiști de marcă, e considerată de Eugen Lovinescu drept o dovadă a „concepției etniciste” a artei la Titu Maiorescu¹²⁴. Fără a nega poziția etnicistă a lui Maiorescu, credem că el a încurajat literatura dialectală și pentru efectul ce-l putea avea asupra conștiințelor mai ales într-o epocă de conformism posteminescian. Scrisul viu al lui Delamarina trebuie să fi fost privit de Maiorescu, care cunoștea pe Fritz Reuter, ca o „binefacere sufletească”, cum îi plăcea să numească adeseori efectul unei opere sau al unei lecturi.

Literatura dialectală n-a fost privită prin prisma concepției crociene ca o literatură ce ar putea crea valori ca oricare alta, ci mai mult ca o literatură pitorească, cu o nuanță de exotism. De aici și nota goethenă de „întinerire” pe care i-o atribuie Titu Maiorescu. De fapt, la noi literatura dialectală nici n-a depășit pitorescul, atacând problemele majore ale categoriilor sociale ce practică dialectul. Caracterul predominant al acestei literaturi e cel umoristic. Doar o încercare de poezie melancolică și patriotică la Cassian R. Munteanu și o prezentare a psihologiei rudimentare țărănești în legătură cu căsătoria la Dimitrie Păcățianu. Cu aceste excepțiuni, întreaga literatură dialectală bănățeană poate fi clasată ca o contribuție la capitolul literaturii umoristice. În cadrul acestui capitol, literatura în grai bănățean aduce o notă popularizantă, moralizatoare, socială, o nuanță de familiaritate și o preocupare constantă de a inferioriza eroii în fața invențiunilor tehnice. E un umor care nu coboară niciodată în adâncimile sufletului omenesc, în vecinătatea tragicului, un umor senin.

Această literatură poate cădea de multe ori în banal, în anec-dotism de nuanța monoloagelor populare, dar nu cultivă vulgari-tatea și obscenitatea. Ea se situează pe linia eticistă transcarpatină, cu singura deosebire că moralizarea se face atât de șăgalnic, încât chiar și cel în defect e predispus să o privească cu simpatie. Totul e duminical, recreativ, pe măsura nevoii de destindere a țaranului ce se întoarce la „sălaș”, de la

muncă, și a intelectualilor ridicați din țărâtime, care privesc micile înțepături ce le sunt adresate ca pe niște chiuituri de la horele de unde nu de mult s-au desprins și ei. În afara influenței literaturii dialectale bănățene asupra altor ținuturi, ca imbold și uneori ca tematică, literatura dialectală a servit ca bază unor studii de dialectologie. Gustav Weigand între-prinde cercetările lui asupra dialectului bănățean¹²⁵ în 1895, vara, după ce Delamarina își publicase majoritatea poeziilor în *Dreptatea*. În acest ziar apare și anunțul învățatului german de la Leipzig asupra călătoriei pe care intenționa să o întreprindă în Banat și tot aici apar și primele dări de seamă asupra contactului lui Weigand cu lumea satelor bănățene. Se poate să fie vorba de o simplă coincidență, dar Athanasie Marienescu își bazează studiul asupra dialectului bănățean pe versurile lui Delamarina și proza lui Florinel. După Athanasie Marienescu¹²⁶, „Delamarina și-a făcut merit pentru știința limbii române”, și „acum e trebuință de un studiu al dialectului român bănățean în asemănare cu limba latină, cu limbile romanice și cu dialectele populare din Italia”. Athanasie Marienescu demonstrează „că sunurile dialectului român bănățean se află și în limbile și în dialectele din Italia și din țările dimprejur”. Astfel, trecerea lui ce, *ci-șie, și, și; de, di-ge, gi; g-j; te, ti-ce, ci*, înmuiera lui l prin i la l' etc. sunt fenomene comune cu limba și dialectele italiene, și uneori și cu limba și dialectele franceze, spaniole, portugheze. Concluzia lui Athanasie Marienescu e că asemănările provin din „regulile comune” pe care le-au avut odată aceste limbi în latina rustică. Desigur, problema dialectului bănățean e mult mai vastă, și intenția noastră nu este de a aduce contribuții de dialectologie. Am intenționat să subliniem doar influența literaturii dialectale asupra studiilor despre dialect, care au luat avânt în special în lumea filologilor diletanți, o dată ce dialectul apărea ca instrument literar. După studiul lui Athanasie Marienescu apar în Banat o serie de glosare regionale și considerații despre graiul local pe regiuni, județe etc. Valoarea științifică a acestor glosare e îndoielnică. Ele pot cel mult constitui un indiciu pentru specialiști.

Care sunt perspectivele literaturii în grai bănățean? În latura ei popularizatoare, perspectivele sunt mari, mai ales într-o epocă ce-și propune să accelereze procesul de urbanizare. Crearea de teatre sătești, de trupe ambulante sau de trupe de amatori va cere alături de alte lucrări și monoloage în graiul local, va da aripi unor noi plugari condeieri ce vor continua linia lui Vucu-Secășeanu și Petre Petrica. În acțiunea de culturalizare și modernizare a satului se poate face apel la articiieri țărani care mânuiesc cu aceeași pricepere limba literară ca și nuanța ei locală. Existau în satele bănățene adevărați ideologi ai urbanizării satelor, ca Gh. Bălan Șerban, care scria între cele două războaie într-un ziar din Comloș¹²⁷: „Pe marele drum al progresului nu se va mai putea înainta cu sate alcătuite din locuințe scunde, ce abia răsar deasupra solului, cum nici pe marele drum al popoarelor nu se mai poate merge cu țăran îmbrăcat în cojocul ancestral, pe care poliția marilor noastre orașe îl face adeseori să ocolească străzile de la centru spre a nu prilejui gânduri prea pesimiste despre om, acelora ce eventual privesc din dosul ferestrelor de cristal aspectul lui de troglodit. Progresul economic și tehnic ce se înfăptuiește în jurul nostru pretinde ca țăranii noștri să părăsească viața lor patriarhală și să se ridice la o civilizație corespunzătoare vremii de față chiar cu riscul de a-și pierde specificul și pitorescul, frumos când îl privești, dar dureros când ai fi silit să-l trăiești.” Iată limbajul pe care-l ținea pe atunci un țăran bănățean orașenilor pentru a le schimba optica retardată. Și Gh. Bălan Șerban nu era și nu este singurul. O literatură dialectală după exemplul italian care să creeze prin intermediul dialectului valori estetice ca orice literatură nu poate fi așteptată la noi. Dialectul fiind o categorie istorică în noile condiții, zilele literaturii în grai local sunt numărate.

Problema localismului trebuie să îmbrace acum o haină nouă: de contribuție a talentelor și energiilor locale la progresul major al artelor și științelor, de emulație în contextul

general. Dar pentru a ști ce anume trebuie păstrat și fructificat din manifestările trecute ale vieții culturale din provincie, trebuie să cunoaștem „rădăcinile sociale” ale acestor forme de cultură. Intervenind într-o discuție organizată de revista *Ramuri* pe tema „consecințelor în plan estetic al configurațiilor regionale”, H. H. Stahl precizează: „Dacă am ști deci izvoarele sociale trecute ale culturilor noastre provinciale, ne-am putea întreba mai cu folos în ce măsură actualele condiții ale vieții noastre sociale permit păstrarea și fructificarea darurilor de creație pe care le are masa oamenilor noștri și în ce măsură tradițiile culturale locale pot fi duse mai departe în ciuda asaltului puternic al vieții industriale uniformizante”¹²⁸.

Pitorescul portului, al muzicii și al graiului vor fi, desigur, prețuite în continuare, dar în spirit contemporan, ca elemente ale culturii populare fără acea notă de etalare a diferențierii din trecut. Atunci, nota aceasta era explicabilă – pe lângă coordonatele temperamentului bănățean – ca o prezență distinctă în cadrul statului plurinațional habsburgic, ca o reacție a acestei provincii la politica de uniformizare și deznaționalizare din imperiu. Toate naționalitățile din fosta „temniță a popoarelor”: sârbii, croații, cehii etc. au răspuns printr-o accentuare a particularităților naționale și regionale la această politică.

Acum, în contextul românesc, specificul oricărei provincii nu poate fi privit decât ca o *contribuție* la zestrea generală.

Literatura dialectală este doar una din componentele specificului bănățean, generat de complexul de cauze amintite. Dimensiunile acestui specific nu vor putea fi conturate decât prin cercetări speciale, vizând și alte compartimente.

Banatul are toate elementele care favorizează o mișcare cultu-rală locală de tip nou: universitate, teatru, publicații, la care se adaugă un deosebit cult al valorilor locale. În noile condiții, el poate și trebuie să fie „fruncea” în spirit ofensiv, nu numai împrejmuint tradițiile și apărându-le ca în trecut, ci valorificându-le în așa fel încât să devină bunuri de circulație generală. Bogăția culturii populare, originalitatea ei, ca și noile instituții create aici constituie premise pentru o asemenea valorificare.